

K PROJEVŮM FUNGOVÁNÍ TRADICE PŘI MASOPUSTNÍCH OBCHŮZKÁCH VE VÝCHODNÍCH ČECHÁCH

Hana VINCENCIOVÁ

Cílem článku je upozornit na specifika masopustních obchůzek v širším prostoru východních Čech, a to především na základě terénního výzkumu současných projevů, s nutným přihlédnutím k dokladům, uchovaným v pramenech.¹⁾

Masopustní obchůzky jsou fenoménem, který v České republice patří k nejstabilnějším projevům tradiční lidové kultury. Historicky souvisejí s tzv. masopustním obdobím, jak jej vymezuje křesťanský liturgický kalendář.²⁾ Zároveň je ale toto období součástí mnohem širšího časového úseku: přelomové doby kolem zimního slunovratu, která bývala pro tradiční typy společností, závislých na pastevectví a zemědělství, z existenčního hlediska výrazným mezníkem. Vázala tudíž na sebe celou řadu ochrano-prosperitních, původně na magii založených obřadů, zaměřených na zdar nového vegetačního období i na zdárné ovlivnění lidské populace obecně. Takové snahy zůstaly díky tradici čitelné i v podtextu obchůzek maskovaných postav, které s dobou kolem zimního slunovratu korespondují. Mísí se ovšem s mnoha dalšími kulturními vrstvami a zejména kultura období středověku, renesance i baroka s motivy karnevalových slavností a komediálních diva-

1) Poznatky z terénního výzkumu pocházejí ze sledování masopustních obchůzek, které průběžně provádí Východočeské muzeum v Pardubicích. Konkretizace jednotlivých pramenů je uváděna v poznámkovém aparátu. Kurzívou jsou v textu proloženy vžitě termíny, autentické slovní výrazy a citace. Pro případ podrobnějšího vysvětlení konkrétních hesel a jevů lze doporučit publikaci: Stanislav BROUČEK – Richard JEŘÁBEK [red.], *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, I.–III., Praha 2007.

2) Masopustní období má v jednotlivých letech různou délku, neboť je spjato s termínem Velikonoc. Začíná po svátku *Zjevení Páně* (6. leden) a trvá do začátku předvelikonočního půstu, jehož počátkem je tzv. *Popeleční středa* (46. den před *Velikonoční nedělí*).

delních forem s typizovanými postavami, jejichž srozumitelnost dotvářely kostýmy a masky, je ve výrazu těchto obchůzek dobře rozpoznatelná. Stejně tak lze ale říci, že se do nich wpisují i životní podmínky obyvatelstva, které obchůzky masek v uvedeném období uskutečňuje v současnosti. Je tudíž možno masopustní obchůzky považovat za aktuální tradiční jev.

Obchůzka obecně spočívá v obcházení, případně objíždění konkrétního areálu s pravidelnými zastávkami a ustálenými úkony. Nejrozšířenějším typem masopustní obchůzky je obchůzka maskovaných aktérů s hudbou po všech nebo po předem domluvených domácnostech či provozovnách dané obce.³⁾ Jelikož přestalo být společensky závazné konání masopustních obchůzek pouze v době, kterou dovoluje křesťanský liturgický kalendář, to znamená ve dnech v závěru masopustního období před tzv. *Popeleční středou*,⁴⁾ a protože se určujícím faktorem pro konání obchůzek stal občanský pětidenní pracovní týden, uskutečňují se masopustní obchůzky obvykle v sobotu, zítdka v neděli, a to jak v týdnech před liturgickým koncem masopustního období, tak i v týdnech po něm. Termín se v současnosti odvíjí hlavně s ohledem na skutečnost, na kdy se podaří zajistit hudebníky, kteří budou účastníky obchůzky doprovázet. Vzhledem k tomu, že okruh hudebníků, schopných a ochotných při obchůzkách hrát, zůstává průběžně zhruba stejný, zatímco četnost lokalit, kde v současnosti masopustní obchůzku organizují, naopak zejména od roku 2000 vzrůstá, dochází k jevu, že první masopustní obchůzky v daném roce se konají již téměř od poloviny ledna a konání pak pokračuje třeba až do poloviny března.

V regionech východních Čech si masopustní obchůzky většinou uchovávají charakter přirozeného výrazu tradičních aktivit, důležitých pro dané místní společenství, neskloouvají do polohy pouhé zábavné atrakce a lze je tudíž pokládat za autentický projev tradiční lidové kultury. Vyplyvá to mimo jiné i z průběžných výzkumů této problematiky, prováděných Vých-

3) Názvy masek v textu jsou uvedeny vzhledem k obecnosti výrazů s malým počátečním písmenem, a to i v citacích, kdy původní pramen uvádí názvy masek s písmenem velkým.

4) S ohledem na datum Velikonoc, jejichž termín se odvíjí podle prvního jarního úplňku, může *Popeleční středa* nejčasněji v roce připadnout na 4. únor a naopak nejpozději na 10. březen. Dny předcházející liturgickému konci masopustního období (obvykle od neděle do úterý) se tradičně označovaly výrazem „*ostatky*“ (zbývající část, zbytek), což se přeneslo i na označování obchůzek a dalších zvykových úkonů, které se v tuto dobu odehrávaly. Bez ohledu na datum konání je název *ostatky* – *vostatky* k označení masopustních obchůzek i v současnosti ve východních Čechách aktuální, a to vedle dalšího tradičního termínu: *maškara* – *maškarádi*. Pod vlivem obecných náhledů se užívá i název *maškarní* – *masopustní průvod*, případně s přízviskem *staročeský*.

dočeským muzeem v Pardubicích.⁵⁾ Jelikož právě zmíněný typ masopustní obchůzky dává významným způsobem nahlédnout do mechanismů a zákonitostí přirozeného fungování tradice v projevech, zahrnovaných pod pojem tradiční lidová kultura, jsou výsledky výzkumů Východočeského muzea v Pardubicích příležitostí přispět prostřednictvím tohoto článku k rozšíření poznatků o tom, jaké místo tradiční lidová kultura v současnosti v životě obyvatelstva zaujímá. Zároveň je možno na základě výzkumů postřehnout řadu specifik, které masopustní obchůzky v širším prostoru východních Čech vykazují. Je vhodné se jimi zabývat, jelikož poté, co byla v roce 2010 úspěšně završena nominace masopustních průvodů a masek z Hlinecka k zapsání do mezinárodního Reprezentativního seznamu nemotného světového kulturního dědictví lidstva UNESCO, mohla by zmíněná specifika, zastíněna tímto faktem, zůstat nepovšimnuta nebo podceněna.⁶⁾

Území východních Čech je v článku chápáno geograficky jakožto rozsáhlá oblast na východě Čech, pro jejíž regiony jsou příznačné vzájemné historicko-kulturní souvislosti. Z hlediska současné územní správy je pra-

5) Uplatněné poznatky z výzkumů viz: Hana VINCENCIOVÁ, *Formy persistence masopustních tradic ve východním Polabí a přilehlé části Železných hor*, Východočeský sborník historický 15, 2008, s. 165–262; TÁŽ, *Výroční společenské příležitosti v životě obyvatelstva po roce 2000 (Postřehy z terénu východních Čech)*, Východočeský sborník historický 17, 2010, s. 187–259.

6) Obsah pojmu nemotného kulturního dědictví je zformulován v Úmluvě o zachování nemateriálního kulturního dědictví, přijaté na 32. zasedání Generální konference UNESCO v roce 2003 (v platnosti od roku 2006). Viz: *Úmluva o zachování nemateriálního kulturního dědictví* [online]. Dostupné z URL: <<http://www.mkcr.cz/scripts/detail.php?id=339>>, [cit. 21. 3. 2013]. Článek 16 v části Úmluvy, věnované zachování nemateriálního kulturního dědictví na mezinárodní úrovni, stanoví Mezivládnímu výboru pro zachování nemateriálního kulturního dědictví povinnost sestavovat, aktualizovat a zveřejňovat Reprezentativní seznam nemateriálního kulturního dědictví lidstva. Tento seznam obsahuje význačné tradice, které konkrétní skupina obyvatel pokládá za součást svého kulturního dědictví. Kandidaturu určitého jevu k zápisu na seznam podávají státy, na jejichž území se tradice vyskytuje. Zapsání jevu do seznamu státy zavazuje, že toto dědictví budou zhodnocovat a dále podporovat jeho přenášení z generace na generaci. V případě masopustních průvodů a masek z Hlinecka byl záznam do seznamu proveden na základě projektu podchycujícího skutečnost, že se tato tradice dodržuje a předává z generace na generaci v obcích Vortová, Studnice, Hamry a v místní hlinecké části Blatno. V důsledku nominace a jejího výsledku se záhy objevily projevy, kdy i v dalších lokalitách, někdy i v poměrně širokém okolí Hlinska, dochází v určitých aspektech k připodobňování průběhu vlastní svébytné masopustní obchůzky právě oněm do seznamu zapsaným lokalitám, respektive dochází ke snahám dostát určitému ideálu ve skladbě masek konajících obchůzku, pro který se zapsáním do UNESCO zvláště obce staly vzorem. Blíže o těchto projevech bude pojednáno v textu článku.

cováno s fakty z lokalit, náležejících do Pardubického kraje, do východních okrajových částí Středočeského kraje, do jižního okraje Královéhradeckého kraje a do severní části kraje Vysočina.⁷⁾ Zde všude patřily a patří i v desetiletích na přelomu 20. a 21. století k masopustním obchůzkám bezprostřední autentické projevy, jimiž účastníci akcí, občané konkrétních lokalit, realizují svou společenskou a kulturní komunikaci natolik samozřejmě, že nemůže být pochyb o tom, že masopustní obchůzka je obvyklou složkou jejich společenského života. Navíc ve zmíněných desetiletích narůstá ve východních Čechách počet lokalit, ve kterých dochází k tzv. obnovování masopustních obchůzek, to znamená k jejich uskutečnění po časové prodlevě, překračující alespoň jednu základní biologickou generaci, tedy zhruba po dvaceti letech. Tento trend se zvýraznil zejména po roce 2000, kdy nezdá se, že došlo k uskutečnění masopustní obchůzky dokonce i po čtyřech a více desetiletích, což s sebou přináší další zajímavé projevy související s tradicí. Práci v terénu a využitím dostupných historických pramenů, které o masopustních obchůzkách vypovídají, máme tak mimořádnou příležitost zaznamenat přístup nositelů k tomuto komponentu tradiční kultury a vnímat, co všechno z tradičních předloh zůstává v platnosti i přes více jak století, případně jakými směry nositelé tento typ tradiční společenské akce rozvíjejí.

Z existujících pramenů k frekvenci masopustních obchůzek ve 20. století, zejména v jeho 2. polovině, je zřejmé, že v každém desetiletí se objevila aktivita v konání masopustních obchůzek v určitém počtu lokalit, která se po nějaké době utlumila, aktivní byly zase jiné lokality a po čase opět jiné, ale v časové linii se aktivita jednotlivých lokalit zase navracela, a to v závislosti na vhodných podmínkách k realizaci obyčeje. Lze tak **masopustní obchůzky** vnímat **jako periodický jev**, i když nepravidelný. Dokládají to i fakta z let po roce 2000, kdy na jedné straně rostl počet míst, ve kterých se masopustní obchůzky takzvaně obnovily, a na straně druhé se do útlumu v konání obchůzek dostala některá ze sídel, ve kterých byly masopustní obchůzky neodmyslitelnou součástí místního společenského života v poslední čtvrtině 20. století.⁸⁾ Co se týče průběhu obchůzek znovu

7) Zkoumané lokality patří do okresů Havlíčkův Brod (HB), Hradec Králové (HK), Chrudim (CR), Kolín (KO), Kutná Hora (KH), Pardubice (PA), Rychnov nad Kněžnou (RK), Svitavy (SY), Ústí nad Orlicí (UO) a Žďár nad Sázavou (ZR). Zkratky uvedené za názvy jsou v článku použity k územnímu zařazení konkrétních lokalit.

8) Uveďme si například lokality Dolní Roveň, Horní Roveň, Litětiny, Dolní Ředice či Horní Jelení (vše PA), kde se v konání obchůzek objevila po roce 2000 delší či kratší pauza. Opětovné navázání na tradici s sebou posléze v ně-

zařazených do společenských aktivit po delší prodlevě, výzkumy ukázaly, že přes určité inovace vnášené momentální společenskou a demografickou situací se většinou vždy jednalo o vhodné navázání na tradici, neboť nejčastěji se vycházelo z místních podkladů a nebo se inspirací staly obce v blízkém okolí. Lze vyvozovat, že účastníci na tradici navazují záměrně a poučeně, jelikož v současné době mají dobrý přístup k pramenům, ze kterých se mohou o tradičních formách občůzek informovat. Že ale pouhá dostupnost informací není zárukou toho, aby vyznění masopustní občůzky korespondovalo s atmosférou, která naplňuje občůzky v lokalitách, kde se povědomí o tom, jak má občůzka vypadat, předává mezigeneračně, to dokládají zejména případy, kdy dochází k rozhodnutí uspořádat občůzku po více jak padesáti letech. Tehdy organizátoři, obvykle s předstihem a nejrůznějšími formami, nejčastěji prostřednictvím místních tištěných či elektronických obecních zpravodajů, informují občany a potenciální účastníky občůzky o smyslu a formě chystané akce. Uchylují se při tom nejen k interpretaci zjiitelných pramenů týkajících se dané obce, ale též k poskytování informací obecných, získaných z literatury, médií a podobně. Tato osvěta padá obvykle na úrodnou půdu a nutno přiznat, že i v případech, kdy aktéři prvních ročníků takových po řadě desetiletí obnovených občůzek působí ještě poněkud bezradně, s každým dalším opakováním se akce stává přirozenější a nalézá svůj vlastní výraz. Do budoucna bude zajímavé sledovat v lokalitách, kde byla občůzka obnovena po delším období, než jaké zahrnuje jedna biologická generace, nejen frekvenci masopustních občůzek, ale i jejich formální schémata či jejich variabilitu.

Z toho, co bylo řečeno, je možné vytušit, že lokalit, kde se masopustní občůzky uskutečňují prakticky bez prodlev, není v průběhu posledního půlstoletí mnoho, byť existují. Ani v takovýchto lokalitách nemůžeme ale s ohledem na průběh občůzky hovořit o vyložené konzervativnosti. Funguje totiž princip průběžné aktualizace tradičních prvků, která je pro

kterých případech neslo určité změny v pomyslném scénáři akce. Obecně jsou důvody k utlumení občůzek většinou komplexní: jistá přescycenost z pravidelného konání, únava organizátorů akce, rezignace nebo dokonce úmrtí někoho z hlavních organizátorů, zestárnutí určitého generačního okruhu pravidelných účastníků občůzky, neochota ke spolupráci mezi občany ap. Přesto se obvykle najde pro danou situaci řešení. Někde bývá občůzka nahrazována jednodušší formou oslavy, která je ale zároveň i formou více konzumní, totiž *zabíjačkou*, respektive *vepřovými hody*, v jejichž rámci může být vedle neformálního posezení návštěvníků i příležitost k tanci. V jiných lokalitách řeší náročnost každoročního konání občůzky dohodou o snížení frekvence konání: jednou za dva roky nebo i s odstupem více let.

udržení atraktivnosti a smysluplnosti akce pro účastníky nezbytná. I když bývá příznačné, že konkrétní osoba ztvárňuje často určitou masku stabilně po řadu let,⁹⁾ mnohdy je nutné se přizpůsobit proměnám ve skladbě obyvatelstva lokality, s čímž souvisí mimo jiné i utlumení zájmu o zastoupení některých typů masek a naopak se uplatňují motivy nové nebo prostě dochází k tomu, že nastane nedostatek osob, které se mohou obchůzky zúčastnit.¹⁰⁾ Některé masky mizí poté, co se jejich představitel z jakýchkoliv důvodů přestane na obchůzkách podílet, častá je i absence konkrétní tradiční masky v daném roce z důvodu nemoci jejího představitele nebo z jiné osobní příčiny. Proměny, inovace a aktualizace jak ohledně motivů, tak i úkonů při masopustních obchůzkách můžeme ostatně sledovat prostřednictvím dochovaných pramenů již od 19. století, kdy se objevují první důkladnější zprávy o formách masopustních obchůzek včetně typů masek a různých příznačných dějů při obchůzce. Ze souhrnu podkladů nicméně vyplývá, že **některé typy masek a s nimi spojené úkony zůstávají po celé generace** a bez ohledu na společenské a s nimi související kulturní proměny natolik **stabilní součástí masopustních obchůzek**, že jsou i v současnosti vnímány jako nezbytné, tedy je nutno je při realizaci obchůzky obsadit, byť došlo i k určitým změnám názvů takových typů masek, případně i ke změnám v jejich funkci.

Ke srovnávání nejrozličnějších aspektů takovýchto stabilních masek, na jehož základě se nám mohou vyjevit zajímavé souvislosti, máme z území východních Čech k dispozici unikátní historické prameny. Částečně byly

9) Význam, který je ztvárňování konkrétní masky při obchůzkách přisuzován, se od 90. let 20. století začal v určitých lokalitách na Hlinecku promítat dokonce i do skutečnosti, že pokud některý z aktérů masopustních obchůzek zemře, rodina mu do rakve vloží jeho masopustní masku. Zdroj: *Nominační dokumentace pro zápis Vesnické masopustní obchůzky a masky na Hlinecku do Seznamu nemateriálních statků tradiční a lidové kultury České republiky*, 2009, s. 17 [online]. Dostupné z URL: <<http://www.nulk.cz/Informace.aspx?sid=670>>, [cit. 21. 3. 2013].

10) Aby se například vyřešila omezení, vzniklá demografickou situací v obci, je nutno při obsazování všech masek při obchůzce dělat kompromisy a improvizace s ohledem na skladbu těch, kteří v dané lokalitě žijí nebo jsou s ní nějak spojeni a jsou ochotni se obchůzky zúčastnit. Vede to i k tomu, že masky obecně jsou v řadě lokalit běžně obsazovány dospívající mládeží nebo dokonce dětmi, a to bez ohledu na pohlaví, zatímco v minulosti věk i pohlaví účastníků byly pro jednotlivé masky určovány nepřekročitelným územ. Tyto proměny umožňuje mimo jiné skutečnost, že v současné společnosti se společenské uplatnění žen i mužů neodlišuje, ba že mnohdy jsou to právě ženy, které mají úspěch jako organizátorky společenských akcí a rády se do jejich realizace aktivně zapojují.

zveřejněny již v 90. letech 19. století v souvislosti s aktivitami v rámci přípravy pražské Národopisné výstavy československé. Využívány byly i později, ne vždy ale ve správném kontextu, proto je nyní zmíníme podrobněji. Tyto prameny slovním popisem a zároveň i obrazovou formou představují masky ze dvou typů občůzkových akcí, vázaných na dobu kolem zimního slunovratu: mikulášských v době adventu a masopustních v samém závěru masopustního období, jak probíhaly v lokalitách, ležících v prostoru mezi Vysokým Mýtem, Litomyšlí, Českou Třebovou a Ústím nad Orlicí v různých obdobích 19. století.¹¹⁾ Termíny „mikulášské“ a „masopustní“ jsou

11) Prameny se týkají lokalit České Heřmanice (UO), Sloupnice (SY), Zhoř (SY) a Česká Třebová (UO). K jejich podchycení došlo v souvislosti s aktivitami krajinských národopisných odborů Národopisné výstavy československé, usávaných v Litomyšli a v České Třebové. Konkrétně jde o následující materiály: 1. *Popis mikulášů a vylíčení jejich hry*, rukopis sepsaný v roce 1893 Janem Šplíchalem, statkářem z Českých Heřmanic, podle ústního podání Jana Švába, obecního písaře. K rukopisu Šplíchal přiložil vyobrazení průvodu, které sám zhotovil jako desetiletý chlapec. Obsahově lze tyto materiály vztahovat k dění zhruba v letech 1850–1870. 2. *Výprava a občůzka „Mikulášů“ sloupnických*, rukopis sepsaný v roce 1893 Janem Vitíkem, řídícím učitelem ve Sloupnici, na základě informací pamětníka Jana Doubravy z Horní Sloupnice čp. 12, který zároveň poskytl svůj akvarel průvodu, zhotovený prý zhruba koncem 60. let 19. století podle vzpomínek z mladých let. Uvádí se, že poslední mikulášský průvod se ve Sloupnici uskutečnil v roce 1871. 3. *Mikulášský a maškarní průvod ve Zhoři*, kolorované kresby, které nechal vyhotovit v roce 1894 Jan Tykač, českořebovský učitel, od Václava Voleského ze Zhoře, organizátora tamních maškar. Václav Voleský (1827–1896) převzal organizování maškarních průvodů po svém otci, místním tkalci, který do roku 1838 organizoval i průvody mikulášské. Poslední maškaru Voleský zajišťoval v roce 1882. Tykač Voleského kresby doplnil psaným textem. Popis masopustního průvodu zachytil podle vyprávění místního rolníka, pana Vostárka staršího. 4. *Mikulášský průvod z České Třebové*, fotografie účelově zhotovená jako dokument v roce 1894, kdy se jedenáct osob ustrojilo do tradičních masek. Autentičnost kostýmů podtrhuje skutečnost, že v České Třebové se občůzka mikulášů spontánně konala do roku 1890. Zdroje: Jan SOUKUP, *Chození s klibnou*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých, 2–4, 1894, s. 47–53, 75–80, 112–119; TÝŽ, *Chození s klibnou*, Věstník Národopisné výstavy československé v Praze, 2, 1894–1895, s. 93; Karel SEVERIN, *Mikulášské a masopustní občůzky na Litomyšlsku*, in: Obřadní občůzky, Uherské Hradiště 1988, s. 91–108. Stojí za zmínku, že město Česká Třebová vypravilo skupinu mikulášských masek také k účinkování v programu Slavnosti, zvyky a obyčeje lidu z východních Čech, provedeného 6. září 1903 na Východočeské průmyslové, zemědělské, národopisné a umělecké výstavě v Pardubicích, aby ukázaly, jak svátek sv. Mikuláše „světí se okázale na hranicích Čech a Moravy“. Zdroj: *Slavnosti, zvyky a obyčeje lidu východních Čech, provedené dne 6. září 1903 na výstavě v Pardubicích*, s. 9. 5. Kromě uvedených pramenů existují i další zdroje informací o mikulášských a masopustních občůzkách v dané oblasti

v těchto souvislostech i dále v textu článku užity jako určité zjednodušené řešení toho, jak označit tradiční jevy, jejich terminologie není v historických pramenech ustálena. Adventní mikulášské obchůzky (dle pramenů tzv. *mikuláši* a přeneseně také *maškary* nebo *mikulášský spolek*) se obvykle uskutečňovaly po několik týdnů v době kolem svátku sv. Mikuláše (6. prosinec).¹²⁾ Daná skupina navštěvovala více lokalit, případně docházela i do měst. Obchůzky masopustní (tzv. *maškara*, *maškarádi* či *medvědníci*) byly v souladu s církevními pravidly naproti tomu vázány pouze na závěrečné dny masopustního období (*ostatky*), a to i v případě, že daná skupina obcházela více sídel. Jak ale z pramenů vyplývá, v obou formách obchůzek figurovaly masky stejného typu a v obou formách probíhalo několik shodných úkonů.

východních Čech, jejich souhrn přináší: K. SEVERIN, *Mikulášské a masopustní obchůzky na Litomyšlsku*. Více z nich hovoří o obchůzkách *mikulášů*. Kromě již zmíněných lokalit se týkají sídel Bučina (UO), Cerekvice nad Loučnou (SY), Dolní Újezd (SY), Kornice (SY), Lažany (SY), Morašice (SY), Řikovice (SY), Sedliště (SY), Tisová (UO) a Ujezdec (SY) v prostoru mezi Vysokým Mýtem a Litomyšlím, dále Budislavi u Proseče (SY), Srubů u Chocně (UO) a Lhotky a Parníku u České Třebové (UO). O Lhotce a Parníku zpráva z konce 19. století uvádí, že se tu *mikuláši* „*doposavad strojí... Ale jest jich jen asi 10 a nemají žádného komendanta, běhá každý sám pro sebe jako malé děti, žádné šprýmy nedělají, kominík černí ženské a ti ostatní běhají za dětmi... V České Třebové dělali tak ve dne, ale večer sestavil se vážný průvod se „svatým“, jenž chodil po staveních nadělovat a vybíral též dárky pro sebe.*“ Viz: Jan TYKAČ, *Národopisné příspěvky ze Zhoře u České Třebové*, Časopis společnosti přátel starožitností českých 12, 1904, s. 144.

12) Mikulášský kult a slavnosti, provozované ve středověku družinami s ústřední postavou *biskupa*, vedly ke vzniku tradice obchůzek mikulášských družin po domech. Bývaly příznačné širokým spektrem maskovaných postav, kde postava sv. Mikuláše byla sice důležitou, přesto neoddelitelnou od postav dalších, typově v řadě případů shodných s maškarami, spojovanými dnes v obecném povědomí až s bujarými obchůzkami masopustními. Početnější typové zastoupení postav v mikulášských družinách bylo, zejména ve vztahu k 19. století, popsáno v nejrůznějších oblastech českých zemí, zatímco v současné době funguje tradice širšího spektra masek při mikulášských obchůzkách v obcích jižního Valašska na východní Moravě, ale i v lokalitách v severním a severovýchodním podhůří Chřibů, kde dokonce figurují některé postavy velmi blízké skladbě mikulášských obchůzek ve východních Čechách v 19. století. Jejich počet i výčet se různí, některé patří mezi „*dobré*“, jiné zase mezi „*lé*“. V základě patří do mikulášské družiny kromě sv. Mikuláše, *andělů* a *čertů* různé úrovně také *smrt*, *turek*, *laufři* – *poslové*, *muřini* (v černém), *panácci* (kněží). Funguje i obyčej předávání „*práva pochůzky po obci*“ starostou obce mikulášské družině s připomínkou shovívavosti s hříšníky a důrazem na důstojný průběh akce. Obchůzky mají pevná pravidla. V minulosti platilo, že kdy družina chodí, je „*svatá noc*“ a dodržoval se zákaz vycházení z domu. Postupně se obchůzka stala podivnou pro diváky. Viz Ludmila PRACHAŘOVÁ, *Mikulášské obchůzky ve Žlutavě*, in: Obřadní obchůzky. Uherské Hradiště 1988, s. 85–90.

Některé z nich budí až podiv ve spojení s obchůzkou postavy legendárního *biskupa*, sv. Mikuláše, případně další duchovní osoby, tzv. *svatého*, vzhledem k tomu, že obecně přetrval úzus vnímat mikulášské obchůzky jako připomínku dobrotivosti svěťce a jako zdůraznění kladů zbožnosti prostřednictvím obdarování poslušných dětí či naopak názorným trestáním hříšníků. Již od starověku bylo ovšem běžné si určitá fakta a zákonitosti záměrně připomínat prostřednictvím dramatických žánrů, což vedlo ke vzniku nepřeborné škály projevů, realizovaných v nejrůznějších prostředích a přebíraných v nekonečném řetězci generací, náměty počínaje přes výrazové prostředky, symboly, myšlenková schémata a nejrůznější další stereotypy, počítaje v to i snahu zaujmout a pobavit. Řada tradičních projevů se tudíž v kultuře uchovala nejen péčí institucí, v jejichž zájmu bylo povědomí o tom či onom zachovat, ale také zvykovou setrvačností. Mísení a překrývání prvků na základě podobnosti bylo obvyklé, takže středověké slavnosti mikulášského kultu snadno splývaly s tradicemi typu světského *svátku bláznů*, kdy se pravidla společenského řádu obrátila a kdy i maska napomáhala, aby se jedinec stal někým úplně jiným. V důsledku podobných životních podmínek se tak mohly přes celá staletí přenášet nejen ohlasy starobylé snahy ovlivnit v kladném smyslu očekávanou vegetační část roku již v období vegetačního klidu, ale na prožitcích lidí se bezpochyby podílel také samotný fakt astronomického slunovratu, jehož oslava se mohla promítat právě do projevů bláznivého chování při obchůzkách, průvodech a výstupech. Toto v jádru obřadní veselí, které mělo blahodárně zapůsobit jak na psychiku lidí, vystavených tlaku atmosféry zimní nepohody, tak i oslavit přelom v časovém cyklu, zachytily prameny v průběhu vývoje v městském prostředí, ovšem i na venkově mělo bezpochyby své paralely. Tak i mikulášská tradice, byť v jádru křesťanská, se v průběhu staletí formovala v několika historicko kulturních prostředích a proluly se do ní starobylé obřadní i vyložené agitační postoje. Ani vývoj masopustních zvyklostí nebyl přímočarý: obchůzky maškar v masopustním období jsou pouze jedním z celé řady dalších projevů.

Ze zmíněných pramenů o tzv. mikulášských a ostatkových obchůzkách ve východních Čechách v **19. století** vyplývá, že v obou formách obchůzek **se maskované postavy dělily „v příčině svého oděvu, jakož i v příčině vážnějšího či nevážnějšího úkonu ve výpravě“ na dva oddíly.**¹³⁾ Jeden oddíl tvořili tzv. *pěkní*, druhý tzv. *šerední* či *škaredí*, jev, který se v pramenech ob-

13) Viz Jan VITÍK, *Výprava a obchůzka „Mikulášů“ sloupnických*, in: Karel Severin, *Mikulášské a masopustní obchůzky na Litomyšlsku*, s. 104. Charakteristiky jednotlivých masek v dalším textu jsou čerpany ze zdroje: J. SOUKUP, *Chození s klíbnou*, s. 47–53, 75–80, 112–119.

jevuje i v jiných souvislostech a funguje v nahlížení na masky při tradičních příležitostech i v současnosti, na určitém území východních Čech například ve formulaci „červená a černá maškara“. Zařazení některých postav do té které skupiny bylo striktně závazné, u jiných je zase doloženo, že někde byly vnímány jako *pěkné*, jinde naopak jako *šeredné*. Kromě doby konání tak oba typy obchůzek od sebe odlišovala vlastně pouze ústřední postava: namísto duchovního – *biskupa* (a s ním úzce souvisejících postav) figuroval při masopustních ostacích *medvěd* (případně i s mláďaty nebo v souladu s reálnými výstupy potulných komediantů – medvěďářů také s *opici*), postava samozřejmě akčnější a hlučnější než představitelé duchovního světa, a zároveň i postava s odlišnou dějovou pointou.¹⁴⁾ Průběh obchůzek obou typů měl dvě hlavní fáze: jednak se skupina konající obchůzku přemísťovala terénem (sídlem, krajinou), jednak předváděla svůj „program“ v jednotlivých domech, respektive v obytných světnicích domů. Nezbytnými při obchůzkách byli hudebníci s dechovými nástroji a bubnem, doprovázející průchod skupiny sídlem a hrající pak jednotlivé kusy k tanci maškar v navštíveném domě. Vzhledem ke společenským normám obvyklým v 19. století nepřekvapuje, že účastníky obou forem obchůzek byli dle pramenů pouze osoby mužského pohlaví. Z hlediska generačního zastoupení byly některé postavy obsazeny chlapci pubertálního věku (*anděle*, *pacholata* (ministranti), *laufři*, *pometačka* (metařka), *mláďata medvěďů*, *opice* ...). Následující **přehled postav, které se dle zmíněných pramenů při obchůzkách vyskytovaly**, je sice i přes zjednodušení dosti rozsáhlý, je ale vhodné ho uvést, neboť **otevřít cestu k pochopení řady masek, které můžeme při masopustních obchůzkách ve východních Čechách potkat v současnosti**:

A) Nejpočetnější skupinu tvořily osoby, stylizované jako **postavy vojáků**, a to nejen vojáků, inspirovaných ozbrojenými sbory z evropského prostředí, ale i vojsky exotickými v postavách *turků* a *mouřeninů*.¹⁵⁾

14) Dle vyjádření rolníka Vostárka ze Zhoře (SY), „... Úlohou všech bylo dělati šprýmy, vtipy a baviti obecenstvo... medvěd navyváděl se mnoho bujností, mručel, skákal a vrážel do lidí. Medvěďář, jenž ho vodil, měl na něj býkovec, aby ho krotil... Nakonec čtli medvědu vinu, co kde natropil a roztrhal (hlouposti), potom ho jeden z luku střílil. Po ráně se medvěd svalil a tekla z něho krev. Měltě ji v měchýři, jehož otvorem, když se na měchýř svalil, krev se vytlačovala. Potom byl vynesena.“ Viz: J. TYKAČ, *Národopisné příspěvky ze Zhoře u České Třebové*, s. 145.

15) Z domácích zdrojů vycházeli *husaři*, *huláni*, *rejtaři* či *myšlivci*, rozpoznatelní stylovým provedením uniforem, vyzbrojení šavlemi, případně pistolemi a puškami. Skupinu vojinů vedl obvykle *kaprál* či *šikovatel* (též

B) Další početnou skupinou maskovaných postav při obchůzkách byly osoby, které bychom mohli souhrnně charakterizovat jako **posly, pořadatele a baviče**.¹⁶⁾

1. Nejprve si připomeňme tzv. *laufry* (též *běžce* nebo *tečkované*), na jejichž kostýmu převládala bílá barva, doplněná pestrobarevnými doplňky, ale mohl být též „*směsící všech barev*“. V rámci skupin maškar byli *laufři* vnímáni jako *pěkní*.¹⁷⁾

2. Podobně na tom byli tzv. *hajduci* (též *flickovani*), což bývalo zvýrazněno tím, že jejich tváře kryly „*pěkné škrabošky*“. V lokalitě Zhoř (SY) je však o *hajducích* hovořeno naopak jako o „*šeredných*“.¹⁸⁾

pajzicír) v honosnější uniformě, označovaný také jako *pán*, případně byl tzv. *pán* (ve vojenské uniformě) postavou samostatnou. Párovým protějškem k veliteli – *pánovi* byla postava *paní*. Bez velitele vystupovali *turci* i *mouřeníní*, zastoupení obvykle po dvou, ale i po jednom, charakterizovaní mimo jiné barvami (červenou a černou) a nezbytnými šavlemi. Při mikulášských obchůzkách vojáci tvořili čestnou stráž nebo špalír při příchodu postavy *biskupa* a s ní úzce souvisejících postav do domu, později předváděli vojenský výcvik a konečně každá typová skupina vojáků (tj. např. *husaři*, *myslivci*, *turci*, *mouřeníní*) předváděla na speciálně pro ně hraný hudební doprovod svůj tanec nebo alespoň jinou pohybovou prezentaci. Samostatně tančili spolu *pán* a *paní*, případně *paní* tančila s velitelem vojáků, pokud byl samostatnou postavou, a potom teprve s *pánem*. Vojáci včetně *pána* a *paní* byli v rámci skupin maškar vnímáni jako *pěkní*. Ve Zhoří (SY) se ustálila praxe taková, že svého *pána* a *paní* měla i skupina maškar *šeredných*.

16) Do této skupiny lze řadit postavy, jejichž kostýmy mají typově velmi blízké formy, přesto se liší vnějším ztvárněním. Obvyklé bylo zastoupení takových postav nejmeně po dvou. Jejich kostýmy byly směsí prvků z vojenských a šaškovských oděvů. Vyzbrojeni byli atributy působícími značný zvukový efekt, jimiž si vynucovali pozornost.

17) K atributům *laufřů* patřily *bičik* nebo *karabáček* a na ruce upevněný zvoněk. *Laufři* se pohybovali v čele ostatních masek, často v předstihu, a ohlašovali příchod ostatních, žádali o dovolení vstupu do obce a do jednotlivých stavení, před domem dávali praskáním najevo, že obchůzku konající skupina bude přijata. V domě zahajovali celý výstup úvodním proslovem. V rámci programu pak měli v domě svůj tanec. K historickým souvislostem ohledně terminologie uvedených postav lze doplnit, že výraz „*laufři*“ se v minulosti vztahoval na posla, doručovatele zpráv. Viz Vladimír ŠMILAUER, *Výklady slov*, Naše řeč 21, 1937, č. 7 [online]. Dostupné z URL: <<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=3202>>, [cit. 21. 3. 2013].

18) Kostým *hajduků* byl poшит „*různobarevnými čtverci*“ a byl „*pestrě skvrnitý*“ nebo byl sešit z barevných, střídavě zrcadlově kladených dílů. Měli homolovitě čepice, příznačné pro ně byly zvonce upevněné na opasku a na

3. K *šeredným* v hierarchii masek patřili i tzv. *tříšňáci* (též *hansbuřti*, *honzbuřti*, *hasbuřti* nebo i *chlupatí*). Jejich kostýmy včetně homolovitých čepic se vyznačovaly pošíitím různobarevnými třásněmi.¹⁹⁾

C) Mezi *pěkné* v případě mikulášských obchůzek patřily **postavy legendární**: *biskup a svatý* i postavy s nimi související: *andělé* a *pacholata* představující nejspíše ministranty.²⁰⁾

D) Z materiálů výslovně nevyplývá, ke které skupině byly počítány masky, označované jako ***pometačka a poustevník***.²¹⁾

ruce, případně i na nohavicích. V ruce měli „*karabáče s krátkou násadou*“. Při mikulášské obchůzce předváděli *hajduci* v navštíveném domě svou mrštnost „*vysoke skákajice rovnýma nohama na lavice i na stoly*“ a šťoucháním a dalším pošťuchováním nutili domácí k modlitbě. Patřil jim i samostatný tanec, který následoval obvykle po tanci *laufrů*. Výraz „*hajduk*“ (z maďarského *hajdú* – honec, honák) se z původního významu (honák dobytka) přesunul přes vojenskou terminologii i na označení uniformovaného sluhy (drába) či na protiosmanské bojovníky, jejichž družiny, fungující na zbojnickém principu proti turecké nadvládě, vznikaly od 17. století v jižní a jihovýchodní Evropě a ještě na počátku 19. století se účastnily srbských povstání proti Osmanské říši. Viz V. ŠMILAUER, *Výklady slov*. Viz též: *Hajduci* [online]. Dostupné z URL: <<http://cs.wikipedia.org/wiki/Hajduci>>, [cit. 21. 3. 2013].

19) Nezbytné byly zvonce a karabáče jako u *hajduků*. *Tříšňáci* zamezovali tomu, aby se diváci nekontrolovatelně hrnuli s maškarami do domu, dokud do něho nevstoupili všichni *pěkní*. „*Hansbuřť*“ (z německého *Hanswurst*) se jako komická postava v nejrůznějších variantách objevuje v dramatických útvech, zejména založených na improvizaci a vycházejících z italské *Commedie dell' arte*, jejíž typické postavy mají svoje předlohy už v antice. V tomto případě se jedná o *Harlekýna*, který v evropském prostředí figuroval pod nejrůznějšími jmény, odvozenými například z názvů jídel nebo jako *Kasperle* – *Kašpárek*. Na scénách se hrávala tato postava úlohy lokaje (sluhy), šaška (blázna), hlupáka (natvrdlého sedláka či darebného mladíka). Zdroj: TERESA BABKOVÁ, *Slavná i zatracovaná pantomima* [online]. Dostupné z URL: <http://m.rozhlas.cz/leonardo/historie/_prava/347714>, [cit. 21. 3. 2013].

20) *Biskup* obvykle pronášel po vstupu do obydlí *vinš*, *svatý* nebo *andělé* rozdávali dárky, *pacholata* zvonila na zvonečky nebo zpívala.

21) Zatímco *poustevník*, v pramenech uváděný pouze ve Zhoří (SY), plnil úlohu důstojné duchovní osoby, kráčející uprostřed zástupu, *pometačka* v ženském oděvu měla své místo v čele průvodu a opatřena metlou, zamezovala zvědavcům, zejména dětem, nahnout se do stavení a překážet výstupům maškar. Zdá se možné, že narozdíl od *pometačky* byla postava poustevníka do obchůzek vnesena nověji organizátorem obchůzek Václavem Voleským (viz poznámka 11), avšak je třeba také vzít v úvahu, že poustevník (eremita) je zároveň postavou, která patří jakožto mravoučně vystupující osoba již ke středověkým dramatickým skladbám, například k takovým, které pracují s myšlenkou rovnosti všech

E) Striktně k *šeredným* náležely při občůzkách *mikulášů* či *medvědníků* masky zpodobňující *zvířata*.

1. Při mikulášských i při masopustních občůzkách to byly v prvé řadě tzv. *mašky*, figury, zpodobňující zvířata s jezdci, ztvárněné jednou osobou.²²⁾

lidí před smrtí. Motiv *pometačky* (metařky) může naopak souviset s tradičním motivem ometání příbytku a osob, respektive očisty obecně, kam by bylo možno zařadit i omývání sněhem či symbolické holení nebo umývání mužů, o kterých jsou z okruhu tradiční kultury zprávy především z období kolem zimního slunovratu, často ve spojení, že takovou očistu prováděly ženy, respektive ženské masky. Kromě ometání husími peroutkami, známé z chování maskovaných postav zvaných *lucky*, je možno připomenout občůzky, v klasické národopisné literatuře označené jako: „*Chození s kališem. ... Smítálkové. Vometací. Ometačky. Babí večer*“, pro které společným rysem byla očista příbytku, symbolizovaná nejen ometáním vybavení domácnosti, ale i osob. Extrémem v podobných občůzkách byly v některých oblastech tzv. *baby*, které chodily s peroutkami namočenými v kolomazi a kdo si nedal pozor, toho jimi přetřely, nebo s košťaty a s holí, na které byla vycpaná ježčí kůže. O *chození s kališem* zachoval informace ve svých zápiscích Václav Krolmus (1790–1861). Viz *Z netištěných zápisků Krolmusových*, Český Lid VI, 1897, s. 569; *V. Krolmusa Slovník obyčejů, pověstí, pověr, zábav a slavnosti lidu českého*, Český lid XVI, 1907, s. 471. Nové a tyto starší zprávy o *kališování* sladovnické chasy shromáždil Jan Soukup. Viz Jan SOUKUP, *Vánoční chození s kališem*, Český Lid XIX, 1910, s. 113–118. Tzv. *ometačky* zachytil B. V. Šilha. Viz *Vánoce*, Český Lid I, 1892, s. 411. Tzv. *baby* popsal Karel Rozum. Viz *Babí večer. Baby jdou!*, Český lid XXI, 1912, s. 192–193. I když nelze dělat přímou paralelu mezi občůzkami tohoto typu a výskytem postav typu *uklížeček*, oblíbeného typu současných masopustních masek, přesto mají do určité míry společnou tematiku: pozlobit předstíraným úklidem, například před vstupem do domu, při kterém ale vzniká naopak nepořádek. Dalším zajímavým motivem je zametání prostranství před domem, tanečního místa či místa k symbolické porážce *kobyly* v závěru masopustní občůzky, které provádějí svými atributy, březovými košťátky, masky *kominíků* v některých obcích na Hlinecku. Proto je v této souvislosti vhodné také zmínit, že úprava cesty, po níž se ubírá průvod k určitému obřadu či slavnosti, patří k motivům, uplatňovaným v obyčejové tradici v různých formách. Historický předobraz má patrně v reálných úkonech ze života nobility. Motiv zametání cesty metařem, respektive odstraňování kamenů z cesty cestářem je doložen zejména z průvodů při obyčejí, který je obecně charakterizován jako *stínání kohouta*. V rozvitě formě obnášel uvedený obyčej účast celé řady maskovaných postav, z nichž mnohé se shodovaly s obsazením při mikulášských a masopustních občůzkách. Viz například: J. LIŠKA, *Stínání kohouta. Lidová slavnost z Jičína*, Český lid 8, 1898, s. 190–193; Alois JIRÁSEK, *Dva staré zvyky*, in: Rozmanitá prosa, Praha 1901, s. 143–147.

22) Pod pojmem „*maška*“, vysvětlovaným nejčastěji jako „*kobyla*“, byl chápán nejen kůň s jezdcem, ale i kozel či kozorožec s jezdcem. Zmínění jezdci byli stylizováni jako vojáci (*hulán, dragoun* – trubač), výjimečně i jako venkovan *Kuba*. Do podoby jezdců lokálně pronikaly také inovace formou

2. Výrazně nápadnou zvířecí maskou byla tzv. *klapačka* (dle hlavy s pohyblivými dřevěnými čelistmi, které při narážení na sebe klapaly).²³⁾

3. Pro masopustní obchůzky byla příznačná chlupatá maska *medvěda*, případně i jeho mláďat, provázená *vodičem* – zbrojnošem.²⁴⁾

4. Při masopustních obchůzkách se objevovala maska *opice*. Ve Zhoří (SY) byla místním specifíkem opřená maska *sovy*.²⁵⁾

F) Do skupiny *šeredných* patřila **rodinka venkovanů**, složená ze *sedláka (táta)*, *selky (máma)*, stylizované jako těhotné, a jejich syna *Kuby* (těž *Kubky*).²⁶⁾

stylizací jezdců do podoby zvířat (pes, zajíc). *Mašky* se obvykle pohybovaly samostatně, ale mohly být též některou z maskovaných postav vedeny. V domě měly *mašky* svou vlastní prezentaci: za zvuků hudby se ve světnici „projížděly“ od stolu ke dveřím a zpět hned po tanci *turků* a *mouřeninů*. Na hlavě mívala *maška* ježčí kůži k popíchání přihlížejších.

23) Konstrukce s dlouhým bidlem umožňovala, aby tuto masku ztvárňovala jedna osoba a zároveň aby dosahovala impozantní výšky, což se nověji promítlo i do skutečnosti, že *klapačka* byla vnímána jako žirafa, ač v původním smyslu šlo nejspíše o formu masky koně, byť jisté detaily na masce působily spíše hroživě: konkrétně kůže z ježky upevněná na čelisti hlavy tak, aby popíchala každého, o koho se skloněná hlava *klapačky* otře. Kromě toho *klapačka* patřila místy k maskám, jejichž osud byl spojován se symbolickým usmrcením: ve světnici *klapačka* najednou padla (*zcepeněla*), načež byla ostatními maskami oplakávána a po neúspěšném kříšení vynesena ven.

24) Kvůli obtížnému pohybu vzhledem k váze kostýmu byl *medvěd* v delších úsecích cesty při obchůzce vezen. V domech probíhal výstup, při kterém byl *medvěd* souzen za své skutky, střelen z luku a posléze vynesena ven. O *masopustním úterý* pak proběhl v hostinci s *medvědem* další samostatný ceremoniál, při kterém byl *medvěd* symbolicky pochováván.

25) Podobně jako *klapačka* nebo *medvěd*, přišla *sova* o život střelením z luku, načež *šerední* nad ní plakali a naříkali a po marných pokusech ji oživit ji vynesli ze stavení. Autorem masky byl již připomínaný Václav Voleský. Figuríny s maskami vytvořil také pro Národopisnou výstavu československou v Praze, nakonec ale vystaveny nebyly, snad proto, že se vymykaly představám o tradičních maskách: „jedna byla celá *perím* obalena, druhá pak *obtočena plavuněm*.“ Zdroj: *Národopisná výstava československá v Praze*, Časopis Společnosti přátel starožitností českých v Praze III, 1895, č. 4, s. 113. Týž autor vytvořil i další novátorské zvířecí masky k obchůzkám ve Zhoří: slona (*slonáka*) a *bubáky* v podobě vepřů – kanců, ale i kráčeující *pokladnu* nebo *blázna*.

26) *Kuba* měl svým vzrůstem ostatní masky (kromě *klapačky*) převyšovat, zatímco jeho rodiče měli být vzrůstu malého. Nutno připomenout, že šlo o skupinu typizovaných postav, které vystupovaly již v 18. století v zábavných

G) K *šeredným* logicky náležely **postavy démonické**, kterými byly při mikulášských obchůzkách *smrt* a výjimečně postavy *čertů*.²⁷⁾

H) Poslední příznačnou skupinu masek tvořily postavy, které bychom mohli charakterizovat jako **představitelé konkrétních povolání**.²⁸⁾

I) Ve Zhoři (SY) byla běžným typem masky při mikulášské i při masopustní obchůzce ženská postava, patřící k *šeredným*, vizuálně nesoucí na zádech postavu mužskou. Jedná se o typ masky, rozšířený pod názvem ***bába s dědkem v nůši***.²⁹⁾

divadelních fraškách. Kromě komického vzhledu a jednání, k němuž patřila například snaha *sedláka* prodat hříbě: *mašku*, jejímž jezdcem byl *Kuba*, měla tato rodinka v domě samostatný divadelně provedený výstup na témata ze života, zakončený tancem.

27) *Smrt* vystupovala v Českých Heřmanicích (UO), ve Sloupnici (SY) a ve Zhoři (SY). Představoval ji vysoký muž v bílém, maskovaný škraboškou kostlivce a naznačenými žebry na oděvu, s bíle natřenou kosou a dřevěným brouskem. Kromě výmluvného chování k divákům, kteří museli *smrti* zaplatit, aby o ně ztratila zájem, zvyrazňovala tato maska ve Sloupnici svou hrozivost figurinou kostry dítěte, kterou nesla zavěšenu na svých zádech hlavou dolů. Narozdíl od současného povědomí o skladbě masek při mikulášských obchůzkách, *čerti* jsou doloženi pouze ze Zhoře, v podobě pro taková stvoření obvyklé.

28) Takovou postavou byl *žid*, vystupující ovšem nejen jako podomní obchodník, ale odrážející zároveň i dobový despekt a ambivalentnost přístupu většinové společnosti k Židům jakožto etniku. Masku *žida* byla ztvárněna tak, aby podtrhovala zažitě představy o fyziognomii osob z tohoto etnika, zároveň představitel *žida* měl být „šprýmovný“, měl bavit. K úloze *žida* patřilo odcizovat předměty v navštíveném domě, následně je nabízet hospodářům k prodeji, případně nabízet různé bezcenné zboží, které si nesl v ranci. V navštívené domácnosti měl i prostor k taneční kreaci při „*židovské*“. K ustáleným scénám v domě patřilo potrestání *žida* – zloděje, které výplatou na zadek za asistence *hajduků* prováděl velitel vojáků. Ambivalentně vnímanou postavou mezi maskami byl ovšem také *pohodný (ras)* s příznačným pytlek přes rameno, do kterého v domech sypal předem připravené obilí, které pak účastníci obchůzky prodali kvůli pokrytí společných výloh s obchůzkou. *Ras* též asistoval v domech při ohledání symbolicky střílených maškar. Příznačným zástupcem konkrétní profese byl mezi maskami *kominík*, vykreslený nejen pracovním oděvem, ale i žebříkem, který s sebou nosil a využíval při svém konání, při kterém se držel náplně svého oboru: za poplatek kontroloval a vymetal v domácnostech trouby a sbíral, co v nich našel. Při mikulášských obchůzkách docházelo v domech ke scéně, při které byl *kominík* symbolicky setnut *smrtí* poté, co spolu zatančili.

29) Prameny označují tuto masku slovy „*pometačka nesoucí pometače*“, respektive „*bába dědek*“, s poznámkou: „*mrtvý nesoucí živého*“. Příznačné pro ztvárnění masky je využití nůše bez dna, která drží navlečena na tělo maskovaného pomocí popruhů. Ke spodku nůše je připevněna látka na způsob sukně,

Jak z pramenů vyplývá ohledně **dějové náplně obchůzek**, v případě *mikulášů* měl průběh návštěvy v domě dvě pojetí. Zprvu vše probíhalo důstojně a obřadně. Po ohlášení příchodu družiny (nejprve do obce a poté v jednotlivých domech), pokud dostaly masky dovolení vstoupit, *biskup* přednesl hospodáři blahonosné přání (*vinš*) a podělil hospodářovy děti nadílkou. Poté následovala důstojná taneční nebo i pěvecká prezentace masek, které patřily do oddílu *pěkných*. Další část programu už byla ale postavena hlavně na humorných prvcích, když tance, scénky a další úkony patřily oddílu *šeredných*. Mimo jiné se při nich stavěla do kontrastu s předešlými výstupy *pěkných* nešikovnost a nelad masek, které představitel *sedláka* předváděl jako své vojsko. Každá maska se svým chováním držela tradičních rysů své úlohy, a to i při nejrozumnějších šprýmech a vtipech.³⁰⁾ Příznačné byly výstupy se symbolickým usmrcováním některých masek; takových výstupů bylo v průběhu návštěvy domu dokonce několik. Vede to k pocitu, že tyto výstupy byly myšleny jako vyložení zábavný prvek a že snad souvisely s obecnou tradicí zabíjet v masopustní době zvířata.³¹⁾ Určité projevy ale posouvají takto jednoznačné vnímání jádra tohoto jevu i do jiné dimenze, o čemž budeme ještě hovořit. Za návštěvu v domě byla družina obdarována od domácích penězi nebo naturáliemi, případně pohoštěním. U masopustních družin se průběh návštěvy domu v podstatě nelišil od družin mikulášských, chyběly samozřejmě úkony, vázané na postavu

případně zástěry a na přední stěnu koše vycpaný ustrojený trup s hlavou a rukama. Variantou tohoto typu masky je však také řešení, kdy figurína je nesena uvnitř nůše, kterou má představitel masky skutečně zavěšenou na zádech, při čemž kostým maskovaného se s ohledem na to upraví.

30) Například *žid* přijel do domu na *klapačce* a musel v hospodářství něco ukrást a pak domácím prodat. Když nedokázal, že nabízená věc není hospodářova, byl odsouzen k výprasku, který vykonaly ostatní maskary z oddílu *šeredných*. Vrcholem tehdejšího humoru byl výstup komické rodinky (*táta, máma, Kuba*), který zahájil hospodář dotazem, jak že to má rodinka s hospodářstvím a se zápisem, čímž bylo myšleno, jak mají sepsána pravidla o výměnku. Následovaly šprýmy a hádky. *Kuba* předčítal absurdně formulované odstavce smlouvy, *táta* a *máma* se k nim nespokojeně vyjadřovali. Pak zahrála hudba, *Kuba* začal skákavě tančit a okolo něho ostatní *šerední*. Zdroj: J. VITÍK, *Výprava a obchůzka „Mikulášů“ sloupnických*, s. 105.

31) Názor, že v mikulášských obchůzkách mělo usmrcování masek pouze komický význam, zatímco masopustní odsouzení *medvěda* souviselo s usmrcováním zvířat v tomto období, vyslovil Karel Severin spolu s připomenutím regionálních analogií: veřejného *stínání telete* o masopustě v Ústí nad Orlicí a *zabíjení kohouta* ve Skutči (CR). Předkládá též prameny o podobných výstupech. Viz Karel SEVERIN, *Mikulášské a masopustní obchůzky na Litomyšlsku*, s. 100.

biskupa.³²⁾ Zcela samostatným děním při masopustních občůzkách bylo „*pochováání medvěda*“, které se konalo v hostinci na *masopustní úterý*, když se všichni „*z vesnic vrátili po několikadenní občůzce*.“³³⁾

Je zřejmé, že u obou forem zmíněných občůzek hlavním cílem dění byla návštěva konkrétního domu s přáním dobra a požehnání, za což účastníci byli pohoštění, případně odměněni jiným způsobem. Obsáhleji jsme se informacím z pramenů věnovali zejména proto, abychom si co nejpodrobněji představili obsáhlý soubor autentických masek z 19. století, neboť jejich názvy i charakteristiky se při masopustních občůzkách vykytují doposud. V souvislosti s tímto souborem jsme si zároveň připomněli také úkony spojené s maskami, zejména žádosti o vstup do obce nebo do domu, vinše, taneční výstupy, situační komiku a motivy symbolického usmrcování konkrétních maškar, tedy opět projevy, které dnes při masopustních občůzkách ve východních Čechách nechybějí. Neznamená to však, že bychom připomenutý soubor masek z 19. století považovali za jakousi výchozí šablonu pro vyhodnocování současných podob tradice, už proto, že i tento soubor měl bezpochyby svou genezi a také proto, že v případě uvedených pramenů nejsme se zdroji k problematice občůzek maškar na území východních Čech u konce. Srovnání s tím, co bylo řečeno, zasluží například popis masek z Hylvátů, dnes místní části města Ústí nad Orlicí. Uváděn je *laufr*, *metařka*, *dva turci*, *myslivec se ženou*, *dva tanečníci*, *medvěďár s medvědem*, *jezdec*, *sedlák*, *ras*, *žid* a *kominik*, vše v podání mužů a chlapců.³⁴⁾ *Metařka* (*Kehrmadla*, respektive *Kehr- Mädchen*) je

32) Například popis chování maškar ve Zhoři (SY) ličí, že „... *Pometačka* vnikla do sednice a dělala místo pro maškary. Zády tlačila lidi a kolem sebe zametala. Někdy jela dívkám koštětem níže sukni... *Kominik* vyklízel trouby, co našel, sebral. Černil děti a holky... *Žid* sebral na zápraží chomout nebo něco jiného a prodával to hospodářským. *Děvčatům* a *ženám* prodával tkanice a kalouny. Pořád měřil jeden kus a nedoměřil. Pak dal konec podržeti a snažil se ustříhnout jej dřevěnými nůžkami. A místo do tkalounu stříhal holkám do ruk... *Zábavná skupina* byla též *sedlák*, *máma* a *syn* (*Kuba*) s *hříbětem*. *Kuba* měl kolem bokův upevněnou obruč, k té byla z předu přidělena koňská hlava, ostatně bylo vše plachtami zakryto. *Kůň* měl na bradě kus ježčí kůže a mohl hlavou kývat. Přiblížil-li se k divákům, bodal je do holých ruk. *Skákal-li*, *sedlák* ho krotil, šlapaje při tom lidem na nohy. Když *kůň* „umdlával“, *selka* (*máma*) zdvihla sukni a podolkem košile mu otírala hlavu... *Sedlák* ho prodával kupci a vychvaloval ho, říkáje při tom vtipy pro zasmání.“ Viz J. TYKAČ, *Národopisné příspěvky ze Zhoře u České Třebové*, s. 144 a 145.

33) *Tamtéž*, s. 145.

34) Masky popsal na základě vzpomínek z mládí F. Fischer, povoláním učitel. Vzpomínky byly zveřejněny v roce 1920 ve stati *Das Bärebtreiben* v ča-

popsána jako postava s vycpaným hrbem, která koštětem vymetala všechny rohy světnice a prosila přitom o nové koště nebo o peníze na jeho pořízení. *Turci* jsou líčeni jednak jako čestná stráž, jednak tančili v domě s děvčaty.³⁵⁾ Dvojice *myslivce* v uniformě vojenského typu a jeho *paní* působila svým vystupováním jako ženich a nevěsta. *Žena* měla bílé šaty s ozdobami a stuhami, na hlavě bílý věnec a v ruce kytici. První tanec si musela zatančit s hospodářem, druhý s *myslivcem*, svým ženichem. *Tanečníci* si dívky k tanci do domu přiváděli i zvenku. Měli černý oděv s červenými lampasy na kalhotách, na rukávech a límcích. *Medvěd* byl obalený hrachovinovou slámou.³⁶⁾ *Jezdec* (*Rösslareiter*), ztvárněný jako výše popsané *mašky*, oblečený v husarské uniformě, tvořil dvojici se *sedlákem*, který ho vedl. *Ras* během tance zůstával mimo dům a prosil diváky o peníze na podkovy, na opraty a jiné potřeby. *Žid* nabízel domácím ke koupi, co před tím v domě sebral, nebo vymáhal pomyslné dluhy. *Kominík* si přisvojoval zbytky jídel, které v domě našel.

S podobnými autentickými poznatky z území východních Čech, jejichž obsahem byly v době vzniku záznamu retrospektivní i soudobé popisy masopustních obchůzek, se setkáváme v podobě více či méně obsažné až do 1. třetiny 20. století, a to zejména v regionálně zaměřené literatuře, zmínkami v memoárech počínaje až po národopisné a vlastivědné práce různého rozsahu.³⁷⁾ Jak už částečně naznačil seznam masek z Hylvátů, vystavují z těchto zdrojů mezi výčtem masek, s nimiž pamětníci spojovali obchůzky více či méně nazpět, tedy v průběhu 19. století, i takové, které v připomenutých dokumentech z Litomyšlska a Českořebovska nejsou uváděny. Je z nich zřejmé například pestřejší zastoupení postav představujících různá zaměstnání a řemesla, uvádění jsou *cikáni*, postavy s významem policejních

sopise Deutsche Grenzwacht, vydávaném v Lanškrouně. Viz Rudolf ZRŮBEK, *Jaro, léto, podzim, zima. Duchovní dědictví Orlických hor*, Praha 2005, s. 50–51.

35) *Turci* „... zcela červeně odění s papírovým fezem na hlavě, jinde měli bílé klobouky s dlouhou červenou pentlí... také tváře měli červeně obarvené. V ruce měli na dlouhé šavli nabodnuté červené jablko. Hned za dveřmi světnice zůstali stát a zkříženými šavlemi uzavírali vstup tak dlouho, dokud nevstoupil myslivec se svou paní...“ Viz *tamtéž*, s. 50.

36) *Medvěd* nosil kolem pasu pokladničku, kterou při vstupu do světnice odkládal na stůl a tak dlouho u ní bručel, dokud v ní nezazvonila vhozená mince. Hospodyně si s *medvědem* zatančila a potom si pro štěstí vytrhla z jeho kožichu několik stébel slámy, z níž pak upletla malý věneček a položila ho do kurníku, aby slepice po celý rok hojně snášely vejce. Viz *tamtéž*, s. 51.

37) Přehled pramenů a literatury poskytuje: H. VINCENCIOVÁ, *Formy persistence masopustních tradic ve východním Polabí a přilehlé části Železných hor*, s. 165–262.

stráží (*biřic, policajt*), je rozšířen i okruh masek, které lze považovat za obřadníky, tedy za vykonavatele hlavního smyslu občůzky jakožto obřadu: prameny rozšiřují výčet masek v těchto úlohách o *tanečníky, mládence, družice, nevěstu a ženicha*. Není bez zajímavosti, že mezi postavami mikulášských a masopustních občůzek z Litomyšlska a Českořebovska se vůbec nevyskytují masky z rostlinných materiálů; ty jsou naopak dosti často od konce 19. století zmiňovány v pramenech ostatních, zejména v tom smyslu, že taková maska představuje *medvěda*. Určité masky z Litomyšlska a Českořebovska naopak zase jiné prameny nezmiňují, například *klapačku* (ve spojení s tímto termínem).³⁸⁾ *Pometačka* v ženské podobě figuruje ojediněle jakožto zmíněná *metařka* v Hylvátech (UO) nebo jako *zametačka* v Poběžovicích u Holic (PA). Za jednu z nejdůležitějších a nejobávanější osob mezi maskami byla *zametačka* (*Kehrmadla*) považována v Horním Houžovci (UO), kde k jejím atributům patřilo velké, z březových větví svázané koště.³⁹⁾ Také *smrtka* bývá zmiňována jen ojediněle, i když součástí masopustních občůzek kontinuálně bývala a více se o ní píše vlastně až ve 2. polovině 20. století, ačkoli, dle pramenů, v dramatických skladbách, inscenovaných v souvislosti s koncem masopustu, vystupovala postava *smrti* již v 16. a 17. století. To už se ale dostáváme k detailům, kvůli kterým není tento článek psán. Jeho cílem je zdůraznit, opakovaně řečeno, že v souvislosti s občůzkami v adventním a masopustním období uvádějí prameny již v 19. století ve východních Čechách řadu masek, s nimiž je možno se v terénu setkat i v současnosti. Tyto masky s sebou přes časový horizont nesou nejen své tradiční označení, ale v rámci vývojových možností i svou vizuální podobu a především formy svého chování, a to bez ohledu na vývojové proměny, které od té doby ve společnosti proběhly. A jak z pramenů vyplývá, občůzky maskovaných postav v období kolem zimního slunovratu měly v 19. století jak rozvinutou formu blízkou vyloženě divadelním výstupům se zábavným či poučným cílem, tak i podobu jednodušejí komponované návštěvy domu, při které převažovaly úkony, prováděné se srozumitelně blahonosným cílem. **Občůzky maskovaných postav obecně je tudíž nutno považovat za projevy, v nichž je nakupeno mnoho významů, mnoho kulturních vrstev a vydělovat z nich pouze některé vede ke zkreslování či spekulacím.** Uvědomme si, že i historické

38) O ztvárnění *koně* a *kobyly* při masopustních občůzkách ve východních Čechách viz H. VINCENCIOVÁ, *Formy persistence masopustních tradic ve východním Polabí a přilehlé části Železných hor*, s. 217–218.

39) Viz *De Foosndnorrn (Die Faschingsnarren)* [online]. Dostupné z URL: <<http://www.kreis-landskron.de/c/bild?s=Fasching>>, [cit. 21. 3. 2013].

prameny zachytily o občůzkách maskovaných postav především hlavně to, co šlo v době vzniku pramene vyzorovat nebo co si kdo pamatoval z bližší či dálnější minulosti. Proto v pramenech převažují údaje popisné, zatímco vysvětlení významu dění jsou vzácná.

Ačkoliv běžný pozorovatel dnes vnímá občůzky maškar především jako formu zábavy, každá tradiční občůzka, občůzku maškar nevyjímaje, je svou strukturou v podstatě obřadem, tedy systémem úkonů a praktik převážně symbolického charakteru.⁴⁰⁾ **Tradiční masopustní občůzka maškar má svůj řád a svá pravidla, korespondující s cíli, kvůli kterým daná tradice vznikla.** A že takovým cílem prvotně nebylo pouze zábavné povyražení, to dokládají mnohé, až do současnosti přetrvávající projevy v chování maškar, projevy, které nezasvěceného pozorovatele, vtaženého do dění při občůzce, mohou dokonce pobouřit nebo stresovat, neboť vybočují z běžných kritérií společenského kontaktu. Zároveň ale svou jednoznačností a bezprostředností měly takové projevy větší pravděpodobnost k uchování v tradici, než nějaké složitější dramatické prvky, náročnější na paměť i provedení. V této souvislosti je nutné říci, že masopustní občůzka tradičního typu není i přes nesporné dramatické příznaky teatrální komedii a není ani groteskou či fraškou, které by měly pobavit jakoukoliv extrémností, natož abychom ji považovali za pouhou podívanou typu zábavné show. Ačkoliv humoru, zejména situačního, v ní můžeme nalézt nepřeberně, celkové vyznění pro přítomné, pokud jsou ochotni to vnímat, je prožitkem nakažlivé rozjařenosti v důsledku intenzity kladných emocí, kterými jsou obklopeni. Tyto emoce podporuje živá hudba, autentické taneční projevy, pohoštění i náboj, s jakým občůzku prožívají přímo maskovaní účastníci. Dobře patrné jsou vlivy těchto faktorů zejména v chování přihlížejících dětí a mládeže, kteří se v případě, že jsou sžiti s tím, co masopustní občůzka obnáší, stávají další přirozenou součástí občůzky, složkou, která je v neustálé interakci s představiteli masek i se zvuky hudby. V souvislosti s postojí dětí k občůzce je vhodné připomenout opravdovost, s jakou se děti ujímají ztvárnění svých postav v případě, kdy se spolu s ostatními, nezřídka se svými rodiči, taktéž stávají maskovanými aktéry občůzek. Lze pak předpokládat, že prožitky z takové účasti napomohou v budoucnu ke kontinuitě pokračování dané tradice. Vraťme se ale

40) Soudí se, že prvotně byl obřad formou lidské komunikace s nadpřirozenou mocí, prováděné přesně určeným způsobem. Tato závaznost pevně posloupnosti se posléze přenesla i na další soubory činností, vnímané jako obřad. Viz S. BROUČEK – R. JEŘÁBEK [red.], *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, III., Praha 2007, s. 655.

k emociální síle obchůzek, která ve východních Čechách obvykle graduje v závěrečném aktu. Ten následuje po obehnutí sídla a odehrává se s ohledem na roční dobu mnohdy již za soumraku nebo za tmy. Dění v závěru obchůzky hraničí často až s euforií, a to zejména v případech, kdy závěrečný akt zahrnuje nejen motiv symbolického zániku všeho negativního, co se v dané lokalitě v končící etapě nahromadilo, ale zároveň i motiv nového počátku. Ztvárňuje ho vzkříšení masky, která se bezprostředně před tím stala de facto symbolickou očistnou obětí, když jí byly přisouzeny nejružnější spáchané hříchy a neřesti. I když můžeme namítnout, že různé scény s odpravováním a následným vzkříšením některé z masek na závěr obchůzky jsou pouze zjemnělým vyústěním někdejších porážek zvířat v období roku, kdy docházely zásoby krmiva z loňské úrody a bylo nezbytné chovy redukovat, přičemž tvrdá realita byla zpěstřována zdůvodněním, proč musí být zvíře utraceno,⁴¹⁾ přece jsou tyto závěrečné akty obchůzek natolik dějově působivé, že vzbuzují víru v jejich hlubší symboliku.⁴²⁾

41) Skutečnost, že běžným doprovodným projevem při rozsudcích nad zvířecími maskami bylo podrobné dělení částí maskou symbolizovaného zvířete prostřednictvím žertovného testamentu, kdy se jednotlivé díly odkazovaly konkrétním osobám nebo skupinám na základě jejich profesí nebo jiných příznaků, může z dnešního hlediska působit až nepřírozeně a zvrhle, ovšem na posluchače působily takové testamenty kdysi zábavně, jistě i proto, že vycházejí z historicky tradičního vztahu mezi člověkem a zvířetem, kdy určující byla možnost využití zvířat a jejich produktů a tudíž ekonomický význam zvířete pro člověka. Připomeňme si v této souvislosti oblibu středověké skladby „*Testamentum Grunni Corocottae Porcelli...*“, od 16. století často vydávané tiskem, v české úpravě i jako četba pro lid pod názvem „*Kšaft a poručení Vepřka Korokota, kterýžto mnohým lidem sdílnost činí a památky své pozůstává. Všem vůbec je směšné a kratochvilné čísti...*“ Čeněk Zíbrt (1864–1932) ji zprvu v roce 1901 uveřejnil jakožto příklad „... rozmarňných skladeb středověkých, jimiž se žáci i mistři bavívali...“, posléze řadil tuto skladbu do souvislosti se zábavami, jejichž součástí bylo obřadné zabíjení zvířat na základě ortelu, který vysvětloval, proč je dané zvíře vydáno na smrt. V uvedeném „*Kšaftu*“ se uvádějí vtipná jména vepříkových příbuzných, různých míst a bydlišť, odvozených od chlívů, hnojů, sena apod. Vepřík odkazuje jednotlivé části sebe samého ostatním lidem, aby z něj měli užitek, a loučí se s životem. Viz Čeněk ZÍBRT, *Kšaft a poručení Vepřka Korokota. Středověká žertovná skladba v úpravě staročeské*, Český lid X, 1901, s. 184–188; TÝŽ, *Na tom našem dvoře*, in: Veselá chvíle v životě lidu českého, Praha 2006, s. 584–585. Podobného charakteru jsou také testamenty, patřící k rozvitým formám výroční obyčejové tradice, označovaným termíny *stínání kohouta*, *stínání berana* či *shazování kozla*, ale objevují se dokonce i v testamentech pronášených *králem máje* před jeho symbolickou popravou při tradičních výročních slavnostech nazývaných *máje*.

42) O tom, že lidské psychice jsou motivy umírání a následného vzkříšení blízké, svědčí například to, že téma každoročního vzkříšení mytologických

Bylo řečeno, že každá tradiční obchůzka je v podstatě obřadem, tedy systémem úkonů a praktik převážně symbolického charakteru, i když v současné době se obřadní kořeny jevů přenášejí prakticky jen tradováním jevů jako takových. Masky, které se tradiční obchůzky účastní, je tudíž možno považovat za vykonavatele obřadu, za obřadníky. V praxi je ale obvyklé považovat za obřadníky (ceremoniáře) ty masky, které s obyvateli navštívených domů vstupují do kontaktu jako první, zdraví je jménem všech maškar, podle místního zvyku jim popřejí, provedou je v tanci, pozvou je na taneční zábavu, která obvykle na obchůzku navazuje, a přijímají pro ostatní maškary pohoštění a dary, zpravidla ve formě peněz. **Určitost v zastoupení obřadníků je** ve východních Čechách **příznakem, podle kterého můžeme** na daném území **vysledovat určité tradiční areály se svébytnou skladbou masek**. Vedle již zmíněného Hlinecka tak můžeme vymezit na území východních Čech areály další a neměly by uniknout pozornosti. Masky, které jsou pro ně příznačné, nejsou totiž o nic méně pamětihodné, než masky, které se zapsáním do Reprezentačního seznamu nemateriálního kulturního dědictví lidstva UNESCO staly oficiálně světovým unikátem.

Z důvodu tohoto mimořádného ocenění začneme **přehled masek s příznaky obřadníků**, jak se objevují ve východních Čechách, právě v okolí města Hlinska (CR).⁴³⁾ O masopustních obchůzkách, uskutečňovaných v lokalitách této části východních Čech, existují první přímé doklady z poslední

postav jakožto výraz nekonečnosti vegetačního cyklu, bylo příznačnou součástí kultu v antické i v jiných předkřesťanských kulturách.

43) Hlinsko (CR), ležící na rozhraní Žďárských vrchů a Železných hor, je přirozeným spádovým centrem pro své okolí, které v průběhu vývoje náleželo k několika územně-správním jednotkám. Když vznikalo jedno ze stěžejních děl klasického českého národopisu s názvem *Lid na Hlinecku*, na kterém od r. 1884 pracoval Karel Václav Adámek (1868–1944), obsáhlo materiál zjištěný na území, které pak autor v roce 1898 charakterizoval jakožto Hlinecko v rozsahu: okres hlinecký, sousední části okresu nasavrckého (v okolí Trhové Kamenice) a poličského i jižní část okresu skutečského. Viz Karel Václav ADÁMEK, *Lid na Hlinecku*, Praha 1900, Úvod. Uvedenými okresy byly tehdy tzv. okresy soudní, spadající pod politické okresy Chrudim, Polička a Vysoké Mýto (správní uspořádání v letech 1868–1918), přičemž součástí soudního okresu Hlinsko byly také obce na historickém pomezí Čech a Moravy, a to Chlumětín, Křižánky, Herálec a městečko Svratka, dnes příslušné do okresu Žďár nad Sázavou v kraji Vysočina. V současné době se jakožto Hlinecko prezentuje mikroregion, založený v roce 1999 jako dobrovolný svazek 28 obcí z okresu Chrudim, ležících v poměrně širokém okolí Hlinska, z nichž ale některé v minulosti ani spádově k Hlinsku neinklinovaly.

čtvrtiny 19. století a z různých zdrojů můžeme od té doby sledovat (alespoň do určité míry) podoby této tradice.⁴⁴⁾ Od 80. let 20. století vzrůstal zájem odborníků o obchůzky maškar na Hlinecku, jednak díky osobnostem, které se jejich výzkumem v terénu zabývaly, jednak i díky působení Souboru lidových staveb Vysočina, kde se od roku 1994 obchůzky pravidelně prezentovaly širší veřejnosti, v neposlední řadě ovšem i zásluhou samotných nositelů tradice, kteří přijali pozvání předvádět místní zvyklosti na Mezinárodním folklorním festivalu ve Strážnici i na dalších přehlídkách.⁴⁵⁾ Vlastně poprvé tak byly širší veřejnosti představeny masky tvořící tzv. *červenou* a *černou maškaru*, které zde, zcela mimo národopisné regiony, které byly v té době oficiálně proklamované jakožto území se zachovalou tradiční lidovou kulturou, žily v tradici bez výraznějších proměn přinejmenším po celé 20. století a vyznačovaly se ustálenými pravidly natolik svébytnými, že nemohlo být pochyb o unikátnosti této tradice, uchovávané navíc zcela přirozeně obyvateli konkrétních lokalit, bez iniciativy specializovaných

44) Je ovšem příznačné, že více než v písemných či tištěných pramenech se o průběhu masopustních obchůzek v konkrétních obcích lze dozvědět od pamětníků a jejich prostřednictvím poznat ústní tradici o tomto fenoménu, neboť ve zdrojích, kde bychom nějaké informace předpokládali, zejména v kronikách obcí, o nich nacházíme jen minimum informací, snad proto, že se jednalo o záležitosti natolik obvyklé a všem známé, že kronikáři necítili potřebu se o nich blíže zmiňovat. Ústní tradice o obchůzkách nese příznačné rysy tohoto typu paměti, kdy respondenti udávají, že obchůzky se konají *odnepaměti*, což dotvrzují například konkretizací typu: „*Není tady člověk, který by pamatoval, kdy začaly chodit takto nastrojené maškary. A to tady máme devadesátíky.*“ Zdroj: Sdělení starosty Hamrů (CR) Petra Stejskala v roce 2011. Viz Jaromír UCHYTIL, *Tradiční masopustní obchůzky na Hlinecku*, Brno 2012, s. 86 (bakalářská práce MU FF ÚEE). Dostupné z URL: <http://is.muni.cz/th/368261/ff_b/Tradicni_masopustni_obchuzky_na_Hlinecku.txt>, [cit. 21. 3. 2013]. V Blatně (CR) naopak mají o vývoji zdejší obchůzky relativně jasno. Z ústně předávané pamětnické tradice vyplývá, že téměř celou 1. polovinu 20. století obchůzku na *masopustní úterý* vykonávala skupina masek z Hamrů: „... *odchodili si maškaru v Hamrech, pak chodili do Blatna a pak chodili na Čertovinu... Za války tady maškara nebyla... Pak nejvíc se to rozmohlo až po válce...*“ Podíl na organizaci měli hasiči, později Svazarm a po jeho rozpadu opět hasiči. Zdroj: Sdělení Marty Moučkové (* 1949) v roce 2011. Viz Jaromír UCHYTIL, *Tradiční masopustní obchůzky na Hlinecku*, s. 93.

45) Otevřeně se k takové prezentaci stavěla zejména obec Studnice (CR). Na festivalu ve Strážnici se tak zdejší *maškara* v 80. letech 20. století objevila hned ve třech ročnících, v 90. letech se studnické masky prezentovaly v Praze a seznámili se s nimi návštěvníci dalších folklorních festivalů. Přímou v obci vznikly v letech 2000 a 2001 o průběhu obchůzky filmové dokumenty. Viz *Studnický masopust slovem i v obrazech* [online]. Dostupné z URL: <<http://www.obcestudnice.cz/file.php?nid=954&oid=669137>>, [cit. 21. 3. 2013].

sdržení, jakými jsou například národopisné soubory, což byla tehdy obvyklá praxe i v tzv. folklórně živých regionech. Na Hlinecku podporovaly konání obchůzek místní spolky, zejména hasiči a Sokol, což je běžné (spolu s podporou obecní samosprávy) i v současnosti. Jelikož v mezinárodním společenství dospěl přístup k tradiční lidové kultuře k uvědomění, jak důležitou a zároveň křehkou složku světového kulturního dědictví představuje, vedlo to postupně k přijetí několika dokumentů, zacílených na to, aby jednotlivé státy o tradiční lidovou kulturu dbaly a pečovaly o ni.⁴⁶⁾ Česká republika reagovala v roce 2003 na obavy před zánikem některých jevů tradiční lidové kultury schválením Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu, v níž byly vyjádřeny konkrétními opatřeními povinnosti státu, doporučení samosprávě a výzva ostatním nestátním organizacím ke spolupráci na ochraně této důležité části nehmotného kulturního dědictví.⁴⁷⁾ V roce 2008 zřídilo Ministerstvo kultury ČR Seznam nemateriálních statků tradiční lidové kultury České republiky,⁴⁸⁾ kam byly v roce 2009 pod pořadovým číslem 2 Vesnické masopustní obchůzky a masky na Hlinecku zapsány. To otevřelo tomuto fenoménu cestu k nominaci být

46) Již v roce 1989 vzniklo Doporučení UNESCO o ochraně tradiční a lidové kultury, kde je mimo jiné řečeno, že vlády by měly hrát rozhodující úlohu v ochraně tradiční a lidové kultury, a že by měly jednat co možná nejrychleji, to znamená že členské státy UNESCO by měly ustanovení týkající se ochrany tradiční a lidové kultury realizovat přijetím jakýchkoliv zákonných opatření nebo jiných kroků. Viz *Doporučení 25. generální konference UNESCO o ochraně tradiční a lidové kultury z roku 1989* [online]. Dostupné z URL: <<http://www.lidovakultura.cz/page.aspx?pid=25>>, [cit. 22. 3. 2013]. Další vývoj přinesl v roce 2003 přijetí mezinárodní Úmluvy o nemateriálním kulturním dědictví, k níž se posléze v roce 2009 oficiálně připojila i Česká republika. Viz *Úmluva o zachování nemateriálního kulturního dědictví* [online]. Dostupné z URL: <<http://www.mkr.cz/scripts/detail.php?id=339>>, [cit. 22. 3. 2013].

47) Viz *Koncepce účinnější péče o tradiční lidovou kulturu, včetně usnesení vlády č. 571/2003* [online]. Dostupné z URL: <<http://www.mkr.cz/scripts/detail.php?id=337>>, [cit. 22. 3. 2013].

48) Viz [online]. Dostupné z URL: <http://www.mkr.cz/cz/kulturni-dedictvi/regionalni-a-narodnostni-kultura/seznam_nem_statku/seznam-nematerialnich-statku-tradici-a-lidove-kultury-ceske-republiky-37400/>, [cit. 22. 3. 2013]. Hlavním účelem Seznamu nemateriálních statků tradiční lidové kultury ČR je ochrana, zachování, identifikace, rozvoj a podpora nemateriálního kulturního dědictví na území České republiky. Seznam byl novelizován v roce 2012 v souladu s usnesením vlády České republiky ze dne 5. ledna 2011 č. 11 ke Koncepti účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice a v rámci implementace *Úmluvy o zachování nemateriálního kulturního dědictví*. V roce 2013 seznam obsahoval devět položek. Viz [online]. Dostupné na URL: <<http://www.nulk.cz/Informace.aspx?sid=448>>, [cit. 22. 3. 2013].

zapsán rovněž do Reprezentativního seznamu nemateriálního kulturního dědictví lidstva,⁴⁹⁾ o čemž posléze na základě posouzení nominační žádosti kladně rozhodl Mezivládní výbor UNESCO na svém zasedání v Nairobi v listopadu roku 2010.

V době, která úsilí o zapsání Vesnických masopustních obchůzek a masek na Hlinecku do uvedených prestižních seznamů nemateriálního kulturního dědictví provázela, tak i v době po úspěšném završení těchto snah, vznikala o daném fenoménu celá řada popularizačních zdrojů. V souhrnu je možno se z nich zjednodušeně dozvědět, že masky provádějící obchůzku v lokalitách, kterých se záznam týká, se člení dle zadaných úkolů na *červenou maškaru*, kam patří *strakatý*, *ženuška* a *turci*, a na *černou maškaru*, kterou tvoří *rasové s kobylo*, *slamění*, *kominíci* a *židi*. *Strakatý s ženuškou* oslovují obyvatele každého domu, *turci* pak domácím zatančí *kolečko* a měli by v něm skákat pěkně vysoko, aby vyrostl vysoký len i obilí. *Rasové* se naopak vyptávají po zdravotním stavu hospodářských zvířat i lidí. *Kominíci* „vymetají“ kamna i komíny hospodyň, *židi* obchodují a *slamění* v duchu mytologie plodnosti „*muší na zem každou ženu povaliti a pěkně se s ní vyválet*“. Hovoří se v nich též o významu scény obrazného usmrčení *kobyly* v závěru obchůzky, která vzápětí ožívá jako symbol nového začátku.⁵⁰⁾ Uvedená skladba masek je prezentována jako po generace neměnná, nechybí tvrzení, že výše uvedené masky jsou maskami původními, zatímco v některých jiných lokalitách, kde se takové masky také vyskytují, se objevily i „*masky nové*“, to znamená jiné, než výše uvedené. Zdůrazňuje se, že výjimečnost obchůzek v Blatně, Hamrech, Studnici a Vortově, kterých se zapsání do uvedených seznamů týká, tkví ve skutečnosti, že se v nich „*zmíněná tradice slaví téměř od pohanských dob bez přerušení a podle starých rituálů*“. Poukazuje se na úzus, že do masek se v uvedených obcích strojí pouze muži, jen v Blatně „... *se objevují v maskách i ženy*...“ a „*maškar je tu víc*...“⁵¹⁾ Všechny podobné, v dobrém míněné informace, které se snaží význam obchůzek přiblížit

49) Viz poznámka 7. Přípravu nominační žádosti provedli odborníci ze Souboru lidových staveb Vysočina (pracoviště Národního památkového ústavu v Pardubicích) za spolupráce pracovníků z Národního ústavu lidové kultury ve Strážnici a Ministerstva kultury ČR. Náročná dokumentace byla zpracována se souhlasem a s podporou samosprávy obcí, kterých se nominace týkala.

50) Pro ilustraci informací pro veřejnost bylo užito formulací z článku: Jaroslav FORMÁNEK, *Vostatky pro radost. Zpráva z unikátní slavnosti, kterou chrání UNESCO*, Respekt, 2011, č. 11, s. 60.

51) Užito formulací z článku: Michaela ŠMERGLOVÁ, *Maškary pod křídly UNESCO*, SANQUIS, 2011, č. 87, s. 36.

veřejnosti, mají bohužel řadu nedostatků právě z důvodu zjednodušování, škatulkování a opakování stereotypních klišé, mnohdy z původního zdroje informací špatně pochopených.⁵²⁾ Teprve v roce 2014 bylo možno pozorovat zmírnění podobných výkladů a zdůrazňovalo se, že masky z daných lokalit byly v terénu popsány na konci 19. století.

S myšlenkou „*tradičních masek*“ při obchůzkách na Hlinecku vystoupil v 80. letech 20. století ve svých odborných článcích Václav Hrníčko (* 1949), když na základě terénního výzkumu, prováděného vesměs v 70. letech 20. století, dospěl k poznání, že na Hlinecku existují tři typy maškarních masopustních průvodů. Za geneticky nejstarší označil obchůzku „*dům od domu*“ za účasti masek, jejichž počet a funkce při obchůzce jsou neměně závazné a v povědomí zůstávají spojeny s magickými praktikami. Za druhý typ průvodu považoval Hrníčko takový, který je naopak složen „*z netradičních (aktuálních) masek*“, zhotovených podle vlastní tvůrčí invence nositelů a obměňovaných dle momentální situace. Jako typ třetí uváděl kombinaci obou předchozích, to znamená, že v takovém průvodu

52) První zprávy o podobě masopustních obchůzek v regionu byly zaznamenány v 19. století, přičemž nelze říci, že jinde na Hlinecku, respektive v českých zemích obecně, nebyly v téže době podchycovány analogie obchůzek, vycházející z téže podstaty. Jelikož projevy tradiční lidové kultury zůstávají součástí způsobu života lidí tehdy, pokud plní konkrétní funkci (a to v širokém rozsahu od rituálu až po vyloženou zábavu), jsou zároveň systémem velmi křehkým, který může být narušen i nenápadnou situací, natož natolik výraznou, jakou byly nejrůznější zákazy zábav a tradičních projevů obecně. Takovými zákazy byly postihovány i masopustní obchůzky, a to z historického hlediska i relativně nedávno, v době druhé světové války. Zatímco v odlehle vsi Vortová (CR), obklopené ze všech stran lesním komplexem, mohli snad tajné slavení *vostatků* i přes zákazy riskovat, jak tvrdili pamětníci, v blíže Hlinsku ležících Hamrech (CR) zákaz skutečně realizaci obchůzek přerušil. Jelikož ani poválečná doba podobným radovánkám příliš nepřála (z 50. let jsou například dochovány zápisy ze schůzí KSČ, kde jsou v souvislosti s masopustem užívány termíny jako „*zpátečnický a vykořeněný zvyk*“, či „*záležitost mravně neúnosná*“), konkrétně v Hamrech se začalo o obnovení maškar uvažovat až zase v roce 1961. Iniciátorem byl tehdy místní občan V. Slezák, jemuž se podařilo získat od lidí součástky maškarních obleků, odložených namnoze různě po půdách domů, a z nich pak sestavit kostýmy, jaké se (s určitými odchylkami) užívají doposud. Viz výzkumy Ilony Vojancové in: J. FORMÁNEK, *Vostatky pro radost*, s. 61; Jaroslav ŠTASTNÝ, *O maškarě v obci Hamry* [online]. Dostupné z URL: <http://www.masopusthamry.cz/historie_masopustu.html>, [cit. 22. 3. 2013]. Nejde ovšem o to, kolik prodlev v pravidelném konání obyčej měl. Důležité je, že nevyvimel z povědomí lidí a že poté, co byly vytvořeny vhodné podmínky pro jeho opětovnou realizaci, bylo této příležitosti využito, lidé věděli, co a jak mají dělat a udělali to.

figurují „*jak tradiční masky, tak masky aktuální*“, přičemž připomínal, že tradiční masky konají od rána obchůzku po domech, zatímco masky aktuální, někdy i společně s tradičními, pak vsí procházejí odpoledne ve formě karnevalového průvodu. Není bez zajímavosti, že Hrníčko jako „*tradiční masky*“ z *červené maškary* uvedl *strakatého, ženu, někdy s pánem, někdy ženicha a nevěstu, ojediněle výběřčího* ve staré hasičské uniformě a *vždy turky*. Z *černé maškary* označil jako masky tradiční: *slaměného, žida, rasa, kominíka, bábu s nůsí, fotografa, doktora, medvědáře s medvědem, bábu s kozlem*.⁵³⁾ Konkrétní příklady „*masek aktuálních*“ bohužel Hrníčko neuvedl, ale v obcích, kde je i v současnosti spektrum masek poměrně široké, se běžně setkáváme kromě těch, které byly Hrníčkem jmenovány, s maskami *policistů* či *vojáků*, s nejružnějšími pracovními profesemi včetně *katů*, s pohádkovými bytostmi, nejčastěji s *vodníky* a *čarodějnicemi*, a v neposlední řadě s *cikány* a *cikánkami*, které místy splývají s postavami *květinářek*. To všechno jsou ale postavy, vnímané jako masky obvyklé, ba dokonce i nezbytné (zejména *policisté* nebo *cikáni* a *cikánky* – *květinářky*), takže tematicky nové aktuální masky jsou při obchůzkách na Hlinecku spíše výjimkou.⁵⁴⁾ Dodejme, že ve shodě s historickými fakty a na základě terénních výzkumů Hrníčko upozornil na skutečnost, že stav, který popisuje, je výsledkem nepřetržitého a spletitého vývoje struktury průvodů masopustních maškar na Hlinecku. Na základě rozboru měnicích se detailů určitých typů masek zároveň dospěl k názoru, že organizační struktura průvodů masek je po staletí přetavovaným pozůstatkem někdejší obchůzky chasy, tj. mládenců, z níž se vyvinula přesně organizovaná skupina s vymezenými funkcemi, přičemž sestava maskovaných postav, která tuto skupinu začala postupně doprovázet, se také vyvíjela.⁵⁵⁾ Je otázkou,

53) Václav HRNÍČKO, *Aktualizace a funkční posuny v masopustních obyčejích. (Na příkladu vybraných masek z Hlinecka)*, in: Obřadní obchůzky. Uherské Hradiště 1988, s. 140.

54) I nové masky bývají ale spíše variacemi na téma, které už se někde uplatnilo. Jako příklad zdařilé, jednorázově použité masky, je možno uvést dvě *mouchy* při obchůzce v Prosetině (CR) v roce 2010 s výstižným ztvárněním morfologických znaků tohoto hmyzu. Obecně oblíbeným tématem jsou skupiny *divochů*, *lidojedů* či *pralidů*, které mohou rozvíjet v průběhu obchůzky i příznačné naturalistické výstupy. Další formy z kolekce proměnlivých masek zachycených ve východních Čechách viz H. VINCENCIOVÁ, *Formy persistence masopustních tradic ve východním Polabí a přilehlé části Železných hor*, s. 204–242.

55) V. HRNÍČKO, *Aktualizace a funkční posuny v masopustních obyčejích*, s. 151.

zda vývoj masopustních obchůzek byl takto jednoduše přímočarý, v každém případě obchůzky mládenců jsou ve východních Čechách jako jedna z forem tradičních obchůzek o masopustních ostatcích doloženy z různých zdrojů ve 2. polovině 19. století a jak bude ještě dále připomenuto, *mláďenci* jakožto obřadníci figurují v určitých okrscích východních Čech při masopustních obchůzkách dodnes, a to i na Hlinecku.

Zatímco Hrníčko se snažil zobecnit materiál z celé řady lokalit na Hlinecku, přičemž v 60. a 70. letech bylo možno se zde s masopustními obchůzkami setkat ve větším počtu sídel, než je tomu v současnosti, nominační dokumentace, sestavená v roce 2009 pro zápis vesnických masopustních obchůzek a masek na Hlinecku do Seznamu nemateriálních statků tradiční lidové kultury České republiky, pracuje pouze se čtyřmi výše uvedenými vybranými lokalitami a v zájmu zjednodušení předkládá sestavu tradičních masek ve složení: *strakatý*, *ženuška*, čtyři *turci*, *slaměný*, *kobyła*, *ras*, *kramář* (*žid*) a *komíník*,⁵⁶⁾ a to přesto, že konkrétně ve Studnici (CR) a v Blatně (CR) patří i v současnosti k maskám při obchůzce také maska *medvěda* v kožešinovém kostýmu, vedená *medvěďárem*, respektive *myslivcem*,⁵⁷⁾ že v Blatně spolu s *laufrem* (*strakatým*) vstupují do domů i *paní*, respektive *dáma s pánem* a tamtéž se mezi maškarami pohybuje také maska *báby* s *dědkem* v *nůši* a několik *cikánek*.⁵⁸⁾ Uvedené zjednodušení koresponduje s názorem L. Barana a J. Staňkové, že „nejčistší obchůzky“... na Hlinecku „... zachovávají... v Hamrech a Vortově“.⁵⁹⁾ Při výzkumu v 70. letech 20. století zde jmenovaní badatelé zaznamenali následující masky: *laufra*, *ženu*, čtyři *turky*, tři *rasíky*, tři *židy*, tři *koníky* (jinde v textu správně uvádějí termín *kobyly* včetně upozornění, že stejně řešené masky se vyskytovaly ve starých mikulášských průvodech), dva až tři *slaměné* a dva *komíníky*. *Laufr* (není bohužel uvedena obec) tehdy

56) Viz *Nominační dokumentace pro zápis Vesnické masopustní obchůzky a masky na Hlinecku do Seznamu nemateriálních statků tradiční a lidové kultury České republiky* [online]. Dostupné z URL: <<http://www.nulk.cz/Informace.aspx?sid=670>>, [cit. 21. 3. 2013].

57) Zdá se, že *medvěd* v kožešinové masce je v Blatně a ve Studnici záležitostí až 2. poloviny 20. století. Zatímco dříve se objevoval nepravidelně, v posledních letech je maskou stabilní. Viz J. UCHYTL, *Tradiční masopustní obchůzky na Hlinecku*, s. 72.

58) Dle výpovědi přímé účastnice, Marty Moučkové (* 1949), se *cikánky* v Blatně začaly objevovat od 60. let 20. století. Moučková se v roce 1966 spolu s kamarádkou podílela na líčení účastníků obchůzky a ti sami obě dívky přemluvili, aby za *cikánky* šly. Roli tedy sehrála náhoda. Viz *tamtéž*, s. 93–94. Obecně jsou ale ve východních Čechách masky *cikánů* a *cikánek* v pramenech uváděny od konce 19. století jako jev, který k masopustním obchůzkám běžně patří.

59) Jitka STAŇKOVÁ – Ludvík BARAN, *Masky démoni šaškové*, Pardubice 1998, s. 15.

sdílel, že masky *černé maškary* by měly být zastoupeny jen po dvou, ale pokud je jich více, je to pro jistotu, kdyby některý neměl sílu obchůzku dokončit. Také skupinová fotografie hamerské *maškary* z 20. let 20. století zachycuje právě jen představitele uvedených typů masek,⁶⁰⁾ což svědčí ve prospěch pojetí, vnímat uvedené masky jakožto určující sestavu, alespoň v Hamrech určitě. Stojí ostatně za pozornost, že v Hamrech doposud praktikují v rámci obchůzky některé výjimečné jevy. Vpředvečer konání obchůzky se uskutečňuje tzv. *prohánění kobyly*, kdy mladíci v roli zástupců masek z *černé maškary* s *kobylou* v čele probíhají obcí a oznamují, že druhý den se koná maškara. Brzy ráno pak, když se masky sejdou, zamíří nejprve k obydlí představitele *ženy*, který se k nim obřadně připojí a teprve poté jdou všichni pro povolení obchůzky ke starostovi obce. V Hamrech zůstává aktuální snaha mužů, kteří se zrovna obchůzky jako masky neúčastní, ukrást a schovat maškaře *kobylu*. Masky se takovým pokusům brání, což vyvolá humornou pouliční scénu, do které bývají vtaženi i diváci. Když se nepodaří *kobylu* uhlídat, *ras* ji pak musí vyplatit. Také ve Vortové (CR) se maškaře tradičně *kobyly* zavírala a musela se vykoupit, aby vůbec obchůzka mohla být dokončena.⁶¹⁾ Ve Vortové zaujímá dokonce maska *kobyly* na rozdíl od jiných lokalit výsadní postavení, neboť jí při pohybu obcí náleží místo v čele ostatních maškar a říká se, že maškaru „*táhne*“. Počítá se tudíž do skupiny *červené maškary*, nikoliv do skupiny *maškary černé*, jak je tomu v jiných sídlech. Obecně je *maškara* v blízkém okolí Hlinska obyvateli konkrétních obcí chápána jakožto skupina, která nabízí rozličné služby, práce a zboží včetně *kobyly* a vyžaduje za to odměnu. Jak je správně připomenuto v nominační dokumentaci pro zápis obchůzek do Seznamu nemateriálních statků tradiční lidové kultury České republiky, masky vykonávající obchůzku, ať už se jedná o motivy vojáků (*turků*) či specialistů v profesích, které na venkov kdysi jen docházely, představovaly v minulosti postavy ze sféry, ležící mimo stabilizované místní prostředí.⁶²⁾ Družina individuí, která běžně do klidného řádu sídla nepatřila, naplnila náhle ovzduší vzruchem a předpokládáními, ale i zcela neočekávanými situacemi, postavenými sice na vžitém ideovém základě, přesto těžko formovatelnými do jednotné normy. Masopustní obchůzky, jak se nám dnes jeví, jsou pouze jednou z mnoha a mnoha forem kulturních projevů, konaných v průběhu staletí pod nejrůznějšími pohnutkami a vlivy v zimním období roku. Jsou určitým mysteriem uchovaným díky tradici. Řada prvků

60) Viz *Ostatky na Hlinecku* [online]. Dostupné z URL: <http://www.gymhlinsko.cz/ostatky_hlinecko/foto.html>, [cit. 22. 3. 2013].

61) Viz J. UCHYTIL, *Tradiční masopustní obchůzky na Hlinecku*, s. 79.

62) Viz *Nominační dokumentace pro zápis...*, s. 6.

a jevů v nich nemá na první pohled logický důvod, neboť jsou vlastně jakoby náhodně zachovalým odstavcem ze zapomenutého textu. Tak jako není možné rekonstruovat jakýsi celistvý archetyp kulturních projevů vázaných na masopustní období, tak není možno očekávat, že by dnes obce, zapsané do reprezentativního seznamu, vykazovaly ohledně masek a průběhu obchůzky zcela jednotné, natož časem nedotčené projevy. Těžko se dopátráme, proč právě v Hamrech nebo ve Vortové měla, kam až paměť sahá, *maškara* skladbu takovou, která se začala prezentovat jako „*po staletí neměnná*“. Vhodnější je konstatování, že masky užívané na Hlinecku mají své historické analogie i v jiných částech východních Čech a že odrážejí zvykově ustálenou skladbu určitých typů masek, více či méně shodnou s místy jinými. Jaká je ale geneze této skladby, není za stávajícího stavu poznání dohledatelné. Motivy, s nimiž se dnes při obchůzkách setkáváme, jsou jen místním podáním toho, co bychom už jindy v minulosti obecně v nejrůznějších podobách nacházeli, a to i v podobách s vloženejší inscenačními příznaky, kdy se jednotlivé masky nebo jejich skupiny postupně při obchůzce prezentovaly určitými ucelenými výstupy, ve kterých i vážné motivy byly oděny do komična a jako celek odrážely nejen tradované stereotypy, ale i aktuální společenský vkus. Právě proto je schematické a formální přejímání informací o obchůzkách nežádoucí. Může například vyvolat dojem, že právě jen forma obchůzek a masek, podchycená v oficiálních dokumentech, je ta jediná správná tradiční forma masopustních obchůzek a vše jiné je pouze maškarádou bez hlubších kořenů a pravidel. Skutečný stav věcí v regionu je tak zkreslován a komplikován, ba dokonce vede v lokalitách, které se jmenovitě do prestižních seznamů nedostaly, k navození nedůvěry k vlastní tradici.⁶³⁾ Stejný zdroj mají snahy

63) Například maska *medvěda* v kožešinovém kostýmu, vedená *medvědářem*, byla vyražena z obchůzky ve Všeradově (CR) a ve Vitanově a Stanu (CR), kde se přestala objevovat též skupina masek vojáků (*kanonýrů*) s napodobeninou historického kanónu. Při tom již informace z díla K. V. Adámka *Lid na Hlinecku* dosvědčují, že se skladba masek při masopustních obchůzkách v jednotlivých lokalitách dané oblasti odlišovala. Konkrétně v Křižánkách (ZR) Adámek uvádí *běhouny, čtyři turky, čtyři bílé maškary, žida, medvěda, pradleny a kominiky*, bohužel bez bližšího popisu. Lépe je na tom líčení obchůzky v Blatně (CR), kde Adámek uvádí *běhouna, čtyři vojáky čili turky, ženu, židy, rasa, kobylku, kominika a medvěda*, kterého popisuje následovně: „*Medvěd jest celý zaobalen ve slámě nebo hrachovině, má na hlavě pokrývku ze slámy upletenou tvaru jehlanového... po obchůzce maškarádi zastřelují medvěda, a nejprv tancujou v kole diváků kolem něho, pak mu přečtou ortel a vystřelí naprázdno. Maškarádi skáčou. Medvěd se svalí a všechny jeho části rozporučí se...*“. Adámek uvádí též znění ortelu nad *medvědem*. Zatímco k další lokalitě, kterou je Holetín (CR), Adámek uvádí pouze určité podrobnosti o zpívání a slovním projevu *maškarádů*, v dalším případě, týkajícím se Vojetčehova (CR), připomíná dělení *maškary* na *šeredné (židy, kominiky)* a na *pěkné*,

vylepšovat, respektive připodobňovat kostýmy masek vlastních kostýmům z nominovaných obcí.⁶⁴⁾ Nedostatečně se naopak hovoří o tom, že jak v Seznamu nemateriálních statků tradiční lidové kultury České republiky, tak v Reprezentativním seznamu nemateriálního kulturního dědictví lidstva nemohou být zaneseny všechny hodnotné pamětihodnosti, neboť se jedná o seznamy reprezentativní a zapsané jevy zastupují určitý typ kulturního jevu v určitém širším regionu. Takto je nutno přistupovat i k zařazení masopustních obchůzek a masek z Hlinecka do seznamů prostřednictvím

„jimiž jsou mládenci čili vojáci, kteří v seknicí tančí při hudbě“. Dále jmenuje ve výčtu masek *židáky, komínky, rasa, nevěstu, ženu či družičku*. V lokalitě Chlum (CR) mezi maskami zaznamenal *strakoně (běhouna), mládence s družičkou, turky, žida, hrachováka, slamáka, komínka*. Na jiném místě pak Adámek poznamenal, že: „*Maškara v Chlumu stínávala s velkou oslavou prý kohouta*...“. Připomněl též, že maškary z dědin chodily také do měst (Hlinska a Svratky). Viz K. V. ADÁMEK, *Lid na Hlinecku*, s. 106 a 107. Z jiného zdroje je zajímavá zpráva z roku 1928, v níž se udává, že „... Na Hlinecku v některých vesnicích každým rokem bývají maškary jiné. Tak na př. v Kamenických jeden rok chodila »ženská kapela«, druhý rok »turci«, jindy opět celá četa Arabů s vůdcem na pštroso a pod.“ Viz Václav SVOBODA, *Maškary na Hlinecku*, Český lid XXIX, 1929, s. 165.

64) Pod vlivem vzhledu masek v obcích, zapsaných do Seznamu nemateriálních statků tradiční lidové kultury České republiky, byly zaznamenány úpravy jak v dalších obcích na Hlinecku, tak i mimo toto území. Například ve Zbožnově (CR) začali opouštět v případě některých masek kostýmy, zhotovené při znovuoobnovení *maškary* v roce 1990, a vzhledově je přizpůsobili kostýmům z okolí Hlinska. V roce 2010 vystoupil v novém kostýmu *laufr*, v roce 2012 měli nově upravené kostýmy *turci* a v roce 2013 došlo na *komínky* a *slamáka*. Zcela nově byla v roce 2014 do dění vřazena maska *kobyly* (taktéž v podobě obvyklé na Hlinecku), ačkoliv zoomorfní masky až doposud v dané lokalitě zastupoval *medvěd*, figurující i v úkonech na závěr obchůzky. Snaha po vylepšování kostýmů má ale jistě i obecné kořeny a je podpořena nejrůznějšími příčinami. Například ve Včelákově (CR) probíhalo v roce 2008 při obchůzce natáčení pořadu České televize. Snaha být hezčí, zajímavější a snad i atraktivnější před kamerou vedla konkrétně k vylepšení kostýmu *slamáka*, ve Včelákově do té doby poměrně jednoduše pojatého, a to hlavně v detailech spletení čepice a v použití zelené papírové girlandy k jejímu ozdobení. V Herálci (ZR) měli v roce 2013 účastníci obchůzky vylepšené kostýmy z důvodu jejich nutné obnovy po letech užívání, přičemž v tomto případě vylepšení celkovému dojmu prospělo, neboť vycházelo pouze z místní tradice a spočívalo hlavně ve zvýšení estetičnosti. Snaha připodobňovat vlastní masky těm z Hlinecka, patrná ve vzdálenějších oblastech východních Čech, se soustřeďuje hlavně na uplatňování masky *slamáka*. Objektivně je tudíž třeba říci, že inspirace Hlineckem vyzněla i v kladném smyslu, neboť masky z rostlinných materiálů se v průběhu 2. poloviny 20. století dostaly do útlumu, mimo jiné i proto, že masky z rostlinného materiálu zde v minulosti představovaly *medvěda* a maska *medvěda* se proměnila do podoby skutečného zvířete v kožešině. Pod vlivem zmíněných vzorů se masky z rostlinných materiálů začaly znovu uplatňovat, a to nejčastěji ve formách ztvárněných vlastní invencí, takže vznikly další svébytné podoby této masky.

čtyř uvedených lokalit, neboť s podobným charakterem obchůzek a masek se můžeme setkávat v řadě dalších obcí v poměrně širokém okolí Hlinska. Je také třeba si uvědomit, že nominační návrhy k přijetí do uvedených seznamů byly zpracovány hlavně na základě průběhu obchůzek z doby kolem roku 2000, byť je tento průběh tradiční a mezigeneračně předáváný. I když se názvy některých masek objevují už v nejstarších pramenech, které máme o masopustních obchůzkách na Hlinecku k dispozici, nejde o názvy nějak zcela místně specifické, nýbrž doloženy jsou i z jiných oblastí a také vizuální podoba masek nekoresponduje v nejstarších pramenech zcela se stavem současným.⁶⁵⁾

Studium pramenů dokládá, že skladba masek a formy jejich chování vykazovaly odlišnosti mezi jednotlivými lokalitami i koncem 19. století, nelze tedy očekávat, že dnes je tomu jinak.⁶⁶⁾ Řada proměn je logickým

65) Například představitelé *židů* v Blatně (CR) dle popisu z konce 19. století „... nesou... v rancích staré hodiny udělané z březových koleček s namalovanými červenými ciframi, též střepy a j., i jsou nastrojeni v nejhorší hadry, na maděru roztrískané, a mají z lenu vousy; kolem sebe tlukou pytlem jako posedlí a mají také ježovici, totiž hůl, na jejímž konci jest kus ježčí kůže upevněn...“ Viz: K. V. ADÁMEK, *Lid na Hlinecku*, s. 106. V současnosti se masky *židů* v Blatně neodlišují svým charakterem od tohoto typu masek jinde v okolí, zanedbaně rozhodně nepůsobí a vyznačují se zejména využitím zbytků kožešin. Zmíněná hůl je nezbytná, ale jak je tomu v současnosti i jinde s tímto atributem, ježčí kůže na hlavici hole už se z hygienických i z ochranných důvodů nepoužívá. Viz výzkumy Ilony Vojancové in: J. FORMÁNEK, *Vostatky pro radost*, s. 61; J. ŠTASTNÝ, *O maškarě v obci Hamry*.

66) Názorným příkladem nám může být opět Blatno (CR), dnes místní část Hlinska a zároveň sídlo, náležející k těm, které byly zapsány do Reprezentačního seznamu nemateriálního kulturního dědictví lidstva. K. V. Adánek sice mezi místními maskarami uvádí *kobyly*, ale pouze jakožto zvíře nabízené k prodeji, zatímco maskou, která sehrává hlavní roli v závěru obchůzky, je *medvěd*, jehož kostým je navíc zhotoven z rostlinného materiálu ve formě, jakou se vyznačuje současná postava *slamáka*. Dodejme, že v Blatně došlo v průběhu vývoje obchůzky k přenesení závěrečného ceremoniálu na *kobyly*. *Medvěd* mezi maskami figuruje nadále, ale v realistické zvířecí masce z kožešiny a tvoří dvojici s *myslivcem*. *Slámák* je pojímán jako samostatná postava s osobitými vlastnostmi, totožnými se *slamáky* v jiných lokalitách Hlinecka. Spektrum masek je rozšířeno o *cikánky* a *bábu s dědkem v nůši*. Podstatnou skutečností je také rozšíření masek obřadníků: figurují zde dva *laufrí*, *pán* (s pokladničkou) a *paní* – *dáma* (s košem). Masky *cikánek*, jednoho z *laufrů*, ale i *pána* a *dámy* ztvárňují ženy. Důvod, proč k tomu došlo, je v Blatně známý. Na konci 60. let 20. století zde nastala situace, že k pořádání obchůzky nebylo dostatek mladých mužů, a to ani v organizaci Svazarm, na kterou konání *maškary* přešlo od hasičů. Místní dívky se rozhodly přesto obchůzku organizovat. Podařilo se jim získat obsazení pro *turky*, ale postavy *dámy* a *pána* musely obsadit samy, což se pak

důsledkem společenského vývoje. Některé projevy při obchůzce se staly nepřijatelné, zejména hrubé zesměšňování a despekt vůči *židům*, jejichž postavy přestaly být vnímány etnický, byť původně existence těchto masek byla reakcí na skutečnost, že Židé se zabývali podomním obchodem, tedy nikoliv projevem averze. Vykristalizovalo také ztvárnění kostýmů masek, ovlivněné místními možnostmi a zdroji materiálů. Od 19. století byl v regionu jedním z hlavních zdrojů obživy textilní průmysl, a to i formou rozptýlené manufaktury, od roku 1903 se rozvíjel v Hlinsku průmysl kožešnický. Odrazilo se to ve využití typických tkaných textilií, zbytků přize nebo kožešin při zhotovování masek. Masky z rostlinných materiálů se významově ujednotily. Přestalo být běžné povědomí o nich jako o ztvárnění *medvěda*, naopak pod vlivem odborného zájmu, který si všimal určitých starobylých prvků ve vztahu lidí k těmto maskám a v chování těchto masek, se z nich staly nadčasové prosperitní symboly.⁶⁷⁾ *Medvěd* se uplatňuje již jen jako realistická zvířecí maska v podobě, kterou v minulosti podporovala existence reálných potulných medvěďářů, často etnických Romů, pro které byly výstupy s vycvičeným medvědem zdrojem obživy. Kostýmy masek *medvěďářů* mívají ostatně doposud ve východních Čechách velmi často podobu pestrého a svérázného tzv. *cikánského* kroje.

Není cílem tohoto článku věnovat se blíže kostýmům a dalším detailům ve ztvárnění jednotlivých masek. Tato složka masopustních obchůzek, alespoň na Hlinecku, byla již mnohokrát zpracovávána, neboť právě kostýmy a typy masek patří k tomu, co lze na tradičních obchůzkách nejjednodušeji sledovat a popsat.⁶⁸⁾ Pokud se o kostýmech masek budeme dále zmiňovat, tak pouze do té míry, aby byly patrné konkrétní důležité jevy, které s jednotlivými typy masek souvisí. Vraťme se proto k tématice obřadníků

vžilo a mladé ženy ztvárňují tyto masky i v současnosti. Zhruba od poloviny 80. let 20. století vodi blatenskou *maškaru* dva *laufři*, velký a malý, to znamená dospělý muž a dítě školního věku. Zprvu to byl hoch, nyní dívka. Toto řešení bylo volbou někdejšího *laufra* ve smyslu vychovat si nástupce ze svého syna, který se skutečně stal další generací, která *laufra* ztvárňuje. Zdroj: Výpovědi respondentů Marty Moučkové (* 1949) a Martina Batiniče (* 1970) v roce 2011. Viz J. UCHYTIL, *Tradiční masopustní obchůzky na Hlinecku*, s. 63 a 94.

67) Viz též V. HRNÍČKO, *Atributy, proměny a funkce některých tradičních masek ve výročních obyčejích*, in: *Výroční obyčej*. Současný stav a proměny. Lidová kultura a současnost, sv. 8, Brno 1982, s. 112–118.

68) Údaje o podobě jednotlivých masek z Hlinecka jsou obsaženy v nejrůznějších odborných i popularizačních zdrojích. Z důvodu velmi kvalitního podrobného popisu současného zasluhuje připomenout práci: J. UCHYTIL, *Tradiční masopustní obchůzky na Hlinecku*, s. 57–66.

při masopustních obchůzkách na Hlinecku, k jejich skladbě, která vytváří v rámci masopustních obchůzek právě zde jeden se svěbytných areálů v rámci východních Čech. **Jako základní sestava obřadníků na Hlinecku jsou dnes pod vlivem popularizačních informací vnímání zástupci tzv. červené maškary, to je strakatý (laufr), ženuška (žena) a čtyři turci. Tato sestava figuruje v Hamrech, ve Studnici a ve Vortové (vše CR), ale také v Herálci (ZR).⁶⁹⁾ V Blatně (CR) dnes tvoří červenou maskaru dva laufři, pán a dáma (paní) a čtyři turci.** Podobnou sestavu (*laufr – pán a paní – čtyři turci*) tvořili obřadníci ve 2. polovině 20. století také v Jeníkově, Kameníčkách a Dědové (vše CR), zatímco sestava *laufr – žena*, respektive *paní* (dříve snad i ve smyslu *družička* či *nevěsta*) – *turci* se uplatňovala také ve Stříteži, Příkrakově a Vyhnánově a snad i v Prosetíně na Skutečsku (vše CR). **Také v dalších lokalitách fungují ve skladbě obřadníků varianty, odlišné od uvedené základní sestavy.** Jsou to: *laufr – pán* (ve 20. století vnímán též jako *starosta*) – *čtyři turci* (též *skávaví*) ve Vítanově a Stanu (CR), *laufr – pán a paní – ženich a nevěsta – čtyři turci* v Předhradí (CR), *laufr – ženich a nevěsta – čtyři turci* v Pokřikově, Radčicích, Zbožnově (vše CR), *laufr – pokladník – ženich a nevěsta – čtyři turci* v Prosetíně (CR) a Pusté Kamenici (SY), *laufr – cikánka – ženich a nevěsta – čtyři turci* ve Včelákově (CR). Jak je patrné, **opakují se kromě laufra – strakatého pravidelně mezi obřadníky turci, zatímco proklamovaný protějšek laufra, žena, je spíše proměnlivým prvkem, je doplňována pánem** (v tom případě se jí říká nejčastěji *paní* či *dáma*) **nebo je zcela vypouštěna, respektive je pojata jako cikánka. Funkce ženy přebírat odměnu pro masky přechází někde na pokladníka. Nesourodá dvojice těhotné nevěsty a ženicha (nevěsta urostlá, představovaná obvykle mužem, ženich drobný, představovaný obvykle ženou) patří v současnosti stabilně k obřadníkům při masopustních obchůzkách v prostoru severovýchodně od Hlinska, respektive na Skutečsku.** Ve 2. polovině 20. století patřila tato dvojice k obřadníkům také v Mrákotíně (CR) a ve Vojtěchově (CR). V současnosti se *ženich a nevěsta* a *čtyři turci* uplatňují při masopustní obchůzce i v Křižánkách (ZR), kde je ale skladba masek dosti uvolněná, chybí jejich výraznější hierarchické dělení včetně mluvčího maškar a neuplatňuje se ani samostatný tanec masek *turků*.⁷⁰⁾ Jelikož jsou masky *turků*, jak jsme si

69) Mimo obřadníků zde patří dále ke skladbě masek *kobyly*, *slamění*, *židi*, *rasi* a *kominici*, ve Studnici se přidává i *medvěd s medvěďárem* a v Herálci patří k obchůzce také *šašci*, *policajti*, případně i *bába* a *dědek*, vše v podání mužů.

70) V Křižánkách se masopustní obchůzky uskutečňují díky organizaci místního Českého svazu žen a Sboru dobrovolných hasičů. Ztvárnění maškar

ukázali, neodmyslitelnou složkou sestavy obřadníků na Hlinecku, je možné z dosud nejmenovaných obcí řadit na základě zmínek v pramenech do daného areálu také Holetín, Ranou, Chlum (vše CR) či Chlumětín (ZR).⁷¹⁾ Je zajímavé, že zcela jiný charakter má současná masopustní obchůzka ve Svratouchu (CR), který se územně ke Hlinecku vždy počítal. Maškary zde sice mají svého mluvčího (*starostu*), ale skladba ostatních masek je víceméně nahodilá a postrádá další výrazné obřadníky včetně toho, že mezi maskami chybí *turci*. Pokud se při obchůzce objeví masky typovým ztvárněním kostýmu masky odpovídající Hlinecku (například *slamák* nebo *žid*), je to proto, že maska byla do Svratouchu zapůjčena. Je možné, že karnevalové pojetí obchůzky, při které jsou navštěvovány pouze některé domy, se vžilo v důsledku rozlehlosti obce (v současnosti trvale obydleno 237 domů z celkového počtu více jak 300), ve které ani není časově možné při tradiční obchůzce všechny obydlené domy navštívit.

Turci, v pramenech označovaní též jako vojáci, ale vnímání i jako mládenci (nejspíše vzhledem k věku, představitelé *turků* by měli být mladí), **působí** při masopustní obchůzce **velmi výrazně**, a to nejen díky svým malebným kostýmům, ale i **z důvodu svého tanečního projevu**. Jde vlastně na Hlinecku o jediné masky, které mají za povinnost tančit u každého domu, nikoliv ale s jeho obyvateli, nýbrž *turci* tančí samostatně spolu na písni, hrané domácími na přání. Jejich tanci se obvykle říká *kolečko*, neboť prostor, ve kterém se při něm pohybují, lze vymezit pomyslným kruhem.⁷²⁾

se ujímá zejména mládež a mladší generace. Spektrum typů masek je poměrně široké. Stabilními postavami jsou *policajti*, *ženich a nevěsta*, *turci* (v obvyklých kostýmech), *slamáci* (ve zjednodušeném provedení), *kobyly*, *medvědi* (v kožšinové masce), *cikáni* a *cikánky*, *šašci* a zástupci profesí, mezi nimiž jsou jak *kominíci*, tak i *zdravotníci*, *řezníci*, *učitelka* či osoby duchovního stavu (*kněz*, *mniš*). Po obchůzce následuje večer v hostinci taneční „*Masopustní veselice*“.

71) Zatímco v Hamrech a Herálci, ve Studnici, ve Vítanově a Stanu a ve Vortově zůstává sestava obřadníků v podání mužů, v ostatních lokalitách se nejen v ženských, ale i v mužských maskách objevují ženy.

72) Jelikož není sporu o tom, že v minulosti tančili *turci* jakožto vojáci se skutečnými a později i s dřevěnými šavlemi, které v průběhu 20. století byly tu dřívě, tu později, nahrazeny v rukou *turků* bílými kapesníčky, je tento tanec přiřazován k tzv. mečovým tancům, už proto, že takové tance v některých oblastech byly a nebo doposud jsou součástí masopustních obchůzek. Mečové, respektive zbrojné tance, souvisí s rytířskou kulturou a snad i s cechovní organizací, ale též s vojskem a s bojem obecně, respektive s jeho vyjádřením. Od 14. století se například začal šířit Evropou mužský vojenský tanec s meči „*moreska*“ (od maurského slova *moriski* – Mauři), znázorňující boj křesťanů proti Maurům. Tento tanec je doposud součástí tradiční kultury ve Středozemí a tančí se ve skupinách, odlišených jinou barvou kostýmů (červení a černí). Ve

Dále je příznačné, že v jednotlivých lokalitách se způsob tance *turků* liší, a to jak tanečními kroky a skladbou figur, tak i celkovým výrazem, to znamená, že každá z lokalit má tento tanec svébytný, s odlišnými detaily i s celkově odlišnou dynamikou, i když v základě jde pouze o dvě varianty tance: do kříže a po kruhu. Důležitými prvky pro celkový výraz tance jsou pohyby a poloha rukou, prudkost přidupnutí či naopak důstojná elegance. Ostatní masky se ve většině lokalit mohou do tance *turků* vmístit, na část písňe nebo i na celou. V Radčicích (CR) se ale nejčastěji přidává k *turkům kobyła*, podobně je tomu ve Včelákově (CR), kde se v takovém případě *kobyła* pohybuje uvnitř kruhu, který *turci* tvoří a symbolizují tak, že *kobyłu* stráží.⁷³⁾ Tanec *turků* není ovšem v uvedeném duchu uplatňován všude,

střední Evropě se stal aktuálním zvláště v 17. století, kdy byla Vídeň ohrožena Turky a zpráva z historického díla Theatrum Europaeum konkrétně o roce 1652 uvádí, že masopust byl v té době obohacen o všemožné novosti a maškarády a téměř na všech ulicích bylo možné vidět nové bojové scény proti Turkům či Maurům. Blíže viz například Magdalena PETŘÍKOVÁ, *Mušské mečové masopustní tance* [online], Dostupné z URL: <<http://www.nul.k.cz/Informace.aspx?sid=238>>, [cit. 22. 3. 2013].

73) Pokud je tanec *turků* v literatuře popisován, jedná se o popis formy, kdy základní rozmístění tanečníků je do čtverce, lépe řečeno do kříže (vždy dva proti sobě), přičemž každý tanečník vybíhá běhovým nebo poskočným krokem vpřed, po dvou krocích se uprostřed čtverce otáčí o 180° vpravo kolem svého druhá, minou se zády k sobě po levé ruce a tanečník se pak dostává pozpátku na protější stranu svého výchozího postavení. Takto ovšem provádějí *turci* svůj tanec pouze v Hamrech, a to bez ohledu na to, zda je píseň hrána ve dvoudobém či třídobém rytmu, zatímco v Herálci a ve Studnici tančí tímto způsobem jen na písňe dvoudobé. Ve Všeradově tančí na oba rytmy tím způsobem, že *turci* se při otočce míjejí zády po pravé ruce, zatímco pokud se k nim připojí do čtveřice i *cikánky*, tyto se míjejí po ruce levé. V Blatně a ve Vitanově a Stanu se *turci* na oba rytmy míjejí před otočkou čely k sobě, ve Vortově se takto míjejí pouze při písňích ve dvoudobém rytmu, zatímco zcela jinak zde tanec vypadá při písni v rytmu třídobém. *Turci* jsou semknuti do kruhu v těsném držení kolem pasů a pohybují se v něm malými úkroky. Podobně je tomu v Herálci, kde se ale *turci* drží v kruhu kolem ramen a pohybují se kolébavým způsobem. Ve Studnici se dvojice stejně barevně pojatých *turků* uprostřed čtverce setkává otočnou čely k sobě a mírné upažení obou rukou dodává tomuto okamžiku formu úklony. Výměna pozic tanečníků je základem tance *turků* ve dvoudobém rytmu také v Prosetíně a Radčicích, ale tím způsobem, že proti sobě stojící tanečníci se poskočným krokem míjejí a otáčejí se až na protilehlém stanovišti. Nověji *turci* v Prosetíně občas začleňují do tance ve dvoudobém rytmu otočku proti sobě vybíhajících dvojic, ke které dochází uprostřed pomyslného tanečního kříže, tanečníci se při ní zaklesnou lokty a každý se pak vrací zpět na výchozí místo. Tanec ve třídobém rytmu se v uvedených lokalitách odehrává pohybem v kruhu tak, že *turci* stojí čelem do kruhu a drží se za ruce, jimiž pohybují střídavě dovnitř a ven. Držení za ruce v kruhu je příznačné i pro tanec *turků*

kde se masky *turků* při masopustních obchůzkách vyskytují. Konkrétně se s ním nesetkáme v Křižánkách (ZR), v Pusté Kamenici (SY) a ve Zbožnově (CR), což by přinejmenším ve dvou posledně jmenovaných lokalitách mohlo svědčit o tom, že snad *turci* v podobě, jakou na Hlinecku obvykle mají, byli mezi maškary v těchto lokalitách zařazeni (přejati?) relativně nedávno (jedná se mimo jiné o sídla na okraji areálu tančících *turků*), takže jejich tanec zde není v tradici hlouběji zažit.⁷⁴⁾ I když je možné vidět i v uvedených lokalitách *turky* tančit spolu ve skupině, není to u každého domu, nýbrž většinou se *turci* účastní tance stejným způsobem, jako masky ostatní, to znamená že buď tančí jednotlivě s obyvateli navštíveného domu, nebo s nějakou jinou maskou či s někým z přihlížejících.⁷⁵⁾ Podobnou situaci je možno zaznamenat v Horním Bradle (CR), kde *turky* do své tradiční skladby masek zařadili až pod vlivem věhlasu, který získaly masky na Hlinecku.⁷⁶⁾ I když zde *turci* zprvu někdy zatančili onu příznačnou sestavu ve čtveřici s křížovou výměnou postavení, tančili také spolu v páru nebo i s některou jinou maskou. Až v r. 2014 bylo možno pozorovat důsledné dodržování tance ve skupinové sestavě.

v Předhradí, přičemž se tanečníci pohybují za sebou a mají pozvednuté ruce spojeny do hvězdice uvnitř kruhu, případně se pohybují jednoduše čelem do kruhu. Jinak se pohybuje kruh, který je základem jak při tanci ve dvojdobém rytmu, tak i v rytmu třídobém, v Pokřikově. V prvním případě *turci* po kruhu postupují kráčivým, pochodovým či poskočným krokem, s pravidelnými otočkami do opačného směru, ve druhém případě se otáčejí po kruhu bokem k sobě a s úkroky do středu. Figurálně nejsložitější tanec je možno vidět u *turků* ve Včelákově. Také zde se *turci* pohybují po kruhu, přičemž v případě dvoudobého rytmu se jednak pravidelně otáčejí kolem své osy, jednak mění směr otáčení kruhu, v případě třídobého rytmu stojí ve výchozí pozici čelem do kruhu, při jehož otáčení se pohybují úkroky dovnitř a ven, jednak se kruh rozvolní a tanečníci si vymění místa křížením a s otočkami.

74) V Pusté Kamenici obnovili pravidelné konání masopustní obchůzky v roce 1994 na základě vzpomínek místního občana na průvody v době před 2. světovou válkou. K obřadníkům náleží *laufr* s bičem (jeho kostým je ale odlišný od strakatého z okolí Hlinska), *výběrcí*, *ženich a nevěsta*, jsou tu i čtyři *turci*, ale bez vlastního specifického projevu.

75) Zajímavé bylo i určité přechodné období v případě masek *turků* v Prosetíně, kde byl v 70. letech 20. století zachycen stav absence jejich tance a *turci* při obchůzce tvořili jen pořádkovou složku při pohybu účastníků obchůzky obcí. Je otázkou, zda takový stav mohl nastat v důsledku vyššího počtu domů, které bylo třeba obejít (v současnosti má obec 253 domů, všude se ale *maškara* nezastavuje). Ani kolem r. 2000 *turci* v Prosetíně úplně u každého navštíveného domu netančili, nýbrž časté bylo provádění tance na určitých místech veřejného prostoru. Snahu, aby *turci* tančili u všech navštívených domů, je možno pozorovat teprve po r. 2010.

76) Poprvé byly masky *turků* do obchůzky zařazeny v roce 2010.

S přihlédnutím ke zprávám z pramenů je zřejmé, že masky *turků* prošly ve východních Čechách vývojem, ve kterém se mísily původní prvky vojenské s mládím představitelů postav, takže mohly splývat i s obřadníky, s nimiž se ve východních Čechách setkáváme pod názvem *mládenci*. Vyplývá to mimo jiné i z popisů K. V. Adámka, kde vedle termínu „vojáci“ je užito pro stejné postavy i termín „*mládenci*“.⁷⁷⁾ Další posun ve vnímání těchto masek je možno vnímat i v současném označování *turků* výrazem „*skákavi*“, který je běžný ve Vítanově a Stanu (CR) a odráží jednak charakter tanečního projevu těchto masek, jednak i povědomí o tom, že právě vyskakování *turků* je prostředkem ke zdárnému vzrůstu budoucí úrody. Ani počet masek *turků* nebyl vždy stabilní. Zatímco dnes jsou nejobvyklejší sestavou *turci* čtyři, ještě v 70. letech 20. století jich konkrétně v Pokřikově (CR) chodilo šest.⁷⁸⁾

V souvislosti s Hlineckem se ale musíme ještě věnovat lokalitám, ve kterých se **jakožto základní skladba obřadníků** vyskytují: ***laufr* – dva *mládenci* – dva nebo čtyři *turci***. V současnosti je možno se s takovou skladbou setkat pouze ve Všeradově (CR), ve druhé polovině 20. století to bylo i ve Svobodných Hamrech a v Dřevíkově (obojí CR). Zatímco *laufr* vyjedná vstup do domu, *mládenci*, z nichž jeden nese pokladničku a druhý nese na táčku položený ozdobený pomeranč (v minulosti se užívalo červené jablko), se postaví po stranách vstupu do domu. *Turci* tančí proti sobě obvyklý tanec s výměnou míst, případně s nimi tančí (do kříže) dvě další masky, *cikánky* (v podání žen). Právě v této skladbě obřadníků máme nejvýrazněji k dispozici ohlas tradice, kdy koncem masopustu probíhala obchůzka svobodných mláďenců po domech, kde žila svobodná děvčata,⁷⁹⁾

77) Viz: K. V. ADÁMEK, *Lid na Hlinecku*, s. 107. Z Adámkova popisu také plyne, že tito *vojáci*, respektive *turci* či *mládenci* měli v Blatné a v Chlumu kostým dotvořen přehozenými ženskými šátky, což je v současnosti příznačné pro kostýmy *mláďenců* ve Všeradově.

78) V. HRNÍČKO, *Aktualizace a funkční posuny v masopustních obyčejích*, s. 151.

79) Dle pramenů se obchůzky mláďenců po děvčatech uskutečňovaly o *masopustním úterý* ráno (před obchůzkou masek) nebo až na *Popeleční středu*. Mládenci s hudbou navštěvovali obydli, kde žila svobodná děvčata, s nimiž o masopustě tančili, věnovali jim lahvičku líkeru a na oplátku od děvčat dostávali jednak smažené pečivo zvané věnce, které navlékali na bidélka nošená přes rameno, jednak další druhy pečiva, které ukládali do nůše. Vše si po obchůzce v hostinci rozdělili. Blíže viz H. VINCENCIOVÁ, *Formy persistence masopustních tradic ve východním Polabí a přilehlé části Železných hor*, s. 176. Zmíněnou tradici lze dát do souvislosti i se slavnostmi konanými mládeží v časném předjaří, jejichž původním smyslem byly jak osobní kontakty, tak i ohlasy dávných představ o možnosti ovlivnit určitými úkony zdar

což bývalo dle pramenů obecně jednou z forem obchůzek chasy a což se promítlo i do skladby obřadníků při masopustních obchůzkách maškar ve 20. století a v současnosti. Vynikající dokument, publikovaný koncem 20. let 20. století, představuje skladbu masek, mezi nimiž figurují *mládenci*, z lokalit mezi Nasavrkami a Včelákovem.⁸⁰⁾ Opět se tu hovoří o skupině *hezkých maškar* a o skupině *maškar šeredných*, přičemž řada detailů v jejich chování a úkonech se shoduje s projevy maškar při obchůzkách současných, ať už přímo z Hlinecka či z oblastí přilehlých. Z masek se uvádějí *laufr*, *turci*, *mládenci*, *vostřížek*, *žid*, *ras*, *komínik*, *slaměň*.⁸¹⁾ Tato

úrody a hospodaření obecně. Jedná se o tzv. *voračky*, ve východních Čechách doložené už jen v názvu *ostatkové* taneční zábavy zvané *voračka*, při které mládenci dostávali od děvčat zdobené věnečky a kdy se tančil kolový rejdrovák, při kterém páry napodobovaly rejdrování při orání a odsakování radlice od tvrdé půdy. Viz *Chrudimsko a Nasavrcko*, III., obraz kulturní, Chrudim 1912, s. 506.

80) V. SVOBODA, *Maškary na Hlinecku*, s. 165–167. Z lokalit jsou zde uváděny Ctětín, Vranov, Bratroňov, Strkov, Krupín, Švihov a Nová Ves. (vše CR). Do roku 1918 náležely tyto lokality k soudnímu okresu Nasavrky.

81) Z důvodu výstižnosti popisů, podle kterých můžeme tehdejší skladbu masek dobře porovnat se současností, uvádíme plné znění Svobodova textu: „První z maškar do vsi vejde »laufr«. Na hlavě má kulatý klobouk... pentlemi ozdobený, vrchní část těla pokrývá čistě vyžehlená bílá košile přes kabát navlečená, nohy vězí v bílých spodkách. Ač sluje »laufr«, chodí vážně a jemu neodvažuje se nikdo ublížit. Někdy chodí s nimi jako stráž jeden nebo dva turci, červeně odění a dřevěnými šavlemi ozbrojení. »Laufr« vejde do stavení, pozdraví a ptá se: »Prosím vás, hospodáři a hospodyňko, dovolíte nám, abychom si tu zatancovali!« Dostane-li se mu žádaného dovolení, položí klobouk na stůl, vyjde »vlasatej« ven a zapraská karabáčem. To jest... zatím došedším »hezkejm« maškaram, mládencům, znamením, že mohou do světnice vstoupiti... Mládenci chodí ve svých občanských šatech, jen klobouky mají... fábory ozdobeny a někdy i na zádech pestré »turecké« šátky jako pláště; na levém rameni mají vždy barevné dlouhé pentle nebo z hedvábného papíru dlouhé proužky. Jsou tři a jeden z nich, rychtář, má červenou šerpu od levého ramene k pravému boku, nosí pokladničku. Vstoupivše do stavení, položí klobouky na stůl, do prostřed postaví pokladničku a začnou tančiti. Provedše jednu dcerku domácí po druhé, tančují s vdánými ženami, ano i s dětmi. Když asi dva, tři kousky přetančili, chystají se k odchodu. Tanečnice vloží do pokladničky peníze, »rychtář« děkuje za ně a na odchodu praví: »Děkujeme za taneček a prosíme vás, byste večer najisto k muzice se dostavily; vás pak, hospodáři a hospodyňko, prosíme, byste dcery své mezi nás odpustili.«... Za »hezkými« běhají maškary »šeredné«... Jakýsi přechod mezi »hezkými« a »škaredými« maškarami tvoří »vostřížek«. Na hlavě má skoro 1 m vysokou papírovou kuželovitou, různobarevným papírem polepenou čepici, kabát i kalhoty hustě pošíité drobně rozstříhaným papírem všech možných barev; v rozkroku má přišíitý zvonek. »Vostřížek« běhá od stavení ke stavení, všude vleze, každého škádlí a »plácačkou« (dlouhý kus dřeva po délce rozštípaný) dělá ráms. Jemu již dostává se hojně ran sněhovými hroudami jednak od děvčat, jednak od chasy mužské. Vůbec hrudovati »šeredné« maškary

skladba je patrná i z materiálů, zahrnutých do III. dílu vlastivědné monografie Chrudimsko a Nasavrcko z r. 1912, přičemž tyto záznamy zároveň odrážejí dobu, kdy obřadná prestiž obchůzek poklesla a začaly být považovány za druh žebroty: „*Dnes povětšinou stroj se za maškary různí chudšasové... Dříve, kdy na ní podílu brali i synkové přednějších občanů, bývala mnohem slušnější.*“⁸²⁾ Lze si domýšlet, že autor textu měl ještě určité povědomí o prolnutí tradice, v níž se prezentovali mládenci před děvčaty, s tradicí rozpustilých obchůzek maškar, které se v průběhu vývoje k mládencům přidávaly, respektive které začaly obřadní návštěvu mládenců u dívek doprovázet. Mládenci tak vykonávali svou přirozenou úlohu obřadníků, respektive i tanečníků, což je v rámci tradice masopustních obchůzek jedna z ustálených fází, která v určitých areálech východních Čech funguje dodnes. Jestliže zatím zůstaneme na území Železných hor, můžeme si připomenout, že v 1. polovině 20. století jsou mládenci jakožto obřadníci doloženi také z Trhové

patří k největším rozkošem masopustního úterka. Staří – mladí, velcí – malí po celý den vydrží za »maškarádama« běhat a hrudami je častovat... šeredné maškary jsou: Žid, ras a kominík. »Žid« s dlouhým vousem (ze zajecí kůže) má kožich, na ruby obrácený, hrb a na zádech ranec, prodává různá semena (plevy, rozsekanou slámu, bodláčí a pod.), korále (jeřabiny), kraječky (hadry) a pod. ... »Ras« zevnějškem od »žida« se valně neliší, jen obložen je různými »kůžkami«; prodává »koňáky«, z barevných hadříků ušité a pilinami naplněné »párky«. Pravidelně oba v rukou mají »ježkovice«, na dlouhých tyčích koule potažené kůží ježka. »Kominík« s koštětem nabízí »pravé a nefalšované, a to nejjemnější rappé«, ve kterém má však namíchaný roztlučený pepř nebo saze. Někdy s nimi chodí i »slamněnej«, muž obalený slamou a povříslem opásaný. »Hezké« maškary těší se vážnosti, »šeredné« jsou předmětem hlavní zábavy, úsměšků, žertů a terčem ran mladých i starých, kteréž však tyto přechootné zase vracejí.“ V. SVOBODA, Maškary na Hlinecku, s. 165–167.

82) Autor záznamu zmíněnou „slušnější“ formu maškary popisuje následovně: „*Před maškarním průvodem běžel běhoun, který obcházel stavení, kde měli dorostlejší dcery, žádaje tu o dovození, aby si maškara mohla zatancovati. Běhoun měl na sobě bílý šat v půli červenou šerpou přepásaný, na hlavě klobouk se širokým červeným fáborem a na nohou vysoké boty. V ruce držel karabáč, kterým ustavičně popráskával... Nikdy nescházel tzv. ostrížek či strakatý, oděný po způsobu italských harlekýnů. Jeho bílý šat byl hustě pošíť ústřížky z látek křiklavých barev. Na hlavě měl vysokou papírovou čepici barvy červené a třímal plácačku s tenkých prkének, dále byl tu turek s fesem na hlavě, červeným oblekem a šavlí, ... žid se svými dlouhými nosy, přilepenými vousy, pejsy a pytlek na zádech, starým perím neb popelem naplněným, ... mívali na své holi držadlo z jezevčí (? patrně chyba tisku a má být „ježčí“) kůže. Jádro maškary tvořilo 4–6 mládenců, kteří měli na sobě slušný tmavý oblek s mnohými portami z pozlaceného papíru, jimiž i klobouk byl ozdoben (Svídnice). Za maškarou na svůj vrub si vykračoval medvěd, člověk obalený slamou neb hrachovinou, ras a někdy i kominík.“ Viz V. HANUS, Chrudimsko a Nasavrcko, III., obraz kulturní, s. 404.*

Kamenice⁸³⁾ (zatímco na počátku 60. let zde byli místo nich aktuální čtyři *turci*)⁸⁴⁾ a z lokalit mezi Nasavrkami a Chrudimí.⁸⁵⁾ Ve Včelákově se v letech mezi dvěma světovými válkami vyskytovaly při masopustních obchůzkách souběžně jak postavy *mláďenců*, tak i *turků*, kteří tehdy byli ještě vybaveni šavlemi.⁸⁶⁾ **Sestavy obřadníků tvořené *laufrem* (*běhounem*) a *mláďenci*,**

83) „... *Maškary vodil lauf – to byla nejdůležitější vosoba. A bylo tam maškar plno: Žid, slaměnej, cikán s cikánkou a koněm, ras s kobyolkou, kominík, smrtka, turek, pachole, dragouni a husaři, kovář, policajt, rytíř, medvěďár s medvědem, tři mláďenci a také různě postrojené „paní a páni“... Vono se to neovobešlo bez náký tý štamprlíčky – ta musela bejt... Zavdat si musel s hospodářem vždycky alespoň jeden z těch třech mláďenců. Ten taky potom zval hospodáře, hospodyně a jejich starší céry na večerní muziku. No, a když hospodář, nebo hospodyně, přinesli náký to vobčerstvení, a druhýmu mláďencovi dali něco do kasičky na muziku, tak dal laufř pokyn muzikantům, který u toho samozřejmě nemohli chybět, a ty pak zahráli... Přitom třetí mláďenec z průvodu provedl hospodyně a pokuť tam byly, tak i starší céry. Žid vybíral do pytle koledu... No a když maškary vobešly celou Kamenici, tak zamířily do sokolovny. Tam vyslechli masopustní „testament“ v něm byly vymenovány řichy, kerejch se dopustila maska kobyly. Na závěr byla kobylika obřadně poražena.“ Viz vypravování Bohumila Hospodky, rodáka z Trhové Kamenice, „v horácké řeči“. Viz: *Naši muzikanti*, Naše noviny. Měsíčník občanů Ždírc nad Doubravou, roč. XVIII, březen 2008, č. 189.*

84) Blanka NĚMCOVÁ, *Masopust v Trhové Kamenici*, Trhovokamenický občasník, roč. 39, únor 2010.

85) Popsán je například „maškarní průvod mláďenců trpišovských (jde o ves Trpišov (CR)) s ofáborovaným běžcem „laufrem“ v čele, skládající se z mláďenců „pěkných“ v tmavých oblecích s papírovými šerpami na kalhotách, kabátech i kloboucích, z červeného turka s dlouhou šavlí po boku, pestře oděného strakatého s dřevěnou plácačkou, z báby se zabalenou dětskou loutkou na ruce a 2 židů v maskách o dlouhých nosech probodaných špendlíky s papírovými hodi-nami na zádech a nezbytnými ježkoviciemi, dlouhými holemi, na jichž konci byla přibita kůže z ježka. Ze špinavých plátěných pytlíků nabízel na prodej vzorky hadrových ústřížků, prodávali šnupečky, ukazovali pikantní obrázky a proháněli děti...“ Záznam z kroniky Výsonína z roku 1933. Viz: [online]. Dostupné z URL: <<http://www.lukavice.com/historie/historie-kultura-tradice.php>>, [cit. 22. 3. 2013]. Pamětnice ze Stolan (CR), narozená 1859, líčila *maškary* obdobně: „Bývali to mladí hoši. Někteří byli ustrojeni za tanečníky, bývali v černých šatech, s pravého ramene pod levou paží měli převázaný šátek s trásněmi. Klobouky měli všelijak opentleny, aby se holkám líbili. Měli pokladníka a jednoho „laufra“ (běžce). Ten byl v bílých šatech, pošíitých barevnými papírky... Měli též hrachovka a několik židů. Židé měli klobouky kosinky(sic), každou nohavici jinou... přes rameno pytel a v něm všelijaké nepotřebné kuchyňské nádobí a nabízel je ke koupi.“ Záznam v Kronice obce Stolan, založené 1925. Viz: [online]. Dostupné z URL: <<http://1229.webnode.cz/z-obecni-kroniky/>>, [cit. 22. 3. 2013].

86) V. HRNÍČKO, *Aktualizace a funkční posuny v masopustních obyčejích*, s. 149. *Mláďenci* byli čtyři, oblečení v černých oblecích, bílých rukavičkách,

vstupujícími do kontaktu s obyvateli domů jak slovně, tak prostřednictvím tance a přijetím darů, se ovšem při masopustních obchůzkách uplatňovaly nejen v Železných horách, ale i přilehlém východočeském Polabí, kam lze charakterem obchůzek počítat i Kolínsko, okolí Kutné Hory a Čáslavi a kde informační zdroje o tomto fenoménu sahají do druhé poloviny 19. století.⁸⁷⁾ Zde všude byl zároveň nezbytným členem *maškary* také tzv. *vostřížek*,⁸⁸⁾ jehož kostým se variačně odráží v řadě dalších masek na území východních Čech a v základě se s rysy těchto masek setkáváme již v historických popisech z Litomyšlska a Českotřebovska.

Postava *vostřížka* se promítla do vícero kostýmových forem. Jde buď o postavu s kostýmem tvořeným hustě našitými a volně vlajícími ústřížky či proužky barevného textilu, přičemž textil může být zaměněn i za barevný krepový papír, nebo jde o postavu v kostýmu, sešitém z barevných textilních ústřížků, případně jsou takové ústřížky tvarovány do kruhů nebo i jiných tvarů různé velikosti a rozličně našity či nalepeny na podkladový oděv. Na základě způsobu, jakým byl kostým vytvořen, se pak těmto maskám říká kromě termínu *vostřížek* také *strakatý*, *strakapoun*, *hadrák*, *papírák*.

černých cylindrech, na klopách kabátů nosili kytky, jejich úkolem bylo tancovat s domácími ženami a dívkami ve světnici nebo před domem.

87) „*Napřed jde hudba, za nimi tři mládenci co nejlépe oblečení. Na kloboukách jim vlají dlouhé fábory neb také červené šátky... hudba na dvoře nebo v síni hraje písničku... jeden z mláďenců zavdává si s hospodářem a hospodyní a zve je na večír do hospody k tanci. Druhý nese pokladnu, do které sbírá peněžité dárky na muziku. Třetí pak „tanečník“, provádí hospodářovy dívčice a pajmámu. Úkol tanečníka je nejdůležitější a k tomu bere se nejschopnější z chasy.“ Záznam Josefa Hanuše z konce 19. století zachycující tradici na Přeloučsku a Pardubicku. In: VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/3. Ve shodě s uváděným popisem čteme například, že v Nebovidech (KO) „... Na konec masopustu chodily po vsi přistrojené maškary s muzikanty. Jeden měl oděv strakatý, ze samých záplat, proto také „strakapoun“ (hanzbuřt) se nazýval; jiný byl přistrojený s pinglem a cylindrem za žida, opět jiný byl celý otočený hrachovinou – tomu se říkalo „medvěd“, jiný za konička. Koníček měl udělanou dřevěnou hlavu s krkem, k tomu byla přidělena železná podlouhlá obruč, do které jeden si vlezl a vše přikryl šatem dlouhým, tak že to vypadalo, jako kdyby jezdil na koni; opět jiný byl za ženskou přistrojen... Napřed strakapoun se židem... vytloukali ve stavení, kde by co vzít... mládenci připíjeli hospodyně: Pajmámo krásná, po předu, po zadu krásná, napíte se z této skleničky, aby vám nesly hodně husy a slepičky...“ Ve vsi Polepy (KO) chodili s muzikou po staveních „turek, mouřenín, medvěd, dva mládenci, dva laufrové, dva židé“. Zaznamenal Lad. Nágl. Viz *O masopustě. Ze sbírek zaslaných „Českému lidu“*, Český lid II, 1893, s. 74.*

88) Připomeňme si, že slovo „*vostřížek*“ vyjadřuje charakter kostýmu této masky, pokryté v původním smyslu barevnými textilními ústřížky.

Pokrývku hlavy těchto masek tvoří obvykle homolovitá čepice, vypracováním řešená stejně jako oděv. *Vostřížka* ovšem nelze jednoduše ztotožňovat s *laufrēm*, i když zejména současné kostýmy *laufrū*, respektive *strakatých*, by k tomu sváděly. *Vostřížek* jako takový totiž *maškaru* nevodí, ale patří k maskám, které se kontaktují s přihlížejícími, zejména prostřednictvím svého příznačného atributu, dřevěné *plácačky* s listy vytvořenými několika podélným proříznutím dřevěného hranolu a s vytvarovanou rukojetí.⁸⁹⁾ Masky tohoto typu korespondují především s historickými *hansbuřty*, obecně vnímanými jako *šašci* či *paňácové*, ale zároveň se svou svižnou pohyblivostí a aktivitou při obchůzce vyznačují nezaměnitelným charakteristickým koloritem, odlišným od masek typu *klaunů* a *kašpárků*, které se chovají spíše pasivně a upoutávají hlavně typizovanými kostýmy. Mnoho společného mají naopak *vostřížci* s další skupinou masek typu *šašků* – *paňáců*, jimiž jsou tzv. *měchatí* nebo *pupkatí*. Název vychází z toho, že na první pohled působí tyto postavy obtloustle a těžkopádně, ale právě proto, že mají kostýmy vycpány polštáři, tedy lehkým a měkkým materiálem, nečiní jim potíže se na někoho rychle vrhnou či někoho ve skupině obklopit a poválet ho takto třeba i ve stoje. Všechny tyto masky, jejichž vývoj se po stránce kostýmů odvíjel od historických *hansbuřtů* a v současnosti jsou ve východních Čechách v nejpestřejších variantách zastoupeny zejména v západní části území Železných hor a v jejich přílehlém podhůří, používají zmíněnou *plácačku*, a to jednak jako dotykový atribut při kontaktu s lidmi, jednak jako zvukový idiofon, kterým si do rytmu hudby plácají do dlaně. *Plácačku* měl ale i *slaměný* ve Svobodných Hamrech (CR) v roce 1983,⁹⁰⁾ i když dnes ji u tohoto typu masek na Hlinecku neuvidíme. Ke *slaměným* standardně patří slámou obalená hůl (*obuch*) nebo ze slámy spletený karabáč (*bejkovec*), ve Všeradově (CR) cep opletený slámou a ozdobený papírovými růžičkami. Nelze ale vyvozovat, že *slaměný* ve Svobodných Hamrech užíval zmíněný atribut třeba pouze na základě vizuální asociace s ohledem na svou homolovitou, jakoby šaškovskou čepici. To proto, že jeden z názorů na vývoj

89) *Plácačka* je užívána jednak k poplácání diváků, obvykle po zadní části těla, jednak poklepávání *plácačky* o dlaň způsobuje typický chřestivý zvuk. Soudí se, že jejich analogie se vyvinuly z krátkých mečů a fungovaly již v 16. století při italských karnevalech. *Plácačky*, jejichž listy byly zhotoveny nejen ze dřeva, ale i z kůže nebo z kovu, užívali jako hlavní odznak své funkce i *mistři šašci* (v němčině nazývaní dokonce podle tohoto atributu Pritschenmeister), figurující v uvedené době v evropském prostředí při městských střeleckých slavnostech. Viz Věra OLIVOVÁ, *Lidé a hry. Historická geneze sportu*, Praha 1979, s. 262–263.

90) Viz J. STAŇKOVÁ – L. BARAN, *Masky démoni šaškové*, s. 49.

„kadeřavých“ kostýmů masek říká, že jak slaměné masky (resp. z rostlinného materiálu), tak i masky s vlajícími ústřizky a třásněmi mají stejný základ v nápodobě zvířecí srsti nebo ptačího peří. Navíc *plácačky* dnes užívají i další příznačné masky z rostlinného materiálu ve východních Čechách: **tzv. hrachováci a chvojáci**, nezbytní při masopustních obchůzkách **v určitých obcích Železných hor a jejich západního podhůří**.⁹¹⁾ Že se nejedná pouze o zajímavým způsobem ztvárněné *šašky* dokládá skutečnost, že **pro masky tohoto typu přicházejí obřadníci a další masky na začátku obchůzky na určité místo, vyvádějí je z domu nebo ze stodoly a chovají se k nim při tom velmi podobným způsobem jako k postavám, ztvárňujícím zvířata**, která jsou také zvlášť vyváděna (dokonce i z lesa), což je spojeno s více či méně rozvinutými úkony vyvolávání, buzení či krocení zvířat (nejčastěji jde o *medvědy*) a jejich zařazení mezi ostatní masky. *Chvojáci* i *slamění* také, podobně jako *medvěd*, obyvatele navštívených domů i jiné přihlížející osoby při obchůzce objímají a porážejí je na zem. Toto vše nasvědčuje teorii, že masky z rostlinného materiálu a přeneseně snad i masky pokryté ústřizky a třásněmi byly vnímány zoomorfně a tradice přenesla toto vnímání uvedených masek prostřednictvím určitých prvků až do současnosti.⁹²⁾ Příznačný v tomto smyslu je i v pramenech doložený výčet masek z Nasavrcka, kde figuruje maska vytvořená ze slámy buď jen pod názvem *slaměnej*, aniž je blíže specifikována, nebo přímo jako *medvěd*.⁹³⁾ Na Hlinecku dnes patří

91) O tom, že *chvojáci* nejsou mezi maskami nějakým novotvarem, svědčí například záznam v *Pamětní knize města Chotěboře* (1. díl, vedený od roku 1924), že dle pamětníků v „... poslední tři dni v masopustě... v neděli odpoledne a v pondělí po celý den obcházely maskary: Muž ve volném širokém plátěném obleku, celém pošítem drobným jedlovým nebo smrkovým chvojím, s vysokou, chvojím obloženou čepicí...“ [online]. Dostupné z URL: <<http://www.choteborskaedice.cz/pamkn/index.htm#29>>, [cit. 12. 3. 2013]. Po roce 2000 se tradiční *chvojáci* stabilně uplatňují při masopustních obchůzkách v Hostovicích (KH) a Okřesanči (KH), příležitostně ve Frýdnově (HB) a ve Vilémově (HB). Z dřívější doby je *chvoják* doložen i v obci Míčov (CR), kde je v současnosti stabilní postavou maska *hrachováka*.

92) O splývání významu masek z rostlinného materiálu a masek s textilními útržky svědčí například zprávy z konce 19. století, zaznamenané ve Vrbčanech, Nebovidech či Polepech na Kolínsku, kde „... *Hospodyně trhá s medvěda hrachovinu aneb fliček hadříku se žida a dává jej pod husy, aby dobře seděly*“, respektive „... *Z medvěda trhají kousek hrachoviny nebo ze strakapouna tři fličky, ale to se nesmí holou rukou utrhnout, nýbrž obalit ruku do šátku nebo natáhnout rukavici. To se dává pod husy, když se nasazují, aby dobře seděly*.“ Viz *O masopustě. Ze sbírek zaslanych „Českému lidu“*, Český lid II, 1893, s. 71 a 75.

93) Viz V. SVOBODA, *Maskary na Hlinecku*, s. 167.

k výrazu *slaměných* rovněž výrazné zvukové efekty: kromě zvonků, které mají na sobě upevněné, s sebou nosí signální trubky nebo velké volské rohy. Zatroubením obchůzku zahajují a v průběhu obchůzky troubení ještě několikrát zopakují.

Zvukové efekty (nyní nemáme na mysli hudbu hrající k tanci) jsou obecně svébytnou a neodmyslitelnou složkou masopustních obchůzek maškar ve východních Čechách. Kromě uvedených trumpetek a rohů či zvonků, jimiž jsou vybavení *slamění*, *medvědi*, případně i další masky, se může výrazně zvukově projevovat i výbava určitých masek, představujících řemeslníky (zejména *dráteníka*), a vedle konkrétních vyvolávání některých masek se ozývají i příznačné zvuky neartikulované, například napodobení řevu medvěda nebo mečení kozla, ale i ržání koně a kromě toho i blíže nepopsatelné volavé „... *ho ho ho, ha ha ha*...“, které zejména na Hlinecku zní všude tam, kudy *maškara* prochází. Na Hlinecku je také nejvýraznější využití zvukových efektů pískáním na fistulové píšťalky (pískají na ně *laufr* nebo *šašci*) a práskáním karabáčů, které patří k atributům *slaměných*, ale i *kobyl* a *rasů*. Je třeba připomenout, že užití bičů ke zvukové signalizaci, ať už jde o bič vozový, honácký nebo o karabáč, není již obecně zcela běžné, a to i v případě, že mluvčí masek dle tradice u sebe bič má a měl by jím signalizovat příchod ke konkrétnímu domu, případně členit zapráskáním obchůzku i v jiných momentech. Jelikož zvučné práskání není záležitostí úplně jednoduchou, mnohde má mluvčí masek bič už jen jako svůj odznak a nebo ho dokonce zaměnil za jiný atribut, jakým je například ozdobená hůl. Tam, kde se zvukové užití biče dosud praktikuje, patří výstupy *laufra* v tomto směru k pozoruhodným okamžikům, zejména když umí ovládat dlouhý bič honácký, neboť s ním je efektní manipulace kvůli nutnosti správně jej před prásknutím roztočit.⁹⁴⁾

Mluvčí masek, označovaný konkrétně **výrazem *laufr***, má ve východních Čechách při masopustních obchůzkách maškar poměrně značné rozšíření a ztvárnění jeho masky obnáší pestrou škálu variací. V řadě míst trvá dosud důraz na tom, aby kostým *laufra* spočíval pokud možno v bílém oděvu, na němž výrazně barevným atributem bývá pouze šerpa nebo stuha na pokrývce hlavy. Běžné pro kostým *laufra* je ovšem také využívání prvků vojenských uniforem nebo se blíží až klaunovskému vzhledu.

94) Na Hlinecku používá v současnosti honácky bič pouze *laufr* ve Všeradově (CR), západněji v Železných horách a v jejich podhůří jsou to *laufri* při obchůzkách v obcích Církvice (KH), Horky (KH), Hostovice (KH), Okřesaneč (KH), Žlebské Chvalovice (CR), v Polabí se po roce 2000 uplatnil v Krakovanech (KO) a v Lipci (KO).

Někdy je pojat jako tradiční *vostřížek*, přičemž třásňovité ústřížky látek mohou být redukovány na větší či menší počet našitých barevných stužek. O proměnách *laufra* z pozice posla, hlasatele či oznamovatele příchodu *maškary* i prostřednictvím akustického projevu v postavu ztělesňující určitý mocenský prvek (nad maškarami, nad obcí), byť dočasný, budeme ještě hovořit. Nyní je třeba dokončit téma skladby obřadníků, jak se při masopustních obchůzkách vyskytuje v různých areálech východních Čech.

Jistě lze připustit, že úloha určitých typů masek obřadníků má dávné kořeny, což si můžeme doložit právě na postavách typu *mládenců*, respektive *tanečníků*. Podle převažující barvy na kostýmech jsou místně označováni také jako *černí* nebo *červení* (dle barvy doplňků), mívají ale i oděv stylizující vojenskou uniformu nebo lidový kroj. Povinností těchto *tanečníků* je tančit při obchůzce s ženami v navštíveném domě, jak jsme ale již uvedli, setkat se můžeme i s obřadníky, ke kterým sice patří název *mládenci*, kteří ale u domu netančí, jen během návštěvy důstojně stojí, například po stranách vstupu do obydlí nebo jinde na dvoře a k jejich atributům patří místy mimo jiné jablko nebo pomeranč, nesené při obchůzce na podnose.⁹⁵⁾ Lze se domnívat, že právě tito *mládenci*, respektive *tanečníci*, jsou v původním smyslu oněmi prostředníky přenesení blahonosné magie z aktu obchůzky maskovaných postav na ostatní obyvatele sídla a že prostě v určitých areálech byli jen překryti postavami, vnímanými sice poněkud odlišně, přece ale v jádru se shodným posláním. **Areál, ve kterém figurují při masopustních obchůzkách jakožto obřadníci mládenci, respektive tanečníci, zahrnuje** ve východních Čechách i v současnosti **poměrně uzavřené území**, soustředěné především na západní část Železných hor a na jejich podhůří zhruba od Chotěboře k Čáslavi, ale povědomí o nich zůstává v platnosti i v lokalitách v Polabí zhruba od Přelouče k Poděbradům. *Mládenci*, respektive *tanečníci* jsou obvykle dva, ale může být i jeden nebo mohou být i tři až čtyři. Snad určitým ohlasem na sestavu tří mládenců, doloženou v pramenech, je trojice obřadníků, uchovaná při masopustních obchůzkách v Horním Bradle (CR) a v určitých variacích i v několika dalších lokalitách Železných hor a v jejich podhůří směrem k Chotěboři. Tito **obřadníci jsou podle barev kostýmů označováni jako bílý a červení nebo černí**. Zatímco v Horním Bradle jsou *červení* dva a plní funkci *tanečníků*, *bílý* *maškaru* vede a jeho atributy jsou analogické těm, jimiž se jinde vyzna-

95) Připomeňme si v této souvislosti, že v Hylvátech (UO) měli koncem 19. století červené jablko nabodnuté na šavli při obchůzce *turci*. Viz R. ZRÚBEK, *Jaro, léto, podzim, zima*, s. 50.

čuje mluvčí masek, vnímáný jako *laufr*.⁹⁶⁾ V několika lokalitách Železných hor i Chotěbořska náleží k postavě **bílého** (kromě *tanečníků*) také **červený jakožto jeho určitý protějšek**. Úlohou tohoto *červeného* obvykle bývá dohlížet na pružný spád obchůzky nebo má i funkci mluvčího masek spolu s *bílým*. Název *červený* bývá v tomto případě podtržen nejen červenou barvou oděvu představitele včetně pokrývky hlavy, ale místy i červeným nabarvením obličeje. *Červení* bývají vnímáni též jako *turci*, zejména pokud jejich pokrývka hlavy tvarově více či méně připomínající kónický fez nebo dokonce turban. *Červený* jakožto obřadník vystupuje obvykle jeden, ale výjimečně jsou i tři a v souladu s tím v počtu tří jsou zastoupeni také *bílí*, respektive *laufrí* s bičí (Libice nad Doubravou (HB)). Bílí mívají i nabílené tváře. Na základě zvážení charakteru uvedených masek a jejich příznaků se zdá pravděpodobné, že jsou směsicí ohlasů na postavy typu vojáků a posílů, ale i mládenců. V postavě *bílého* došlo nejspíše k promísení osoby *mládence* – *tanečníka* a mluvčího maškary – *laufra*, u něhož byla zažita bílá barva kostýmu, v postavě *červeného* došlo k přeměně masky *turka* se strážní i obřadní funkcí ve svébytnou figuru obřadníka. Právě **účastí protějšků s názvy bílý a červený, lze vysledovat ve východních Čechách areál v prostoru mezi Sečí a Chotěboří** s obcemi Bojanov (CR), Libice nad Doubravou (HB), Maleč (HB), Nová Ves u Chotěboře (HB), Rušínov (HB), Seč (CR), Vepřikov (HB), Víska (HB), Žďárec u Seče (CR). Lze říci, že se jedná o skladbu obřadníků v prostředí českých zemí ojedinělou, a to i v případě, pokud k *bílému* a *červenému* přiřadíme *černé* či *červené* (*mládence*), respektive *tanečníky*.

V některých lokalitách, kde patří k obřadníkům *tanečníci*, mají tyto masky **své protějšky nazývané tanečnice nebo družičky**, jejichž úkolem je tančit v navštívených domech při obchůzce s muži. Speciální a ojedinělou variantou tohoto řešení je forma čtyř párů *tanečníků* a *tanečnic*, které se sice mohou případně i ujmout tance s obyvateli navštíveného domu, ale jejich hlavním projevem je tančit pohromadě v kruhu, a to buď ve společném držení nebo v párech. Tato sestava se v současné době praktikuje v Hostovicích (KH). Další skladebná varianta obřadníků při masopustních obchůzkách se vyskytuje tam, kde nejsou mezi obřadníky *mládenci*, respektive *tanečníci*, nýbrž kde provázejí mluvčího masek *laufra* dvě dívčí *tanečnice* v kostýmech, které v tradičním pojetí postrádají výhradní zařazení k tomu či onomu pohlaví. Stylově připomínají historický ceremoniální

96) K atributům *bílého* patří bičík nebo hůl, mívá u sebe pokladničku a bývá přepásán šerpou.

oděv nedospělých chlapců – pážat, takže v navštívených domech tančí tyto *tanečnice* jak se ženami, tak i s muži, případně tančí s *laufrem* nebo v páru spolu. Toto řešení obřadníků se dodržuje v lokalitách Míčov a Žlebské Chvalovice (obojí CR), přejato bylo do Třebosic (PA).⁹⁷⁾

Byla už zmínka o tom, že k obřadníkům patří při masopustních obchůzkách ve východních Čechách **masky nevěsty a ženicha**. V některých lokalitách dokonce tyto masky tradičně maškary po domech vedou. V pramenech z východních Čech se ovšem postavy svatebního páru, případně i s jinými svatebčany, při masopustních obchůzkách jmenovitě objevují až od 1. poloviny 20. století, i když dvojice, která takový pár připomíná, je v pramenech doložena i z doby starší. Například z přelomu 19. a 20. století jsou z některých lokalit v Polabí zprávy o párové masce *pána či mládence* v tmavém obleku a *Sálinky (Sáliny)*, představované mladíkem v bílém nebo i jinobarevném dívčím oděvu.⁹⁸⁾ Na Hlinecku jsou *nevěsta a ženich* jakožto obřadníci připomínáni dokonce až ve 2. polovině 20. století.⁹⁹⁾ Ačkoliv

97) V Třebosicích (PA) došlo přechodně k jevu, který dokládá, jak toto tradiční řešení může být z nedostatečného povědomí o tradici porušeno: z univerzálně postavených obřadníků se staly díky nově užitému kostýmu v podobě dlouhých ženských šatů zcela konkrétní dívčí tanečnice.

98) Například podle zprávy ze Stěblové (PA) tato dvojice kráčela při obchůzce hned *za laufrem* a nesla kasičku na peněžitě dárky, v Živanicích (PA) měla *Sálíčka* podobu *báby s dítětem* a vedla se s *pánem*. *Sálina* či *Sálíčka* bývá i v současnosti jednou z postav při masopustních obchůzkách na Chotěbořsku (například v Nové Vsi u Chotěboře a ve Visce (obojí HB)), vystupuje jako těhotná nebo s dítětem (panenkou). V Polabí byla v 19. století provozována po domech hra „o *Saličce*“ s tématem nevěrné ženy, variace anonymního interludia Polapená nevěra, v Čechách doloženého již na počátku 17. století, jehož původ je kladen do Itálie. Koncem 19. století přežívaly v Polabí části hry v podobě žertovného říkání, se kterým v závěru masopustu navštěvovali domy maskování jednotlivci. Viz H. VINCENCIOVÁ, *Formy persistence masopustních tradic ve východním Polabí a přilehlé části Železných hor*, s. 179.

99) Viz V. HRNÍČKO, *Svatební obřady a jiné lidové obyčeje*, in: Svatební obřad. Současný stav a proměny, Brno 1983, s. 54. V 70. letech 20. století se jejich výskyt omezoval jen na několik vesnic severně od Hlinska: Vojtěchov, Pokřikov, Prosetín, Radčice, Mrákotín (vše CR). *Nevěsta a ženich* zde jakožto obřadníci tančili s obyvateli navštívených domů a zároveň je žádali o finanční příspěvek z důvodu situace, do které se podle svých slov dostali. V Mrákotíně je doprovázela i postava *starosvata*, který přebíral iniciativu, zval na svatbu a líčil výdaje spojené s ní a se svatební cestou. V této souvislosti si připomeňme, že postava *dohazovače*, který *nevěstu a ženicha* doporučuje v navštívených domech, je spojena i s tradicí masopustních obchůzek v Horní Rovni a v Litětínách (obojí PA). Motiv symbolické masopustní svatby s žertovným oddáním páru se uplatňuje jakožto jednorázová samostatná scéna při obchůzkách v Semíně (PA), naopak parodie rozvodu svatebního páru proběhla v r. 2014 v Kratonohách (HK).

v důsledku někdejšího úzu uzavírání sňatků v masopustním období nepřekvapuje, že se oblíbenou součástí masopustních zábav staly parodie svateb, připomínané mimo jiné jakožto masopustní kratochvíle již od konce 17. století ze šlechtického a dvorského prostředí, a **třebaže v současné době patří ženich a nevěsta zdánlivě mezi standardní postavy masopustních obchůzek, není ve východních Čechách rozšíření těchto masek plošné.** Chybí v jižní části Hlinecka i v západní části Železných hor a v přilehlém podhůří. Masky *ženicha a nevěsty* se v současnosti objevují až v lokalitách v povodí Sázavy a v bezprostředním okolí Kutné Hory a Kolína, dále je najdeme kromě určitých výjimek i ve východočeském Polabí, zejména v prostoru severně od jeho toku až k Pardubicím a Hradci Králové, zatímco na východě jsou tyto masky běžné v širším okolí Skutče a Proseče, objevují se i na Poličsku a severněji jsou při obchůzkách samozřejmostí v celém prostoru od levého břehu Labe až na Podorlicko.

Bylo již vícekrát konstatováno, že **masopustní obchůzka maškar se odvíjí na základě několika tradičních úkonů.** V prvé řadě jsou to **úkony, jimiž se obchůzka zahajuje.** Nelze říci, že by tyto úkony byly všude stejné nebo že by se bez nich obchůzka konat nemohla, ale pokud jsou součástí místní tradice, umocňuje to obřadnost celé akce.

Někde začínají obchůzku jednoduše na zvoleném počátku obce, kam masky společně dojdou formou průvodu. V řadě lokalit se ale obchůzka zahajuje přednesením žádosti o povolení obchůzky představiteli obce, a to u sídla obecního úřadu, u domu, ve kterém představitel obce bydlí nebo na místě, ze kterého obchůzka začíná. Žádost obvykle přednáší mluvčí masek. Kromě ústního povolení, jehož nezbytnou složkou bývá i ponaučení, jak se která maska má při obchůzce chovat, je mluvčímu masek místy předáván i tzv. *certifikát* nebo *živnostenský list*, opravňující ke konání obchůzky, případně dochází k předání nějakého atributu mluvčímu *maškary* a tím se na něho zároveň symbolicky přenáší zodpovědnost za obec. Atributem moci bývá například ozdobená hůl, obecní (rychtářské) právo nebo symbolický klíč od obce. Tímto způsobem se **mluvčí masek** proměňuje v reprezentanta dané lokality, přestává být pouhým mluvčím skupiny *maškarádů* a **stává se symbolickou postavou ztělesňující moc a právo,** existující mimo reálný řád. Místy akt předání symbolu moci a zodpovědnosti vede ke vnímání mluvčího masek jakožto personifikovaného *masopustu* a v tomto smyslu je pak mluvčí masek i nazýván. Zástupce obce (starosta) může předání moci maškarě vyjádřit i tím, že si sejme starostenskou insignii, kterou má při povolování obchůzky jako odznak svého postavení zavěšenu na krku. V některých lokalitách, zejména v Železných horách a v jejich podhůří, se

představitel obce po souhlasu s konáním akce **vydává na obchůzku spolu s maškrou** a byť je v civilním oblečení, **stává se sám jedním z obřadníků**. Po příchodu do domu se zdraví s jeho obyvateli, případně se stará o pokladničku, do které dostává od občanů peněžité příspěvky. Je otázkou, zda představitel obce (rychtář) chodil i v minulosti osobně s *maškrou* jako doprovod. Jsou totiž lokality, kde maska *rychtáře* při obchůzkách vystupuje, buď přímo jako mluvčí nebo jako jeden z obřadníků. V občanském oděvu se v některých místech obchůzky zúčastňují i zástupci spolku, který *maškaru* pomáhá organizovat, přičemž obvykle zároveň i přijímají od obyvatel peněžní dary. Tato praxe se uplatňovala už v době mezi oběma světovými válkami na Hlinecku, kde se zástupci hasičů coby pořadatelů prezentovali improvizovanými kostýmy a rozšiřovali tak skladbu obřadníků o další typ masky – *výběřčího*.¹⁰⁰⁾ Jelikož přijímání peněžních darů je činnost zodpovědná, má tuto výsadu vždy některý z obřadníků a nemusí to být přímo *výběřčí*, v některých lokalitách východních Čech ztvárňuje ale *výběřčí* s pokladnou dokonce přímo mluvčího masek.

V západní části Železných hor a v přilehlém podhůří patří k zahajovacím úkonům masopustních obchůzek hledání a buzení zvířat nebo vyvolávání medvěda. Spočívají v tom, že masky spolu se svým mluvčím a s hudbou jdou nalézt, respektive vyzvednout, některé typy masek do jejich pomyslných úkrytů, kde se masky zvířat tradičně před obchůzkou shromáždí a sehrávají zimní spánek, například i tím, že uléhají na zem. Teprve po úkonech, které vedou k jejich vyvolání, k probuzení a zapojení mezi ostatní masky, může začít obchůzka jednotlivých domů.¹⁰¹⁾ Jak už bylo jinde naznačeno, ukrytou zvířecí maskou je především *medvěd*, ukryty mohou být i všechny ostatní zoomorfní masky, ale zvlášť se vyzvedávají také masky v kostýmech z rostlinného materiálu.

Návštěva v domě má fázi úvodní, kdy se *maškara* ohlásí obyvatelům domu prostřednictvím svého mluvčího. Následuje různé propracovaný přednes přání a pozvání domácích k účasti na taneční zábavě. Domáci přispívají maskám peněžním obnosem, vyslovují požadavek ohledně písne k tanci a nabídnou maškaram připítek a pohostění. Muzikanti hrají jednu

100) Viz V. HRNÍČKO, *Svatební obřady a jiné lidové obyčeje*, s. 55.

101) Signálem k tomu, aby se zvířata probudila, respektive vstala ze země, bývá nápěv písne *Sekera, motyka*, kterou začne hrát hudba. V některých lokalitách je běžné, že i v průběhu obchůzky masky zvířat uléhají několikrát na zem na tradici ustálených místech a jsou vybízena k další cestě za znění uvedené písne a náležitého pobízení vodičů. Blíže viz H. VINCENCIOVÁ, *Formy persistence masopustních tradic ve východním Polabí a přilehlé části Železných hor*, s. 192.

nebo i více písni podle výše obnosu, který domácí maskám věnovali. Až na výjimky **vždy někdo z obyvatelů domu s maskami tančí**. Úzus je různý. Obvykle z řad obřadníků tančí s domácími *tanečníci, tanečnice, mládenci, družičky, ženich a nevěsta*. Někde se tančí i s mluvčím *maškary*, jinde mluvčí jen přihlíží nebo hned záměří vyjednat návštěvu do dalšího domu. Specifický je případ již zmíněného samostatného tance *turků* u domu, konaného ovšem pouze v omezeném počtu lokalit, přičemž ostatní obřadníci nebo i další masky se mohou k *turkům* připojit. **Téměř všude ve východních Čechách se tance s obyvateli domu účastní i zvířecí maska medvěda**, i když jsou na území Železných hor lokality, kde *medvěd* sice obyvatele domu kontaktuje, ale jen objetím, případně vyválením. Jelikož jiné masky zvířat tančí s obyvateli domu jen výjimečně, je zřejmé, že *medvěd* si uchovává mezi maskami určité zvláštní postavení. Lze předpokládat, že je toto postavení ohlasem někdejší obecné víry, že *medvěd* je nositelem prosperity.¹⁰²⁾ Narozdíl od obřadníků, ostatní masky tančí s domácími jen náhodně, o to více vyvíjejí činnost v jiném směru: jedni nabízejí služby a prodej zboží či zvířat, druzí se specializují na tělesný kontakt, končící obvykle pro všechny zúčastněné pádem na zem. Přetrvává též, že **masky obyvatelům domu nepozorovaně odcizí nějaký předmět** (většinou dosti velký a nápadný) nebo i slepici či králíka a nabízejí to pak majitelům k odkoupení. Na Hlinecku se zástupci *černé maškary* vydovádějí i v samostatném tanečním projevu, který má charakter spontánního rytmického pobíhání v prostoru, kde se *maškary* zastavily, doprovázeného zvuky hlasovými i zvuky atributů maškar.

Projevy masek mimo areál konkrétních obydlí je možno hodnotit jakožto samostatnou složku masopustních obchůzek. Spočívá v kontaktech mezi účastníky obchůzky, jimiž jsou v tu chvíli jak masky, tak i přítomní diváci. **Kromě tance na veřejném prostranství a činností, které s ohledem na typ ztvárňované postavy rozvíjejí především masky různých profesí**, jsou pro tyto projevy příznačné **jednak již zmíněné formy válení**

102) Medvěd jakožto největší evropská šelma, obdařená navíc určitými rysy, které ji připodobňují ke člověku (zejména schopnost vzpřímeného postoje a chůze a manipulace s předměty), měl významné postavení už v nejstarších mytologiích a tudíž byl i předmětem rituálního uctívání. Stál jakoby na rozhraní světa lidí a zvířat a byl dokonce vnímán jakožto dávný předek člověka. Jeho jméno se stalo tabu a bývalo nahrazováno opisnými pojmy, některé se udržely do současnosti. Pro křesťanství představoval rituální vztah lidí k medvědovi ideologickou konkurenci, což vedlo až ke ztotožňování medvěda s ďáblem a byla mu připisována vypjatá sexualita a násilí. Blíže tyto myšlenky rozvedeny například in: Michel PASTOUREAU, *Medvěd. Dějiny padlého krále*, Praha 2011.

se po zemi, **jednak**, pokud je k dispozici sněhová pokrývka, **projevy s charakterem umývání sněhem** včetně srážení do sněhu, koulování či prostého pohazování hrstí či hrud sněhu na vyhlédnutou osobu. Také masky, zejména masky zvířat, se ve válení se ve sněhu přímo vyžívají a pohybují se pak obalené jeho nesklepanými zbytky. V prostoru Železných hor a v přilehlém východočeském Polabí je neodmyslitelné **začernování tváří** speciálně namíchanými mazadly všem, kteří se k maskám konajícím obchůzku přiblíží, místy rozšířené o rozličné malůvky rtěnkou. Začernovat je obecně výsada *kominíků*, ale zejména na Hlinecku si i další masky z *černé maškary* nenechají tuto radovánku ujít. Zejména na Hlinecku tak nemaskovaní účastníci díky nánosu černidla doslova splynou s dním, což jedincům, kteří se k obchůzce třeba přiblížili pouze náhodně a ze zvědavosti, může způsobit i psychickou újmu. S maškarami se totiž v tomto směru nedá smlouvat, kdo se jim brání, jednoduše ho srazí k zemi a začerní ho o to důsledněji. Kdo se dá na útěk, stejně bude dostižen. Naopak začerněný člověk se nemusí ostýchat ochutnat něco z nabízeného pohoštění u navštívených domů a obecně si může zařadit spolu s maskami. Nenápadným, přesto výrazným fenoménem souvisejícím s prostorem sídla, ve kterém se masopustní obchůzka maškar odehrává, je **trasa obchůzky**. Většinou je tradičně zažita jak co se týče výchozího bodu, tak i bodu konečného a od toho se odvíjí i cesta, která tyto body propojí. Jen v některých případech se směr obchůzky například otočí nebo se vychází z bodu, který vyplyne z aktuální situace. Obecně řečeno, účastníci obchůzky projdou sídlo pomyslným kruhem tak, aby se dostali všude, kde je očekávají. Nese to s sebou projevy, kdy maškary procházejí intravilánem i mimo běžné cesty, například zahradami, místními pěšinami a vůbec přes soukromé pozemky, což dodává obchůzce mimořádnou dimenzi, přičemž samotný pohyb maskovaných postav v prostoru sídla poskytuje působivé vizuální vjemy.

Pro tradiční průběh masopustních obchůzek ve východních Čechách mívají nezbytný význam **úkony, jimiž se obchůzka zakončuje**. Je pravda, že na části území se pouze oficiálně předá **vláda nad sídlem zpět do rukou představitele obce**, losuje se tombola nebo se masky po obejití domů jednoduše rozejdou, aby se později, většinou již bez kostýmů, opět všichni sešli při taneční zábavě. Jinde zůstává nezbytným dramatický **moment symbolické popravy určité z masek** (*medvěda, kobyly* nebo *kominíka*), které může předcházet scéna soudu včetně obžaloby a někde ji doplňují přednesem žertovného testamentu.¹⁰³⁾ Je pravda, že rozličné

103) Rozvinutější divadelní formy s příznaky masopustních frašek, provozovaných zejména v městském prostředí od středověku až do 18. století, které

nehody, pády, nechtěné i chtěné zastřelení, případně motivy viny a trestu, často třeba i formou výprasku, patřily v minulosti ke standardním situacím, které masky při masopustních (ale i při mikulášských) obchůzkách sehrávaly a jak se zdá, diváky takové scény bavily. Zároveň je ale možné, jak již bylo připomenuto, že scéna soudu a popravy není pouze odlehčeným ohlasem porážky zvířete či veřejné podívané v souvislosti s výkonem trestu, nýbrž může být i ohlasem starobylého motivu očištění oběti za konkrétní společenství, neboť souzené masce jsou kladeny za vinu nej-různější neřesti a prohřešky, i když je jasné, že je reálně nemohla spáchat. Tento závěrečný ceremoniál masopustní obchůzky je v současnosti běžný na území Železných hor, v jejich podhůří a ve východočeském Polabí, od západu na východ zhruba k Pardubicím. Dále k východu se uplatňuje jen výjimečně. Naopak od východu proniká z území Moravy na Podorlicko a místy až hluboko do Polabí povodím Loučné **obyčej pochovávání basy, respektive jeho analogie**, který se ale odehrává většinou až v závěru taneční zábavy, nikoliv hned po ukončení obchůzky masek.¹⁰⁴⁾ V souvislosti s tím je třeba připomenout, že zatímco obyčej *pochovávání basy*, byť jsou jeho součástí parodické a komické výstupy a neměl by tudíž navozovat smutek, je celkovým vyzněním aktem, který názorně združďuje definitivní konec, ať už zábavy nebo časového úseku, zcela jiný náboj mají exekuce, konané nad výše uvedenými maskami. Úkony typu *pochovávání basy* úzce souvisí s faktem někdejšího striktního dodržování počátku liturgického postního období před Velikonocemi, kdy konec masopustního veselí byl dán najevo důrazným, výjimku nepřipouštějícím způsobem. Naproti tomu obrazné popravy či porážky uvedených masek mohou působit jakožto

v lidovém prostředí v reliktech přežívaly a byly využity i ve 20. století, jsou připomenuty in: H. VINCENCIOVÁ, *Formy persistence masopustních tradic ve východním Polabí a přilehlé části Železných hor*, s. 200–201. Z 20. století je v pramenech doložena i forma symbolické rozlučky s motivem pohřbu, situovaná před půlnoc z *masopustního úterý* na *Popeleční středu*.

104) I když půlnoční *pochovávání basy* nebo kytary tvoří závěr celodenního veselí hlavně na Podorlicku, směrem k západu se dle výzkumů ve 20. století dělalo *pochovávání basy* například v Jaroslavi (PA). Po roce 2000 probíhá tento úkon v Dobříkově (UO), kde se užívá symbolická basa z papíru, ale význam tohoto aktu zde také posunují do další dimenze, a to na základě jazykové souzvučnosti různých významů slova „basa“. Konkrétně v roce 2007 tak proběhlo *pochovávání basy* lahvového piva, v roce 2013 zase *pochovávání basy* ve významu věznice, kterou v podobě papírového modelu budovy vynášely ze sálu masky *vězňů*, přičemž podnětem scény byla presidentská amnestie. Tradičních možností, jak zakončit obchůzku i zábavu, naplno využívají v Turově (PA), kde před hostincem provádějí na závěr obchůzky porážku medvěda, případně odpravují i kominika, jednak o půlnoci při masopustní zábavě uskutečňují analogii *pochovávání basy*.

znamení konce jenom v případě, kdy nejsou z nějakého důvodu, ať už jím je oslabená tradice nebo jednoduše neznalost a nepochopení smyslu těchto aktů, dokončeny v celé dějové šíři, to znamená pokud neobsahují také okamžik opětovného oživení masky a následné, až euforické propuknutí všeobecného nadšení, přenesené přirozeně i do tanečního projevu. Oživení symbolicky usmrcené masky tak nechává stav věcí otevřený, nic podstatného nekončí, není třeba ničeho litovat, naopak zaznívají slova o budoucnosti, lidé vyslovují naději, že za rok se opětovně při obchůzce sejdou a již nyní se na budoucí *maškaru* těší, naplnění kladnými emocemi. A pokud po obchůzce ještě následuje taneční zábava, je dobrou příležitostí, jak se jednoduše posunout do dalšího úseku ročního cyklu.

Zmíněnou **symbolickou obětí se nejčastěji stává maska medvěda**. **Určitý uzavřený areál tvoří obce, kde se poráží kobyla**, přičemž jádro areálu je tvořeno lokalitami Blatno, Hamry, Studnice, Včelákov, Vitanov-Stan, Vortová a Všeradov v okolí Hlinska. Teoreticky by do této skupiny obcí mohl náležet i Herálec (ZR), ale není tomu tak. Zde je zvykem, že obchůzka po obci bezprostředně přechází v maškarní ples v místním kulturním domě, který se v den obchůzky (až na výjimky) koná a účastníci maškary jej svým tancem zahajují. Za přechodný areál lze označit několik obcí mezi Hlinskem a Skutčí, kde se poráží buď *kobyla* či *kobyly* a nebo *medvěd* (jak který rok), případně obě zvířata najednou. To se týká obcí Pokřikov (CR) a Radčice (CR), zatímco v Prosetíně (CR) padají za oběť *medvědi*, *opice* a *kozel*. Ve Zbožnově (CR) a v Předhradí (CR) východně od Skutče se poráží jen *medvěd*. Naproti tomu v obci Nová Ves u Chotěboře (HB) v krajině pod hlavním pásmem Železných hor končí obchůzka **setnutím masky kozla**. Zatímco v případě zoomorfních masek jsme ještě ochotni vzniku motivu symbolického usmrcení takové masky rozumět, z pohledu současného člověka je motiv **odpravení masky komínika** poněkud nekonformní. Z historie ovšem víme, že poslat někoho na smrt nebyvalo trestem ojedinelým a popravy obecně byly bohužel i zábavnou podívanou. A tak *komíník*, byť jde o postavu antropomorfní, je odsouzen za špatné vymetání a jiné taškařice k trestu smrti zastřelením stejně nemilosrdně, jako jinde maska zvířecí, a absurdnost situace je dovedena až do polohy, kdy v roli popravčího odsouzeného *komínika* figuruje *myslivec* – lesník. Že nejde v případě odpravení *komínika* o nějaký náhodný motiv, si připomeňme scénou z mikulášských obchůzek na Litomyšlsku v 19. století, při které byl *komíník* symbolicky setnut *smrtí* poté, co spolu zatančili. Také je ale třeba přihlédnout k tomu, že některé narážky v tradovaných rozsudcích nad *komíníkem* evokují praktiky někdejších drsně žertovných zkoušek ře-

meslnických učňů. Odpravení *kominíka* může tudíž souviset s iniciačními tradicemi historických řemeslnických cechů. V současnosti je tento akt omezen pouze na několik málo lokalit na území Železných hor, Hornosázavské pahorkatiny a ve východočeském Polabí. Jedná se o Míčov (CR), Chrtňič (HB), Třebosice (PA) a Veselí (PA). Symbolicky zbavují života *kominíka* také v Turově (PA), kde připojují i *medvěda*. Nově zařadili od r. 2013 *odpravení kominíka* na zakončení celodenního masopustního programu v Holících (PA).¹⁰⁵⁾

I když v některých lokalitách dochází k různým místním úpravám, nejčastěji je odpravovaná maska symbolicky zastřelena z pušky *myslivcem*, případně je symbolicky sťata řeznickou sekyrou *řezníkem* nebo je porážena *rasem*, který je vybaven paličkou a noži. Spíše výjimečně asistuje odpravení také maska *smrtky*, která pohybem své kosy symbolicky naznačí konec. **Jakmile odpravovaná maska podle scénáře své role padne zem, odvíjí se další děj na základě toho, o kterou masku se jedná a jak rozvinutá tradice této fáze obchůzky je v dané lokalitě zažita.** Někde dochází nad obětí k ceremoniím, jako je lékařské ohledání či poslední pomazání nebo dělení oběti prostřednictvím žertovného testamentu. V rozvitém pojetí, v případě *medvěda*, který je obvykle střelen v okamžiku, kdy se dá na útěk nebo když se rozhlíží, na koho by se vrhnul, spustí ostatní maskary halasný nářek a k ležící masce se sbíhají. Nářek ztvárňují intonací nekonečného volání „*Míííšóóó! Míííšóóó! Míííšóóó!...*“, během něhož se kolem ležící masky shluknou a snaží se jí probudit, o první pomoc se snaží i zdravotníci. Na znamení, že není pomoci, pokládají pak v některých lokalitách

105) Z Polabí je situace, že „... *Když se obejde celá ves, jde se v průvodu do hospody, přičemž bývá nesen kominík slavnostně na žebríku*“ doložena z konce 19. století. Později prameny informují o zvyku odpravení *kominíka* například z Lánů na Důlku (PA) (1. polovina 20. století), Choltic (PA) (1946), ze Svinčan (PA) (1970), z Horních Bučic (KH) (3. čtvrtina 20. století). V Urbanicích (PA) (1920) měla poprava *kominíka* speciální formu: nebyl zastřelen, ale zakousnut *medvědem*. Viz Pozůstalost Josefa Hanuše. VČM v Pardubicích, sbírka rukopisů, sign. R 12/3d; H. VINCENCIOVÁ, *Formy persistence masopustních tradic ve východním Polabí a přilehlé části Železných hor*, s. 201, 232, 245 a 246. Pro zajímavost dodejme, že informace o existenci zvyku tohoto typu využili v roce 2013 při konání 4. ročníku obnoveného masopustu v Chříči (okres Plzeň-sever), kde se v rámci jednotlivých ročníků obnoveného masopustu snaží využít postupně všechny motivy, které je možno obecně o slavení masopustu v minulosti získat a tudíž součástí celodenního programu byl i „*pád kominíka u bytovek, jeho zkáza a vzkříšení na návsi*“. Viz *Program masopustu 2013* [online]. Dostupné z URL: <http://www.propolis-os.cz/images/stories/masopustni_noviny_orez_2.jpg>, [cit. 22. 3. 2013].

na *medvěda* své pokrývky hlavy nebo úlomek chvojové větvičky v nápodobě loveckého zvyku pocty ulovené zvěři. Nakonec je maska *medvěda* položena na žebřík, méně často na nosítka, zastupující máry, a formou smutečního průvodu na ramenou odnášena ostatními maskami z místa zastřelení k hostinci nebo do hostince. Koncepce takového průvodu má svůj řád. V čele jdou obvykle vážně a mlčky hlavní obřadníci. V Hostovicích a v Okřesanči (oboje KH) je to pouze *laufr*, který v prvním případě po celou cestu práská bičem, ve druhém zapráská třikrát. Následuje obvykle hudba (pokud nejde v průvodu jako první), hrající některou z písní, považovanou za smuteční.¹⁰⁶⁾ Za hudbou před neseným *medvědem* jdou mlčky *policajt*, vzdávající čest obnaženou šavlí a *vodič medvěda* nebo zde kráčí *vodič* sám. Zbývající masky, které se nepodílejí na nesení *medvěda*, jdou v závěru průvodu. Masky nesoucí *medvěda* i masky jdoucí za nimi stále naříkají. Před hostincem nebo v hostinci pak položí *medvěda* na zem, obklopí ho a pokračují v nářku. Pokud je v závěru obchůzky porážena *kobyly*, jakmile padne na zem, nejčastěji k ní ostatní masky postupně přistupují, obklopují ji a na ležící masku i kolem ní pokládají své pokrývky hlavy, zatímco hudba hraje smuteční píseň. Poté je buď maska *kobyly* přenesena na jiné místo opodál či do hostince a nebo následující úkony probíhají na místě porážky. V některých lokalitách všechny zvířecí masky jednoduše odnášejí z prostranství bez dalších ceremonií ihned po symbolickém odpravení (například v Horkách (KH), v Prosetině (CR), Radčicích (CR), Včelákově (CR)) a tím celá obchůzka končí. Ve Včelákově následuje ještě po odnesení poražené *kobyly* do hostince závěrečný tanec *turků* na prostranství a poté i oni s hudbou vcházejí dovnitř. S maskou *kominika* je nakládáno obdobně jako s maskou *medvěda*: střelen je *myslivcem* nebo *policajtem* při pokusu o útěk, je oplakáván, snahy po probuzení mohou být realizovány i maskou „neodolatelné“ ženy lehčích mravů. Ve smutečním průvodu s hudbou je pak *kominik* za nářku odnášen na žebříku nebo na nosítkách.

Jak už bylo řečeno, **při rozvinutých formách závěrečných fází obchůzky je nezbytné vzkříšení odpravené masky**, kterému většinou úspěšně napomůže doušek alkoholu. Kříšení napomáhá též nápěv tradičně k tomu užívaně písně.¹⁰⁷⁾ Oživení oběti je důvodem k velikému jásootu všech přítomných a k tanci. Odpravená maska vyskočí a tančí uprostřed ostatních:

106) Jde zejména o nápěvy s incipitem „*Hřbitove, hřbitove*“ a „*Zahučely hory, zahučely lesy*“.

107) Poražená *kobyly* vstává na nápěv písně „*Kobylyka malá*“, *medvěd* i *kominik* na nápěv „*Sekera, motyka*“ nebo i bez hudebního podnětu, kdy hudba začne hrát k tanci, až když symbolicky odpravená maska stojí na nohou.

medvěd se svým *vodičem*, kobylo s *rasem*, *kominík* s kýmkoliv. Většinou zůstává v celistvém kostýmu, případně zvířecí postava snímá masku z hlavy, což má v některých lokalitách až atavistické vyznění tím, že medvědí hlava je zvedána vysoko nad ostatní tančící masky. Po skončení obchůzky se její účastníci odebírají na společné posezení a večeři a mohou se odmaskovat.

V souvislosti se sledováním projevů fungování tradice při masopustních obchůzkách ve východních Čechách stojí za povšimnutí, že výjimečně se v současnosti můžeme v rámci těchto obchůzek setkat s **obřadním využitím ohně**. Není to ale v souvislosti s ničením symbolu masopustu, figuríny *Bakuse*, jak je známa z některých oblastí českých zemí. V Radčicích (CR) zapalují před závěrečným aktem obchůzky na prostranství určité množství slámy. Masky kolem ohně tančí v kruhu, zatímco *turci* při tom oheň křížově přeskakují formou svého tance. Jde o tzv. *zadupávání ohně*, kdy *turci* nakupenou hořící slámu postupně rozkopají a posléze oheň udupají. V Předhradí (CR) naopak masky tančí kolem zapáleného ohně po vykonání rozsudku nad *medvědem*. O tom, jak jsou tradiční stereotypy zakódovány v povědomí lidí, svědčí spálení rostlinného materiálu, z něhož byla pod vlivem aktuálního podnětu nově, a přece velmi tradičním způsobem, zhotovena jedna z masek v Hostovicích (KH) při obchůzce v roce 2013. Masku v podobě snopu z kukuřičných stonků s listy i klasy ztvárňovala bioplynovou stanici, jejíž projekt, naplánovaný v bezprostředním sousedství zástavby obce, místní občané neschvalují. Stojí za pozornost, že v průběhu obchůzky se zmíněná maska přiřadila k tradičním *chvojákům*, mimo jiné i tím, že spolu s nimi byla po zahájení obchůzky ostatními maskami vyvednuta v jedné z usedlostí. Před závěrečným aktem obchůzky pak muž, který masku vytvořil a pohyboval se v ní, ze sebe na prostranství rostlinný materiál sňal a zapálil ho. Ostatní tento projev s nadsázkou komentovali: „... *chytila bioplynka!*“ – „*Teplo!*“ – „... *ohřejeme se!*“. Uvedené případy uplatnění ohně jsou dokladem stabilnosti určitých kulturních motivů prostřednictvím tradice, neboť k nim dochází bezděčně, na zvykovém základě. Oheň v tradiční lidové kultuře představuje očištný i blahodárny prvek. Oheň i jeho dým chránily před vším špatným, jeho přeskakování mělo zajistit zdraví a plodnost. V evropském prostředí patří zapalování ohňů při masopustních zvyklostech k historicky doloženým projevům.

S ohledem na omezený rozsah článku jsme se věnovali pouze vybraným skutečnostem, na jejichž příkladě je možno doložit šíři a rozmanitost tradičních projevů při masopustních obchůzkách maškar ve východních Čechách. Dodejme, že i když je typologie masek při těchto obchůzkách, nemluvě už o vývoji jejich funkcí a o vývoji dalších úkonů, pro nezasvěceného

pozorovatele až nepřehledná, není to příznak chaosu. Tradiční obchůzky se naopak vyznačují jak v celkovém průběhu, tak i v rolích jednotlivých masek pevnými pravidly, s nimiž je třeba se nejprve seznámit, abychom pak průběhu obchůzky rozuměli. V určitém zobecnění lze říci, že **nejvíce různorodých forem svěbytné skladby obřadníků, respektive stabilních masek obecně, lze při masopustních obchůzkách ve východních Čechách vysledovat na území Železných hor (včetně Hlinecka), v jejich podhůří a do jisté míry i v přilehlém východočeském Polabí, hlavně na Přeloučsku. Zde všude se také setkáváme s rozvinutou kolekcí ustálených úkonů, která je při průběhu obchůzky nezbytná**, to znamená dodržování nezaměnitelných rolí jednotlivých masek, akt povolení obchůzky, respektive akt předávání moci nad obcí mezi oficiálním představitelem obce a mluvčím masek, zvláštní vyvádění některých masek (zejména zvířat), přání pronášená k obyvatelům navštívených domů, symbolické usmrcování konkrétní masky a její následné vzkříšení. Jinde ve východních Čechách, respektive **dále od uvedeného území, mají obchůzky už méně takovýchto schémat a skladba masek není přísněji závazná**, i když i zde jsou samozřejmě příznačně určité stabilní masky, zejména takové, o kterých je možno se vyslovit jako o obřadnících, a to nejen ve smyslu řízení obchůzky, ale i v tom smyslu, že jsou postavami, prostřednictvím kterých se význam obchůzky vysvětluje (vybírání darů na *nevěstu* a *ženicha*, předvádění *medvěda*). Funguje i povědomí, že s takovými maskami by si měli obyvatelé navštívených domů zatančit a z jejich řad pochází závěrečná symbolická oběť konkrétní masky (*medvěda*), pokud se v tomto smyslu závěr obchůzky odbývá. Obecně je možno říci, že **k nezbytným stabilním maskám** s výše uvedeným postavením zde v současnosti **patří mluvčí masek** (nazývaný rozličně: *laufr*, *principál*, *ceremoniář*, *rychtář*, *družba*, *masopust*, *hejtman*), **případně výběrčí** (pokladník), ztvárňovaný jako postava mužská i jako postava ženská, **ženich a nevěsta** (i když někde naopak chybí) **a medvěd**.¹⁰⁸⁾ Pro upřesnění, uvedený stav je patrný západně od pásma Železných hor, schematicky řečeno v prostoru od toku Sázavy ke Kutné Hoře a Kolínu, podobně se jeví tradice stabilních, smysl obchůzek podněcujících masek také v severnější položeném Polabí, respektive i Poceru přes Poděbradsko na Novobydžovsko a směrem na východ ke Hradci Králové, běžná je v širším Polabí východně od Pardubic i na území v povodí řeky Orlice

108) Jsou ale také místa, kde počet hlavních obřadníků je redukován pouze na mluvčího masek, jehož ztvárnění může například mimo jiné tvořit kostým a atributy krále.

a v oblasti Podorlicka. Naproti tomu **v další pomyslné zóně za popsaným pásmem přibývá míst, kde mají masopustní obchůzky nejčastěji zcela volnou formu, mnohdy při nich schází i mluvčí masek** v konkrétní tradiční podobě a i když se masky pohybují obcí po jednotlivých zastávkách, celkový dojem navozuje pocit, že dům navštívily náhodně vystrojené masky karnevalového typu. Toto uvolnění ve schématu obchůzek ovšem s sebou nese další možnosti improvizací a momentálních nápadů, jakými jsou například scénické výstupy na konkrétní témata či závěr obchůzky v duchu symbolické zabíjačky masky *prasete*. Samostatnou kapitolou jsou **průvody masek** nejružnějšího typu, **organizované v prostředí měst**, kde zapojení lidí, kteří v průvodu přímo neúčinkují, je vyloženo pasivní (*čumilovské*), na čemž nezmění nic ani případná aktivní snaha masek zatáhnout diváky do dění. Svůj podíl na tom má z velké části anonymita prostředí a návyky diváků: zatímco účastníci průvodu sehrávají vlastně jen více či méně komponované divadelní představení, při kterém se ostatní přítomní mají bavit, znamená taková zábava pro většinu z návštěvníků akce pouhou konzumací, ať už pochutin nabízených prodejci ve stáncích, nebo scény vytvářené přítomnými maskami. Takovou atmosféru tradiční obchůzka maškar v konkrétní lokalitě nemá a ani nemůže mít. Zde naopak jsou hostiteli obyvatelé navštívených domů, pro které je náležité uvítání maškar jistou prestiží, a oni i všichni ostatní přítomní se stávají jednotnou skupinou, prožívající obchůzku se všim všudy, s přímým kontaktem s maskami a jejich posláním, s bezprostředně vznikající uvolněnou náladou i se setkáváním přátel a známých při této výlučné příležitosti.

Výraznou složkou zájmu o tradiční lidovou kulturu byla od počátku jejího studia představa a obava, že tento typ kultury pod vlivem společenských proměn nevyhnutelně zaniká. Snahy a pokusy chránit a uchovat alespoň ty projevy, které se dle dobových názorů jevily jako nejhodnotnější, měly nejružnější formu a stejný cíl sledují do značné míry i zápisy jevů tradiční lidové kultury do připomenutých reprezentativních seznamů nemateriálního kulturního dědictví. Je ale nesporné, že mnohé konkrétní složky tradiční lidové kultury přes uvedené obavy nepřestaly a nepřestávají své nositele zajímat, a to i navzdory trendům, jimiž v protikladu těm ochránářským byla tradiční lidová kultura zlehčována, opovrhována, ba dokonce zakazována. Právě na příkladu masopustních obchůzek maškar můžeme díky dochovaným pramenům sledovat, do jakých podob se za dobu, jen o něco přesahující jedno století, tato tradice rozvinula. Samostatné zpracování by zasloužila například tvorba masek, neboť kromě aktualizací tematických přichází vývoj také s novými materiály na jejich zhotovení.

Některé komponenty i celky se dají dokonce jednoduše koupit či vypůjčit již hotové a nesou naplno známku globalizovaných způsobů výroby. Na druhou stranu řada masek je striktně vytvářena v zažitém tradičním duchu, a to nejen co se týče vzhledu, ale i užíváním přírodních a dalších tradičních materiálů (např. pytlovina, papír). Podomácku zhotovené kostýmy udivují fantazií a citem pro okamžik. Tradicí předávané povědomí, jak se má ta která maska chovat a co všechno k ní patří, je také nenahraditelné. Lze konstatovat, že úloha prostředí, ve kterém se tradiční lidová kultura uplatňuje, je stále faktorem, který ovlivňuje její autenticitu.¹⁰⁹⁾

109) V Hamrech (CR) u Hlinska, které patří mezi lokality, jejichž masopustní masky byly zapsány do reprezentativního seznamu UNESCO, si důležitost prostředí pro autenticitu uvědomují až do té míry, že důsledně odmítají svou *maškaru* předvádět kdekoliv jinde, než právě jen v příslušném termínu ve své obci.

*Laufř s bičem a pán s pokladničkou vedou občůžku
ve Vítanově a Stanu, okres Chrudim, 2013*
(foto autorka).

*Laufř s bičem a výběřčů vedou občůžku
v Hostovlicích, okres Kutná Hora, 2011*
(foto autorka).

*Bílý a červený vedou občůzku v Horním Bradle,
okres Chrudim, 2014 (foto autorka).*

*Bílý a červený vedou občůzku ve Vepřkově,
okres Havlíčkův Brod, 2012 (foto autorka).*

Voštířek, laufř (bílý) a turek (červený) při obchůzce v Libici nad Doubravou, okres Havlíčkův Brod, 2014 (foto autorka).

Laufř (bílý) a turek (červený) vedou obchůzku ve Žďarci u Seče, okres Chrudim, 2012 (foto autorka).

Laufi, tanečnice, strakatí a vodič s medvědem při obchůzce ve Žlebských Chvalovicích, okres Chrudim, 2013 (foto autorka).

Tanečníci tančí se ženami z navštíveného domu při obchůzce v Šiškovcích, okres Chrudim, 2014 (foto autorka).

Mládenci s pomerančem a pokladničkou při občůze ve Vřeradvě, okres Chrudim, 2010 (foto autorka).

Tanečníci při občůze v Okřesanči, okres Kutná Hora, 2013 (foto autorka).

*Nevěsta a ženich a lauffr s bičem vedou občůžku
v Lipci, okres Kolin, 2010 (foto autorka).*

*Turci tančí u domu při občůžce v Prosetíně,
okres Chrudim, 2010 (foto autorka).*

*Strakatý s plácačkou při obchůzce v Šiškovicích,
okres Chrudim, 2010 (foto autorka).*

*Strakatý typu vosťřížka a chvojáci s plácačkami při
obchůzce v Okřesanči, okres Kutná Hora, 2013
(foto autorka).*

Slamění v ženské a mužské podobě při obchůzce v Pokřikově, okres Chrudim, 2011 (foto autorka).

Slamění při obchůzce v Šiškovcích, okres Chrudim, 2014 (foto autorka).

Maska zhotovená z kukuřičných stvolů s listy a klasy, symbolizující „bioplynku“ při obchůzce v Hostovlicích, okres Krumlov, 2013 (foto autorka).

Medvěd se zvonky na opasku, vožený *myslivcem* s pokladničkou a zvonkem v ruce, při obchůzce v Lipci, okres Kolín, 2010 (foto autorka).

Vyvádění *medvědů* z lesa při obchůzce ve Žďárce u Seče,
okres Chrudim, 2012 (foto autorka).

Turci přeskakují oheň v závěru obchůzky v Radčicích,
okres Chrudim, 2010 (foto autorka).

ON ISSUES OF MAINTAINING TRADITIONS AT SHROVETIDE ROUNDS IN EASTERN BOHEMIA

The Shrovetide rounds of masked actors with music going from household to household in the locality in question are the most stable shows of the traditional folk culture in the Czech Republic. In eastern Bohemia, they are characterised by a number of specific features. The article tries to give a true picture of these features and draw attention to them. At the same time it makes use of the long-term field research of the rounds carried out by the East-Bohemian Museum in Pardubice and its results are compared with the documents on these problems, preserved in the sources. The comparison results in realising what parts of all traditional models have remained valid for a period even longer than a century, or the trends in which the traditional social events have been developed. The article analyses the rounds from a number of viewpoints – gives the characteristic features of their course, routes, deals with usages and functions of individual masks, their typology, composition and territorial spreading. It notices scenic and dancing performances, mentions the areas in which certain elements of the traditions may be well observed when passed on. It demonstrates by way of examples that although the Shrovetide rounds appear to be a mere form of entertainment from the outside, they keep the character of the natural aspect of traditional activities important for the local community in question. Therefore they may be regarded as the system of acts and practices of a symbolic character, i.e. as rituals, even if the ritual roots of the phenomena are passed on practically only by maintaining the traditions of the phenomena as such. The article notes the specific features of Shrovetide rounds in a wide area of eastern Bohemia not only due to generally documentary reasons but also due to the fact that after the Shrovetides processions and masks from the area around Hlinsko were entered on the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity in the year 2010, the mentioned specific features, overshadowed by this fact, could remain unnoticed or undervalued. At the same time, expressions occur when Shrovetide rounds, peculiar so far, are assimilated to the localities which have become, as a result of entering on the UNESCO list, a model or an ideal which is endeavoured to be approached in other places as well.

The article demonstrates that in addition to the area around Hlinsko there are other areas in the territory of eastern Bohemia that should be paid attention as their peculiar masks and related acts are no less notable than the territories that have become unique in the world due to having been entered on the UNESCO list.